

Ш. УБАЙДУЛЛОЕВ, Б. ҒАФУРОВ,
Д. УБАЙДУЛЛОЕВА

ТАЙЁРИИ ИБТИДОИИ ТОДАЪВАТИ

---

*Китоби дарсӣ барои донишомӯзони синфҳои
II-уми муассисаҳои таълими миёна*

Нашри 1-ум

Вазорати таълими халқи Республикаи Ўзбекистон

Тошканд – «ИЛМ ЗИЁ» – 2018

УДК: 355.253.2(075.3)=222.8
ББК 68.49 (50)3

Тақризчиён: **А. ШУМАН** — сардори садорати тайёркунии кадрҳои ҳарбии вазорати муҳофизати Республикаи Ўзбекистон, полковник;
М. ТИНИБЕКОВ — муаллими калони институти ҳифзи шаҳрванд;
И. МАМАТОВ — муаллими факултети тиббиёти ҳарбии назди Академияи тиббиёти Тошканд, полковник;
А. СОТБОЛДИЕВ — дотсенти кафедраи ҳарбии Донишгоҳи давлатии педагогии Тошканд ба номи Низомӣ;
Ҳ. АТАЖАНОВ — муаллими ҳарбии “ТИТД”-и мактаби таълими умумии миёнаи 102 ноҳияи Шайхонтохур;
Т. КАРИМОВ — муаллими ҳарбии “ТИТД”-и мактаби 5 ноҳияи Юнусобод;
М. РАҲМАНОВ — раҳбари ҳарбии Литсейи академии

Т 20 Убайдуллоев Ш. ва диг.

Тайёрии ибтидоии тодаъватӣ. Китоби дарсӣ барои синфи 11 / Ш. Убайдуллоев, Б. Ғафуров, Д. Убайдуллоева. – Тошканд: «ИЛМ ЗИЁ», 2018. — 200 сах.

ISBN 978-9943-16-433-8

Дар ин китоби дарсӣ дар бораи ҳифзи шаҳрванд, асосҳои бехатарии ҳаёт, ҳифзи инсон дар вазъиятҳои хатарнок ва фавқулодда, асосҳои ҳуқуқи хизмати ҳарбӣ, асосҳои қори ҳарбӣ, тайёрии тирпарронӣ, тайёрии саф, ҳарбии амалӣ, тайёрии ҷисмонӣ ва асосҳои донишҳои тиббӣ маълумот дода шудааст. Хонандагон мавзӯҳои дар китоб додашударо азҳуд намуда, соҳиби малакаи амал кардан дар ҳоли содир шудани вазъияти фавқулодда мешаванд.

Китоби дарсӣ барои хонандагони синфи 11 ва муаллимоне, ки аз ин фан дарс медиҳанд, пешбинӣ шудааст.

УДК: 355.253.2(075.3)=222.8
ББК 68.49 (50)3

Аз ҳисоби маблағҳои бунёди мақсадноки китоби Республика ҷоп шудааст.

ISBN 978-9943-16-433-8

© Ш. Убайдуллоев ва диг., соли 2018.

© Хонаи нашриёти «ИЛМ ЗИЁ», соли 2018.

МУҚАДДИМА

Ислоҳотхоеро, ки дар Қувваҳои Мусаллаҳи Республикаи Ўзбекистон пеш бурда мешавад, давом дода, раҳбари давлати мо Ш.Мирзиёев таъкид намуд,

«Ҳаёт татбиқ намудани онҳо, тарбия намудани кадрҳои ҳарбии аз ҳар ҷиҳат пухта тайёршуда, ба Ватани худ содиқ, баландихтисос, аз тарафи давлат кафолат додани ҳимояи иҷтимоии онҳо омили ҳалкунанда ва асосӣ мебошад. Аз ҳамин боис, дар ҳамаи муассисаҳои таълимии республика корҳои амалӣ оид ба татбиқ намудан ва баланд бардоштани савияи фанҳои доир ба тарбияи ватанпарварӣ оғоз шудааст».

Китоби мазкур, ки дар даст доред, давоми китоби дарсии «Тайёрии ибтидоии тодаъватӣ» барои синфи 10 буда, дар асоси барномаи барои синфи 11 пешбинишуда, офарида шуд. Китоб аз қисмҳои зерин иборат: қисми 1: Ҳифзи шарҳриванд. Асосҳои беҳатарии ҳаёт. Ҳифзи инсон дар вазъиятҳои хавфнок ва фавқуллода; қисми 2: Тайёрии саф; қисми 3: Асосҳои ҳуқуқии хизмати ҳарбӣ; қисми 4: Асосҳои қори ҳарбӣ; қисми 5: Тайёрии тирпарронӣ; қисми 6: Тайёрии ҷисмонии ҳарбии амалӣ; қисми 7: Асосҳои дониши тиббӣ.

Дар китоб аз фармон, қарор, низом, васоити таълим ва дигар адабиётҳо доир ба соҳаи ҳарбӣ васеъ истифода бурда шудааст.

Барои ба хонандагон осон шудани азхудкунии мавзӯҳои китоби дарсӣ аз маълумотҳои расм ва нақшаҳо истифода истифода бурда шуд. Дар хотимаи ҳар як боб ба мақсади муайян намудани дараҷаи азхудкунии мавзӯ саволҳои назоратӣ дода шудааст.

Фанни «Тайёрии ибтидоии тодаъватӣ» бо фанҳои аз қабилҳои химия, физика, тарбияи ҷисмонӣ узван вобаста буда, он ба ҷавонон дар оянда хангоми ба сафҳои Қувваҳои Мусаллаҳи Республикаи Ўзбекистон ба хизмат даъват шудан ва иҷро кардани қарзи конститутсионии худ кӯмак мерасонад.

Дар таълими ҳарбии ҷавонон, ба онҳо машқҳо, ҳаракатҳо ва амалҳоеро, ки дар фаъолияти омӯзишӣ-ҷанговарии кӯшунҳо иҷро мешаванд, то кадрӣ

вазар дошта мешавад. Дар натиҷаи бисёр тақрор кардани ин машқҳо дар

**ҚИСМИ I. ҲИФЗИ ШАҲРВАНД. АСОСҲОИ БЕХАТАРИИ
ҲАЁТ. ҲИФЗИ ИНСОН ДАР ВАЗЪИЯТҲОИ
ХАВФНОК ВА ФАВҚУЛОДДА**

***Боби 1. ТАШКИЛ НАМУДАНИ НИЗОМИ ЯҒОНАИ ПЕШГИРӢ
ВА ҲАРАКАТ ДАР ВАЗЪИЯТҲОИ ФАВҚУЛОДДА***

*1.1. Низоми давлатии пешгирӣ ва ҳаракат дар
вазъиятҳои фавқулодда (НДВФ)*

Баъди ноил шудан ба истиклолият, дар асоси қонунҳое, ки барои ҳаёти osoишта ва фаровони халқ қабул карда шуданд, дар ҳамаи идораҳо, муассисаҳои таълимӣ тадбирҳои зарурӣ гузаронида мешаванд. Дар доираи ин қорҳо ба масъалаҳои ҳифзи шаҳрванд аҳамияти хос дода мешавад.

Ба мақсади ба ҳаёт татбиқ намудани ин вазифаи муҳим Фармони Президенти Республикаи Ёзбекистон «Дар бораи ташкил кардани Вазорати вазъиятҳои фавқулодда» эълон карда шуд ва мувофиқан ба ҳамин Вазорати вазъиятҳои фавқулодда ташкил ёфт.

Ба вазифаҳои асосии Вазорат ташкил намудани низоми самараноки ҳифзи аҳоли ва объектҳои хоҷагии халқ аз офатҳои табиӣ, пешгирӣ ва бартараф кардани оқибатҳои вазъиятҳои табиӣ ва техноген дар республика, инчунин, ташкил кардани пешгирии вазъиятҳои фавқулодда ва низоми яғонаи ҳаракат дохил мешавад. Ба ҳамин мақсад, қарори Девони Вазирони Республикаи Ёзбекистон «Дар бораи боз ҳам тақмил додани низоми давлатии пешгирӣ ва ҳаракат дар вазъиятҳои фавқулодда» қабул карда шудааст.

Вазъияте, ки дар натиҷаи авария, ҳалокат, ҳодисаи хавфноки табиӣ, офатҳои табиӣ ва хоказо дар ҳудуди муайян ба вучуд омадааст ва мумкин ба қурбон шудани одамон, расидани зарар ба саломатии онҳо ё худ ба муҳити атроф, ба сар задани талафоти чиддии моддӣ ва аз роҳ баровардани шароити фаъолияти ҳаёти одамон оварда расонад ё оварда расонидааст; маҷмуи чораҳо, усулҳо, низоми воситаҳо ва саъйу ҳаракатҳо оид ба пешгирӣ кардани

пешакӣ гузаронида шуда, барои то қадри имкон кам кардани хавфи рӯй додани вазъиятҳои фавқулодда, дар ҳоли рӯй додани чунин вазъиятҳо бошад ба нигоҳ доштани саломатии одамон, кам кардани зарар ба муҳити атрофи табиӣ ва миқдори талафоти моддӣ нигаронида шудааст; маҷмӯи корҳои авария-халоскунӣ ва дигар корҳои таъхирнопазир, ки ҳангоми рӯй додани вазъиятҳои фавқулодда гузаронида шуда, ба нигоҳ доштани ҳаёт ва саломатии одамон, кам кардани зарар ба муҳити атрофи табиӣ ва миқдори талафоти моддӣ, инчунин, зонаҳои вазъиятҳои фавқулоддаро ба ҳалқа гирифта, ба барҳам додани таъсири омилҳои хавфнок нигаронида шудаанд.

Вазифаҳо, сохтор, дараҷаҳо, идора ва органҳои мувофиқсозии НДВФ.

Органҳои идораи НДВФ, органҳои давлатӣ ва идораи хоҷагӣ, органҳои ҳокимияти маҳаллии давлатӣ қувва ва воситаҳои дигар ташкилотҳоеро, ки дар вазъиятҳои фавқулодда ҳал кардани масъалаҳои ҷимояи аҳоли ва ҳудуд ба ваколати онҳо дохил мешавад, муттаҳид мекунанд ва ташкил намудану ба амал баровардани тадбирҳои пешгирӣ ва бартараф намудани вазъиятҳои фавқулодда, дар ҳоли сар задани вазъиятҳои фавқулодда ташкил кардани ҷиғзи бехатарии аҳоли ва муҳити атрофи табиӣ, инчунин, дар замони озоишта ва ҷарбӣ кам кардани зарарро ба иқтисодиёти давлат таъмин месозанд.

Ба амал баровардани сиёсати давлат дар соҳаи ҷиғзи аҳоли ва ҳудудҳо дар замони озоишта ва ҷарбӣ, кор карда баромадани ҳуҷҷатҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва татбиқ намудани онҳо; прогноз кардани вазъиятҳои фавқулоддаи эҳтимолӣ дар ҳудуди республика, арзёбӣ кардани оқибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодии онҳо; коркард ва ба амал баровардани барномаҳои илмӣ-техникии мақсаднок ва маҷмӯавӣ оид ба пешгирии вазъиятҳои фавқулодда, таъмини бехатарии одамон, паст кардани таваккали технологияҳои хавфнок ва истехсолот, афзудани барқарорӣ дар фаъолияти соҳаҳои иқтисодиёт ва дигар ташкилотҳо; таъмин намудани тайёрии ҳамешагии органҳои идора, қувва ва воситаҳо, ки ба пешгирии вазъиятҳои фавқулодда ва бартараф намудани онҳо пешбинӣ шудаанд; ҷамъоварӣ, коркард, табдил ва додани ахборот оид ба ҷиғзи аҳоли ва ҳудудҳо дар вазъиятҳои фавқулодда; тайёр кардани аҳоли, шахсони мансабдори органҳои идора, қувва ва воситаҳои НДВФ ба роҳу усулҳои ҳаракат дар вазъиятҳои фавқулодда; офаридани захираи ресурсҳои молиявӣ ва моддӣ барои бартараф кардани вазъиятҳои фавқулодда; ба амал баровардани

дар вазъиятҳои ғавқуллода; бартараф намудани вазъиятҳои ғавқуллода; ба амал баровардани тадбирҳои оид ба ҳифзи иҷтимоии аҳолии аз вазъиятҳои

ғавқуллода ба амал баровардани ҳуқуқ ва ӯҳдадориҳои шаҳрвандон, аз он

ҳифзи аҳолии ва ҳудудҳои аз вазъиятҳои ғавқуллода ба роҳ мондани ҳамкориҳои байналхалқӣ; таъмини низоми мақбули суғурта аз вазъиятҳои эҳтимолии ғавқуллода вазифаи асосии НДВФ ба ҳисоб меравад.

НДВФ соҳиби се дараҷаи иборат аз низомҳои ҳудудӣ ва поёнии функционалӣ дар миқёси республика, маҳаллӣ ва объектҳои мебошад, ки дар таркибашон сохтори ахборот-идоравӣ фаъолият дорад.

- ҳар як дараҷаи НДВФ аз инҳо иборатанд:
- органҳои раҳбарии НДВФ;
- органҳои ҳаррӯза идоракунандаи НДВФ;
- қувва ва воситаҳои бартараф намудани вазъиятҳои ғавқуллода;
- захираҳои молиявӣ ва моддӣ барои бартараф кардани вазъиятҳои ғавқуллода;
- низоми автоматикунонидашудаи хабар додан, низоми алоқа, таъмин намудан бо идоракунӣ ва ахборот.

Сохторҳои поёнии ҳудудии НДВФ дар доираи ҳудуди маъмурии худ, барои пешгирии вазъиятҳои ғавқуллода ва бартараф намудани онҳо, дар Республикаи Қароқалпоқистон, вилоятҳои ва шаҳри Тошканд таъсис дода мешавад, ҳамчунин онҳо аз шӯъбаҳои ба миқёси ноҳия, шаҳр, шаҳрчаҳо, қишлоқҳо ва овулҳои тааллуқдошта иборат мебошанд.

Сохторҳои поёнии функционалии НДВФ барои ба амал баровардани мушоҳида ва назорати ҳолати муҳити атроф ва объектҳои хавфнокӣ дараҷаи баланд дар органҳои идораи давлат ва хоҷагӣ, дигар ташкилотҳои ва объектҳои, инчунин барои пешгирӣ ва бартараф намудани вазъиятҳои ғавқуллода дар объектҳои мансуби идоравӣ ташкил карда мешаванд ва онҳо аз хизматҳои НДВФ, органҳои назорати давлатии сохторҳои поёний, қувва ва воситаҳои иборат мебошанд.

Хизматҳои НДВФ, органҳои назорати давлатӣ, инчунин дигар ташкилотҳои мушоҳида ва назорат, вазифаҳои қувва ва воситаҳои бартараф

ташкил кардан, инчунин таркиби онҳо дар органҳои идораи давлат ва хоҷагӣ, ҳамчунин функцияҳои дигар ташкилотҳо дар соҳаи мушоҳида ва назорати ҳолати муҳити атроф, дар ҳоли ба ҳисоб гирифтани хусусияти технологияҳои истехсолот дар объектҳои хавфноки дараҷаи баланди мансуби идоравӣ бо низомҳо дар бораи сохторҳои поёни муқаррар карда мешаванд ва дар ҳоли мувофиқат бо Вазорати вазъиятҳои фавқулоддаи Республикаи Ўзбекистон (минбаъд ВВФ) аз тарафи раҳбарҳои органҳои идораи давлатӣ ва хоҷагӣ, дигар ташкилотҳо тасдиқ карда мешавад.

- сохтори ахборотӣ-идоравии НДВФ инҳоро дар бар мегирад:

- маркази идораи вазъиятҳои бӯҳронии ВВФ;

- марказҳои ахборот-таҳлили сохторҳои поёнии ҳудудӣ ва функционалии НДВФ;

- марказҳои ахбороти органҳои мушоҳида ва назорати ҳолати муҳити атрофи табиат ва объектҳои хавфноки дараҷаи баланд;

- пунктҳои идораи муқим;

- пунктҳои сайёри идораи қувва ва воситаҳои бартараф намудани вазъиятҳои фавқулодда;

- хизматҳои навбатдорӣ-диспетчерии сохторҳои поёнии ҳудудӣ ва функционалии НДВФ;

- низоми автоматикунонидаи таъмин намудан бо воситаҳои алоқа ва расонидани ахборот, аз он ҷумла, таъмин намудани идоракунӣ бо ахборот.

Сохтори ахборотӣ-идоракунӣ бояд инҳоро таъмин намояд:

- ҷамъоварӣ ва азнав коркарди маълумотҳо дар бораи ҳолати сейсмологӣ, геологӣ, ҳодисаҳои хавфноки гидрометеорологӣ, авария ва ҳалокатҳо дар саноат ва нақлиёт, эпидемияҳо, эпизоотияҳо, эпифитотияҳо, радиоактивӣ, кимёвӣ ва биологӣ (бактериологӣ), ки аз сохторҳои поёнии ҳудудӣ ва функционалии НДВФ гирифта шудаанд;

- ба органҳои раҳбарикунанда, ба органҳои ҳаррӯза идоракунандаи НДВФ, қувва ва воситаҳои бартараф кардани вазъиятҳои фавқулодда инчунин ба аҳоли дар бораи ҳолатҳо, хусусиятҳо, микёси паҳншавӣ ва давомнокии содир шудани вазъиятҳои фавқулодда, оқибаҳои эҳтимолӣ, тартиби ҳаракат дар вазъиятҳои фавқулодда хабар додан;

- мубодилаи ахборот байни сохторҳои поёни ва шохаҳо, органҳои идоракунандаи НДВФ, пунктҳои идоракунанда, қувва ва воситаҳои ба поён

Мезон, мазмун ва шакли ахборот дар бораи вазъиятҳои ғавқулудда, муддат ва тартиби тақдими онҳо ба сохторҳои поёни ва шохаҳои НДВФ, инчунин ба аҳоли бо раҳнамо дар бораи ҳамкорӣ ва хабаррасонӣ ҳаррӯза байни органҳои давлат ва хоҷагӣ, органҳои ҳокимияти давлатии маҳаллӣ ва дигар ташкилотҳо оид ба вазъиятҳои ғавқулудда, ки аз тарафи сардори ҳифзи шахрванди Республикаи Ўзбекистон тасдиқ карда мешавад, муқаррар карда мешавад.

Органҳои раҳбарикунанда НДВФ – ин, органҳои идоракунандаи давлатӣ ва хоҷагӣ, органҳои ҳокимияти давлатии маҳаллӣ ва дигар ташкилотҳо ва объектҳои мебошанд, ки ба ваколати онҳо оид ба ҳифзи аҳоли ва ҳудудҳо аз вазъиятҳои ғавқулудда, ҳалли масъалаҳои зерин дохил мешавад:

дар сатҳи республика – аппарати марказии ВВФ, органҳои идоракунандаи давлатӣ ва хоҷагӣ, инчунин ташкилотҳои, ки дар сатҳи баланд барои назорат ва мушоҳидаи ҳолати объектҳои хавфнок масъуланд, ҳамчунин ташкилотҳои, ки дар объектҳои моддаҳои кимёвӣ, тарқанда ва эҳтимоли сӯхторбароранда доранд;

— дар сатҳи маҳаллӣ — органҳои ҳокимияти давлатии маҳаллӣ;

— дар сатҳи объектҳо — маъмурияти ташкилотҳо ва объектҳо.

НДВФ, ҷавобгарии пурра барои ташкили ғавқулияти сохтор ва шўъбаҳои поёнии он, таъмин кардани тайёрии он барои иҷрои вазифаҳои муҳофиза кардани аҳоли ва ҳудудҳо аз вазъиятҳои ғавқулудда ба зиммаи роҳбари органи додашуда монда мешавад.

Қувва ва воситаҳои НДВФ аз зеринҳо иборат аст:

— қўшунҳои муҳофизаи шахрвандӣ;

— сохторҳои бевосита ба ВВФ тобеъи ихтисосгардонидашудаи республика, сохторҳои начотдиҳанда;

— шўъбаҳо ва сохторҳои аз ҷиҳати касбӣ ихтисосгардонидашудаи назорат ва идораҳо, шўъбаҳои халоскунӣ ва сохторҳои халоскунии сохтори поёнии функционалӣ ва ҳудудии НДВФ дар сатҳи республика, маҳаллӣ ва объектҳо;

— Отрядҳои ихтиёриёни Ҷамъияти Ҳилоли Аҳмари Ўзбекистон (командаҳо, гурӯҳҳо), ташкилоти «Ватанпарвар»-и кўмакгар ба мудофия.

Аз ҳолат ва микёси вазъиятҳои ғавқулуддаи прогнозшудаи стода ё ба вучуд омада баромада бо қарори Сарвазири Республикаи Ўзбекистон —

Шӯрои Вазирони Республикаи Қароқалпоқистон, ҳокими вилоятҳо ва шаҳри Тошканд дар доираи ҳудуди муайян яке аз режимҳои зерини фаъолияти НДВФ чорӣ карда мешавад:

—режими фаъолияти ҳаррӯза— дар вазъияти ҳаррӯзаи дар меъёрбудаи истехсолӣ-саноатӣ, радиатсионӣ, кимёвӣ, биологӣ (бактериологӣ), сейсмикӣ ва гидрометеорологӣ, набудани эпидемияҳо, эпизоотияҳо ва эпифитотияҳо;

— режими тайёрии баланд — хангоми бад шудани вазъияти истехсолӣ-саноатӣ, радиатсионӣ, кимёвӣ, биологӣ (бактериологӣ), сейсмикӣ ва гидрометеорологӣ, гирифтани прогноз оид ба эҳтимоли ба вучуд омадани вазъи фавқулодда;

Асосӣ ҳисобида мешаванд:

а) дар режими фаъолияти ҳаррӯза:

— ба амал баровардани мушоҳида ва назорати ҳолати муҳити атроф, вазъи объектҳои дараҷаи хавфашон баланд ва ҳудудҳои атрофи он;

— пешгирии вазъиятҳои фавқулодда, таъмин намудани амнияти аҳоли ва ҳифзи он, кам намудани зарар ва зиёни эҳтимоли, ҳамчунин сохтани нақшаи мақсаднок ва дастуруламали илмӣ–техникӣ ва иҷрои чора–тадбирҳо оид ба баланд намудани барқарорӣ соҳаҳои иқтисодиёт ва сохторҳои таъминоти ҳаёт, биноҳои зист ва объектҳои саноатӣ дар шароити вазъиятҳои фавқулодда;

— такмил додани тайёрии ҳаракати органҳои идора оид ба вазъиятҳои фавқулодда ва кувваҳои НДВФ хангоми вазъиятҳои фавқулодда, ташкил намудани омӯзиши аҳоли ба усулҳои муҳофиза ва ҳаракат хангоми вазъиятҳои фавқулодда;

— офаридани захираҳои молиявӣ ва моддӣ ва пур кардани онҳо барои бартараф кардани вазъиятҳои фавқулодда;

— ба амал баровардани навҳои мақсадноки суғурта;

б) дар режими тайёргарии баланд:

— дар бораи хавфи пеш омадани вазъиятҳои фавқулодда органҳои роҳбарии давлат ва ҳочагӣ, органҳои ҳокимияти давлатии маҳаллӣ ва ташкилотҳои дигар, ҳамчунин аҳолиро ҳабардор кардан;

— аз тарафи органҳои роҳбарии давлат ва ҳочагӣ, органҳои ҳокимияти давлатии маҳаллӣ ва ташкилотҳои дигар ба зиммаи худ гирифтани роҳбарии бевосита аз болои фаъолияти сохторҳо ва шӯъбаҳои поёнии НДВФ, хангоми

минтақаҳои офат ташкил кардани гурӯҳи фаврӣ, барои ба эътидол овардани вазъият таклифҳо кор карда баромадан;

— дар пунктҳои доимии ҷойгирӣ ҷорӣ кардани навбатдории шабонарӯзии роҳбарони НДВФ;

— ташкил кардани навбатдории гурӯҳҳои фаврии раёсатҳои (шӯъбаҳои) ҳудудии оид ба вазъиятҳои ғавқулодда ва органҳои идораи давлатӣ ва хочагӣ, объектҳо ва ташкилотҳои дигар;

— пурзӯр намудани мушоҳида ва назорати ҳолати муҳити атроф, вазъияти объектҳои хавфнок ва ҳудудҳои атрофи он, прогноз кардани эҳтимоли ба миён омадани вазъиятҳои ғавқулодда, микёс ва оқибатҳои он;

— дар шароити вазъиятҳои ғавқулодда муҳофиза кардани аҳоли ва муҳити атроф, ҳамчунин, амалӣ кардани тадбирҳо барои барқарор ғаёолият кардани биноҳои зист, сохторҳои таъминоти ҳаёт, объектҳо ва соҳаҳои иқтисодиёт;

— ба ҳолати тайёри овардани қувваҳо ва воситаҳо, муайян кардани нақшаи ҳаракати онҳо, ҳамчунин ҳангоми зарурат ба ҳудуди тахминии вазъияти ғавқулодда кӯчонидан;

д) дар режими ғавқулодда:

— хабардор кардани органҳои роҳбарии давлат ва хочагӣ, органҳои ҳокимияти давлатии маҳаллӣ дар бораи ба миён омадани вазъиятҳои ғавқулодда, хабардор кардани аҳоли;

— ба ҳудуди вазъиятҳои ғавқулодда кӯчонидани гурӯҳҳои фаврӣ;

— ташкил кардани ҳифзи аҳоли;

— ташкил кардани бартараф намудани вазъиятҳои ғавқулодда;

— муайян намудани сарҳади минтақаи вазъиятҳои ғавқулодда;

— таъмин намудани устувор ғаёолият кардани объектҳои иқтисодиёт, ташкил кардани таъмини шароити ҳаёти аҳолии зарардида;

— бурдани мониторинги ҳолати муҳити атрофи ҳудуди вазъиятҳои ғавқулодда, объектҳои аварияшуда ва ҳудудҳои ба онҳо ҳамшафат.

1.2. Дар мактаб сохта шудани нақшаи пешгирӣ кардани вазъиятҳои ғавқулодда ва ҳаракатҳои бартараф кардани он

Сарфи назар аз шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ дар ҳар мактаб нақшаи ҳаракатҳо оид ба пешгирӣ ва бартараф кардани вазъиятҳои ғавқулоддаи хусусити

дар ҳар шароит ҳаддалимкон кам намудани ҳолати қурбон шудани инсонон ва ба бойигарихои моддӣ расидани зарар равона бояд карда шавад.

Нақшасозӣ бояд ба муайян кардани дараҷаи хавфи дар объект содир шудани вазъиятҳои фавқулодда, башорат кардани вазъиятҳои дар натиҷаи содир шудани фалокатҳо ва офатҳои табиӣ ба миён меомада, ҳаматарафа омӯхтани захираи моддӣ ва инсонҳои мавҷуд асос ёфта бошад.

Дар ҳолати вазъиятҳои фавқулодда огоҳ намудани аҳоли, миқдори

шудани онҳо, муддати, тартиби ташкилкунӣ ва иҷро, дидани чораҳои фаврӣ оид ба аз садама, ҳалокатҳо ҳифз кардани (аҳоли) ходимони мактаб ва донишомӯзон, ҳамчунин ташкили корҳои ҳалоскунӣ ва бурдани онро муайян мекунад.

Нақшаи ҳаракатҳо оид ба пешгирӣ ва баргараф кардани вазъиятҳои фавқулодда аз ду қисм иборат аст:

— *хавфу хатарҳои потенсиалӣ дар мактаб (объект) ва ҳудудҳои ба он ҳамсоя.*

Дар ин қисм аварияҳои калон, корхонаи, моддаҳои кимёвии ба объект хавфандозандаи эҳтимоли содир шудани ҳалокатҳои истехсолӣ буда ва аз роҳҳои оҳани борҳои хавфнок гузаранда ва боршаванда, стансияҳо (истгоҳҳо), ҳудудҳои аз нуқтаи назари эпидемикӣ, эпизоотикӣ ноқулай нишон дода мешавад;

— *чораҳои иҷрошаванда (дар режими тайёрии баланд) ҳангоми пайдошавии хавфи содир шудани аварияҳои калон, ҳалокат ва офатҳои табиӣ, ҳаракатҳои террористӣ.*

Ин қисм:

а) тартиби хабаркунии органҳои идора, роҳбарон, коргарон ва аҳоли дар бораи хавфи содир шудани вазъиятҳои фавқулодда;

б) миқдор, муддати чораҳои оид ба огоҳкунӣ ва кам намудани вазъиятҳои фавқулодда гузаронидашуда, қувва ва воситаҳои ҷалбшуда;

в) восита ва қувваи мавҷуд, иншооти ғимоя, заминканҳои ғайр, бино ва иншооти рӯйи заминро маҳкам карда, барои пинҳон намудани ходимони мактаб, донишомӯзон ва аҳоли тайёр кардан;

г) тайёр намудани воситаҳои шахсии ғимоя ва ба ходимони мактаб ва

д) иштирок кардан дар тайёр намудани нақлиёти барои эвакуатсияи ходимони мактаб ва донишомӯзон ҷудошуда ва минтақаҳои аз шаҳр берун;
е) гузаронидани чораҳои ҳимоявии тиббӣ ва муқобили эпидемияҳо;
ё) чораҳои зиддисӯхтор ва тайёри ба бесадама бозистонидани истехсолотро фаро мегирад.

Ҳар як донишомӯз бояд: донад, ки ҳангоми содир шудани вазъиятҳои фавқуллода чӣ бояд кард, дар ҳаёти ҳамаҷуз дар ҳудуди мактаб ва берун аз мактаб қоидаҳои ҳаракати дурустро азхуд намояд, чораҳои беҳавфии зидди сӯхторро иҷро кунад, донад, ки воситаҳои ҳимоя дар кучо нигоҳ дошта мешаванд, чӣ тавр истифода мешаванд, қоидаҳои ба атрофиён расонидани ёрии аввалро донад, ҳангоми эвакуатсия фармонҳои роҳбаронро тез ва дуруст иҷро кунад.

Саволҳои назоратӣ

1. Вазъиятҳои фавқуллода гуфта чиро мефаҳмед?
2. Назорати вазъиятҳои фавқуллода кай ва бо кадом мақсад ташкил карда шудааст?
3. Органҳои роҳбарии НДВФ кадоманд?
4. Ба доираи қувва ва воситаҳои назорати вазъиятҳои фавқуллода кадомҳо мебарояд?
5. Ҳангоми содир шудани вазъияти фавқуллода маҷбуриятҳои донишомӯзон аз чӣ иборат аст?

Боби 2. ҲИФЗИ САЛОМАТИ АЗ ТАЪСИРИ МАНФИИ МУҲИТИ АТРОФ, БЕМОРИҲОИ СИРОЯТӢ ВА НОСИРОЯТӢ

2.1. Таъсири манфии муҳити атроф ба организми инсон

Ба организми инсон муҳити атрофамон таъсири калон мерасонад. Обу ҳавои тоза, заминҳои серҳосил барои хуб ва солим зистани инсон шартҳои заруртарин аст. Агар ҳавои атрофамон ифлос бошад, он метавонад ба организми инсон бо роҳҳои нафас дарояд.

Дар оби ифлос микроорганизмҳои патогенӣ буда метавонанд. Ҳар гуна омехтаҳои токсикӣ бо об ба узвҳои дарунии инсон дароянд, ба саломатии он зарари калон мерасонад. Агар обҳои раван ва заминҳои атрофамон захрнок шавад, ба ҳосилдории он зарар мерасад. Дар табиат ҳазорҳо микроорганизмҳо

мекунад. Ин мавҷудоти зинда аз ҳаво, об ва замин истофода мебаранд. Дар байни онҳо мавҷудоти ғоидаовар ва зараровар ҳастанд.

Одам ҳангоми баҳодиҳии замин тарафҳои ғоиданоки онро мекобад. Зеро дар рӯи замин ва зери он боигариҳо хеле зиёданд. Ба замин чизҳои зиёдро коридан мумкин аст. Афсуски дар вақтҳои охир инсоният ба табиат зарари калон расонида истодааст, чун мисол ба замин ва об партофта шудани ҳар гуна партовҳоро овардан мумкин аст. Дар оқибат об ва замин ифлос мешавад ва организмҳои зиндаи дар он мавҷуд буда ҳалок мешаванд. Дуде, ки аз завод ва фабрикаҳо мебарояд, зарари калон оварда, ба сабзиши растаниҳо роҳ намедиҳад ва ба заминҳои атроф зарари калон мерасонад.

Хавфти аз ҳама калонро ба замин металлҳо меоранд. Дар байни онҳо симоб, кадмий, мис, хром, ванадий ҳаст, ки эҳтимоли баланди аз заводу фабрикаҳо ба замин партофтаниашон ҳаст.

Якҷоя бу дуди аз автомобилҳо бароянда ҳарсола ҳазорҳо тонна моддаҳои захрнок ба ҳаво мебарояд. Бар болои ин, моддаҳои захрнок якҷоя бо металлҳои вазнин дар шакли газ ба ҳаво боло мешаванд. Дар байни онҳо карбонат, нитроген ва гидрокарбонатҳоро алоҳида нишон додан мумкин аст.

Омехтаҳои аз ҳама зиёд дучоршаванда ҳокистар ва чанг аст. Ҳокистар дар натиҷаи сӯختани нафт, ангишт, сӯзишворӣ ва маҳсулотҳои дигар пайдо мешавад.

Асбест, ки дар сохтмон бисёр истифода мешавад, дар органҳои нафаси инсон (шуш) монда, ба бемориҳои вазнин оварданиаш мумкин аст. Он тавассути нафас ба организм даромада, инсонро ба беморӣ дучор мекунад.

Барои инсон зарари калонтаринро пеститсидҳо мебиёрад. Онҳо дар хоҷагии қишлоқ ба таври васеъ истифода мешавад. Қоидаҳои истифода аз онҳо мавҷуд аст. Аммо агар ин қоидаҳо вайрон карда шавад, ба системаи асаб, чашми инсон, органҳои нафаскашӣ ва пӯсти ӯ зарари калон мерасонад.

Партовҳои радиоактивии дар муҳити атроф буда барои инсон хеле хавфнок аст. Онҳо аз заводҳо ба дарё ва кӯлҳо афтоданиашон мумкин аст. Ин, нурҳои ултрабунафш ва ҳар гуна омехтаҳои кимёвӣ ҳам ба инсон зарари калон мерасонанд.

Вақтҳои охир ба табиат воситаҳои синтетикии чомашӯӣ зарари ниҳоят калон расонида истодаанд. Ин маҳсулотҳо ҳоло дар тамоми сайёраамон мавҷуд аст.

Одамон ба кӯл ва дигар ҷойҳои оббозӣ, ки бо воситаҳои синтетикии

истодаанд. Тавассути табиати ифлосшуда дар инсон тағйиротҳои генӣ (мутатсия) пайдо мешавад. Ин тағйиротҳо мутагенез номида мешавад.

Ифлосшавии муҳити атроф ба фонди генетикии одамзод ҳам таъсир мекунад. Моддаи вайронкунандаи генҳои одам *мутаген аст*. Мутагенҳо баъди ба организми одам даромадан сабаби пайдошавии бемориҳои гуногун мешаванд. Дар байни онҳо бемориҳои рағҳои хунгард ва саратон бисёр вомехӯрад. Баъди ба организм афтодани мутагенҳо организм бо онҳо мубориза мебарад. Барои муқобилат кардан ба мутагенҳо инсон бояд маҳсулоти аз витамин бойро истеъмол кунад.

2.2. *Омилҳои асосии хавфнокӣ ба бемориҳои сироятӣ ва носироятӣ сабабшаванда*

Бемориҳои сироятӣ (инфексион) — ин барангезандаҳои махсуси беморист: гурӯҳи бемориҳои бактерияҳо, вирусҳо, замбурӯғҳои якхучайрадор барангезанда мебошад.

Сабаби бевоситаи дар организми инсон пайдо шудани бемории сироятӣ ба организми инсон афтидани барангезандаи беморӣ, ба бофта ва хучайраҳо таъсир кардани он аст.

Вазнинии беморӣ, хусусиятҳои клиникӣ ва оқибати беморӣ асосан ба ҳолати организми инсон, хусусан имкони физиологии инсон ва системаи иммуни он вобаста аст.

Баъзе бемориҳо ҳастанд, ки сироят намеkunанд, яъне ба организми инсон барангезандааш наафтад, ҳам беморӣ пайдо мешавад. Ба ин гурӯҳ инфаркт (сактаи дил), инсулт, захми меъда, варами кӯррӯда медарояд. Гарчи ин бемориҳо сироятӣ нест, аммо ба инсон хатар меандозад. Дар организми инсон мавҷуд будани микробҳои махсуси ба вучудоварандаи беморӣ ва мумкин будани аз одам ба одами дигар сироят кардани беморӣ аз аломатҳои асосии бемориҳои сироятист.

Сабабҳои аслии бемориҳои сироятӣ дар нимаи дуюми асри XIX дар қорҳои илми Л. Пастер, Р. Кох, И. И. Мечников ва олимони дигар нишон дода шудаанд.

Баъзе бемориҳо (вабо, домана, паратиф, дизентерия ва инфекцияҳои дигари рӯда) ба воситаҳои роҳҳои ҳазм (об ва озукаи ба он наҷосати бемор афтида ё дастҳои нашустаи ба он зарраи наҷосат расида) сироят мекунад. Ба гурӯҳи бемориҳои, ки сабаби пайдошавиаш ҳангоми сурфа

ва ба роҳҳои нафас (инфексияҳои қатрагӣ) даромадани онҳо аст, грипп, кабудсулфа, паротит, дифтерия, сурхча ва дигарҳо мебарояд.

Баъзе бемориҳо ба воситаи ҳашароти хунхор (шабушк, хомӯшак, кайк, кана ва ҳоказо) сироят мекунад (вараҷа, домана, аракаи муқаррар, энцефалитҳои тавассути кана ва хомӯшак сирояткунанда, табларзаи хомӯшак ва ҳоказо). Бемориҳо, ки хангоми ба бемор наздик шудан, истифодаи зарф ё чизҳои ӯ сироят мекунад (бемориҳои таносулӣ, сӯхтанӣ, кӯтур ва дигар), гурӯҳи алоҳидаро ташкил мекунад.

Бемориҳои инфекционӣ якҷанд рӯз (грипп, сурхча, табларзаи хомӯшак) ё якҷанд ҳафта (вараҷа, домана) ё моҳҳо, солҳо давом карда метавонанд (сил, маҳав, захм).

Пайдошавии бемориҳои инфекционӣ ба миқдори микробҳои патогении ба организм даромада, вирулентӣ (хусусияти сирояткунӣ, паҳнкунӣ), ҷойи даромадаш, синни бемор, моилӣ ба инфекция, ҳамчунин, муҳити берунаи дар атрофи микроб буда (дар шароити номусоид вирулентии микроб кам мешавад) вобаста аст.

Дар пайдошавии бемориҳои инфекционӣ шароити иҷтимоӣ (хонадон, тарзи ҳӯрокхӯрӣ, савияи маданӣ, ёрии тиббӣ) нақши ҳалкунанда мебарояд. Вобаста ба таъсири ҳамин шароитҳо шаклҳои гуногуни бемориҳо намоён мешавад. Дар ҷараёни бемориҳои инфекционӣ даври инкубатсионӣ, пайдошавии аломатҳои беморӣ ва зиёдшавии онҳо, ба авҷ баромадани беморӣ, сабукшавии беморӣ ва даври беҳшавӣ ҳаст. Дар ҳар яки бемориҳои инфекционӣ хусусиятҳои хоси ҳамин даврҳо ҳаст. Дар баъзе бемориҳо чун домана микроб дар организм боқӣ мемонад ва ба атроф баромадан мегирад.

Баъди аксари бемориҳои инфекционӣ ба муқобили он иммунитет ҳосил мешавад. Дар муайян кардани бемориҳои инфекционӣ аломатҳои клиникии беморӣ, натиҷаҳои таҳлили лабораторӣ ва маълумотҳои эпидемиологӣ асос карда гирифта мешавад. Беморҳо дар беморхонаҳои махсус мучаҳҳаз кардашуда таъбибат карда мешавад. Дар мубориза бар зидди бемориҳои сироятӣ ҷораҳои профилактикӣ нақши ҳалкунанда мебароянд. Профилактика—ин маҷмӯи ҷораҳоест, ки ба таъмин кардани солимии одамон, фаъолияти дарозмуддати онҳо, несткунии сабабҳои беморӣ, беҳгардонии шароити зист, меҳнат ва дамгирии инсон, ҳифзи муҳити атроф нигаронида шудааст.

Барои боз ҳам паҳн нашудани бемориҳои сироятӣ одамони ба ҳамин бемориҳо дучор шуда ё гумоншаванда дар беморхона ё хона ҷудо карда мешаванд.

Шахсоне ки дар онҳо бемории вабо, домана, доманаи рӯда (доманаи

ёфта шудааст ё гумонбар карда мешаад, бояд дар нақлиёти махсуси санитарӣ ба беморхона бурда шаванд.

Беморони ба грипп, сурхча, кабудсулфа ва баъзе бемориҳои дигар дучор шударо дар хонаи алоҳида хобонида, ба таври зарурӣ парвариш намуда, муттасил дезинфексия карда дар хона нигоҳубин кардан ҳам мумкин аст.

Дар санаторийҳо, хонаҳои истироҳат, муассисаҳои солимгардони кӯдакон, боғчаҳои бачагона ва яслиҳо, ҳамчунин дар шӯъбаҳои терапия, жарроҳӣ, педиатрия ва дигар (ба ғайр аз шӯъбаи инфексионӣ) изолятор мучаҳҳаз карда мешавад.

Хусусан, одамони бо инсонҳои бемориаш хавфнок (эпизоотия, вабо) наздик бударо ба муддати ба даври инкубатсионии ҳамон беморӣ баробар

муддатҳои гуногун ҷудо карда мешаванд. Барои пешгирии бемориҳои сироятӣ дар мактабҳо ҷораҳои эмкунӣ гузаронида мешаванд,

2.3. Омилҳои хавфноки вобаста ба маҳсулотҳои озуқаворӣ ва об

Ҳар як инсон бояд ба дуруст истеъмол кардани хӯрок аҳамияти калон диҳад. Агар оби тоза ва таъми босифат истеъмолкарда шавад, саломатии инсон ҳар доим хуб мешавад ва ӯ асло бемор намешавад. Лекин одамзод барои гирифтани ҳосили мӯл таҷрибаҳои гуногун гузаронида, ҳолати табиӣ маҳсулотро тағйир дода истодааст. Дар натиҷа, доруҳои кимёвӣ ба замин даромада, ба озуқа таъсир карда истодааст.

Дар оқибати аз ҳад зиёд истифода бурдани воситаҳои кимёвӣ гени мева ва сабзавотҳо дигар шуда, ҳосилнокиаш меафзояд, аммо маза ва сифаташ паст мешавад. Якҷоя бо ин, моддаҳо намуди мева ва сабзавотҳоро ҳам тағйир дода, ба организм ба ҷойи ғоида, зарар меоварад. Мева ва сабзавотҳои сифаташ тағйирёфта дар организми инсон бемориҳои гуногунро пайдо мекунонад. Агар маҳсулотҳои генаш тағйирёфта истеъмол карда шавад, он ба организм даромада, ба системаи хун зарари калон мерасонад ва ин дар навбати худ барои пайдошавии бемориҳо замина меофарад.

Ватани офтобиамон ба мевахову сабзавотҳои босифат ва табиӣ бой буда, онро дар фасли дилхоҳи сол дарёфт карда метавонем. Дар мамлакатамон мева ва сабзавотҳо тамоми сол месабзанд ва пештахтаҳои бозорҳоямонро пур карда меистанд. Агар ба табиат зарар нарасонем, ба он ёрӣ расонем, заминҳоямонро обод кунем, дастурхонамон боз ҳам пурфайз мешавад.

Ин ёрӣ аз чӣ иборат аст? Ҳар як инсон бояд ба қадри худуде, ки дар он

саломатиамон пеш аз ҳама ба сифати заминамон, табиӣ мондани обҳои ҳамин ам ба ифлосшавии об набояд асло роҳ диҳем. Эҳтиёт кардани қойҳои оби равондор вазифаи ҳар як инсон аст.

Организми инсон асосан аз об иборат, аз ҳамин сабаб об барои инсон ниҳоят зарур аст. Одам бе об зиста наметавонад. Оби тоза нафақат ба инсон, балки ба хоҷагии қишлоқ ҳам зарур буда, бе он ҳосил гирифта намешавад. Пас, обро, ки инъоми табиат аст, бояд эҳтиёт кунем. Аммо вақтҳои охир микёси зараре, ки инсон ба табиат, хусусан ба об мерасонад,

тағйирёбии иқлим, ба соли 2050 расида, дараҷаи ифлосӣ ва кислотанокии обҳои укёнуси дунё ба 150 % меафзояд. Ин дар экосистемаи баҳр ба тағйироти бебозгашт оварда мерасонад. Сабаби асосии ифлосшавии обҳои укёнуси дунё аз тарафи инсон ба ҳавзҳои сунъӣ ва табиӣ ҳар рӯз партофта шудани 2 миллион тонна партовҳо мебошад. Ҳар сол 260 миллион тонна

баҳр ба соҳил мебарорад. Ба сабаби ифлосшавии об ҳар рӯз вафот кардани 14 ҳазор нафар нишондиҳандаи ақл бовар нақунанда аст.

Оби ифлосшуда ба организми инсон зарари калон мерасонад. Об ба қобилияти биниши инсон, тоза ва маҳин будани пӯсти ӯ, расидани мӯяш ва қор кардани майнаш таъсири мусбӣ мерасонад.

Оби тоза бо хун ба организм дохил шуда, онро аз витаминҳо бой мекунад. Агар майдонҳои қорам бо оби ифлос об дода шавад, чизи қорида хушк ва захрнок мегардад. 70—80% обе, ки инсон истеъмол мекунад, ба хоҷагии қишлоқ сарф мешавад. Гарчи ҳамин хел бошад ҳам, исроф кардани об давом меёбад. Агар фақат системаи ирригатсия такмил дода шавад, 30% оби ба хоҷагии қишлоқ сарфшавандаро сарфа қардан мумкин аст. Хулоса, ташхисҳои тиббӣ ҳам имрӯз исбот мекунанд, ки намудҳои бемории ба сабаби ифлосшавии об пайдошуда истода рӯз ба рӯз меафзоянд. Агар обро эҳтиёт накунем, он аз саломатии мо «товон» гирифтани мегирад, дар оқибат мо бемор шудан мегирем.

Саволҳои назоратӣ

1. Хавфҳои дар натиҷаи бо металлҳои вазнин захрнокшавии замин ба вучудоянда аз чӣ иборат аст?
2. Мутагенез чист? Чораҳои мубориза бар зидди онро нақл кунед.
3. Оид ба тарзи табобат кардани беморҳои ба бемории сироятӣ дучор шуда

Боби 3. ВОСИТАҶОИ ЗАМОНАВИИ ҶАНГИИ ШИКАСТДИҲАНДА

3.1. Силоҳи ядрои

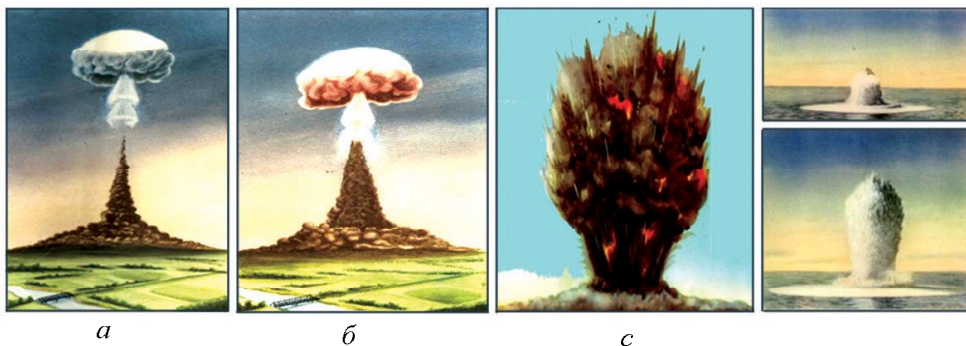
Таъсири силоҳи ядрои ба истифода аз реаксияи ядро, яъне энергияи порчашавӣ –синтез ё натиҷаи дар як вақт рӯйдихии ин ҳарду асос ёфтааст.

Қуввати силоҳи ядрои ба эквиваленти тротилӣ, яъне вазни заряди тротил ифода мешавад. Энергияи таркиши заряди тротил ба энергияи таркиши силоҳи ядрои баробар аст.

Дар вобастагӣ аз сатҳи замин (об) ҷой гирифтани маркази таркиш таркиш дар ҳаво, таркиш дар замин, таркиш дар зери замин, таркиш дар болои замин ва зери об фарқ мекунад. (расми 1). Ҳар яки ин намудҳои таркишҳо ба объектҳо ба таври мувофиқ таъсири шикастдиҳанда мерасонад.

Таркиши силоҳи ядрои дар ҳаво — таркиш дар ҳаво содир мешавад, соҳаи рушноӣ ба замин намерасад. Таркиш дар ҳаво дар боло ё поён шуданаш мумкин аст. Ҳангоми таркиши ядрои дар поён сутуни ҷанги болошаванда бо абри таркиш ҳамроҳ мешавад ва дар натиҷа абри замбурӯғмонанд ҳосил мешавад. Ҳангоми таркиш дар ҳаво дар боло сутуни ҷанг бо абри таркиш ҳамроҳ намешавад.

Таркиши ядрои дар ҳаво муддати кӯтоҳ, бо паҳншавии рӯшноии баланд содир мешавад. Баъди ин соҳаи равшаншудаи шакли кура пайдо мешавад. Ҳарорат дар он ба якчанд миллион дараҷа мерасад. Соҳаи равшаншуда манбаи нурафканӣ шуда хизмат мекунад.

Расми 1. Намудҳои таркиши заряди ядрои: *а* — дар ҳаво; *б* — дар сатҳи замин; *с* — дар зери замин; — таркиш дар зери об ва болои об.

Таркиши ядрой бо овози ба садои раъд монанд содир мешавад. Абри таркиш ба самти шамол ҳаракат намуда, шакли хоси худро гум мекунад ва пароканда мешавад. Дар ни таркишҳои ядрой соҳаи равшаншудаи ба кура монанд ҳосил мешавад. Андозаи он аз андозаи таркиши ядроии аз

соҳаи равшаншуда хунук шудавад, ба абри курамонанди ҷангӣ мубаддал мешавад. Дар таркиши болоӣ абр ва сутуни ҷанг ҳосил намешавад.

Таркиши ядрой дар сатҳи замин гуфта, таркиши дар ҳаво, дар баландии на он қадар зиёд аз сатҳи замин содиршударо мегӯянд, дар ин ҳол, соҳаи равшаншуда бо сатҳи замин бурида шуда, шакли

мешавад. Андозаҳои чуқурӣ ба қуввати таркиш вобаста буда, ба якҷанд сад метр расиданаш мумкин аст.

Таркиши зеризаминӣ гуфта, таркиши ядроии дар зери замин содиршударо мегӯянд. Дар ин намуди таркиш соҳаи равшаншуда мушоҳида нашуданаш мумкин аст. Ба замин фишори калон меҳобад, мавҷи зарбаи ҳосилшуда

таркиш чуқурии калон ҳосил мешавад, андозаҳои он ба қуввати таркиш ва навъи замин вобаста аст. Қабати калони замин аз чуқурӣ бо оддаҳои радиоактивӣ омехта шуда, ба атроф мерезад. Сутуни таркиш ба якҷанд сад метр мерасад.

Таркиши ядроии дар болои об содиршаванда аз рӯйи намуди берунааш ба таркиши рӯйизаминӣ монанд аст.

Таркиши ядроии зеробӣ дар зери об содир мешавад, соҳаи равшаншуда наменамояд. Дар болои об абри замбурӯғмонанди баландиаш ба якҷанд километр расанда ҳосил мешавад. Дар натиҷаи аз нав ба замин фаромадани об тумани радиоактивӣ ҳосил мешавад. Баъдтар абри обдор ҳосил шуда, аз он борони радиоактивӣ меборад.

Омилҳои шикастдиҳандаи силоҳи ядрой аз: мавҷи таркиш ё мавҷи зарба, нурафкании равшанӣ, радиатсияи гузаранда, аз моддаҳои захрнок зарарнок шудани ҷойҳо, импулси электромагнитӣ иборат аст.

Мавҷи зарба (таркиш) аз минтақаи ҳавои аз маркази таркиш бо суръати аз суръати садо тезтар паҳншаванда, таҳти фишори калон тазйиқшуда иборат аст.

Мавҷи зарба 1000 метри аввалро дар 2 сония, 2000 метрро дар 5 сония, 3000 метрро дар 8 сония тай мекунад, дар ҳамин вақт дар осмон шўъларо

Нурафкании рушной— аз селай нури шӯълаи дар натиҷаи таркиши ядрой ҳосил шуда ва аз кураи оташӣ бароянда ва паҳнкунандаи энергияи гармии ниҳоят зиёди сӯзанда иборат аст. Тахминан 35 % тамоми энергияи таркиши

сония давом мекунад, ин нур фақат дар самти рост ҳаракат мекунад. Ҳар кадом монеи шаффоф набуда аз таъсири нурафкании рушной ҳимоя мекунад.

Нурафкании рушной ба масофаҳои калон дар як лаҳза паҳн шуда, ба хусусияти обкунии маводҳои гуногун, сӯхтани одамон ва ҳайвоноти ҳимоянашуда ва зарарнок кадрани чашмони онҳо, пайдо кардани сӯхтор дар ҷойҳои аҳолинишин ва ҷангалзор соҳиб аст.

Аз нурафкании рушной захрнок шудани моддаҳо ба дараҷаи тафсиши онҳо вобаста аст. Тафсиши моддаҳо бошад, дар навбати худ ба омилҳои зерин: куваи импулси рушной, хусусиятҳои моддаҳо, коэффисиенти фурубарии гармии моддаҳо, намӣ, хусусияти сӯхтан вобаста аст.

Ранги сиёҳ аз ранги сафед дида нури рӯшноиро бештар фуру мебарад. Масалан, газвори сиёҳ 99 %, газвори хокистарранг 60 %, газвори сафед бошад, 25 % энергияи рӯшноиро фуру мебарад.

Ба нурафкании рӯшной чашм афтад (хусусан шабона, чунки гавҳараки чашм васеъ мешавад) чашми инсон сиёҳӣ мезанад. Хирашавии чашм муддати кӯтоҳ давом мекунад. Сабаби ин дар чашм камшавии пигменти родопсин (ранги сурхи баланд) аст. Агар нур аз масофаи наздик ба чашм таъсир кунад, пардаи шабакаи чашм месӯзад ва ҳолати кӯрӣ ба вучуд меояд. Барои ҳамин дар осмон дурахш ба вучуд ояд, ба он нигоҳ кардан мумкин нест.

Радиятсияи гузаранда аз селай гамма-нурҳо ва нейтронҳои хангоми

ин тахминан 5% энергияи таркиши ядрой сарф мешавад. Баъди 15---20 сонияи таркиши ядрой дар натиҷаи реаксияи ядрой ва термойдрой селай пурзӯри гамма-нурҳо, нейтронҳо, алфа ва бета-заррачаҳо паҳн мешавад.

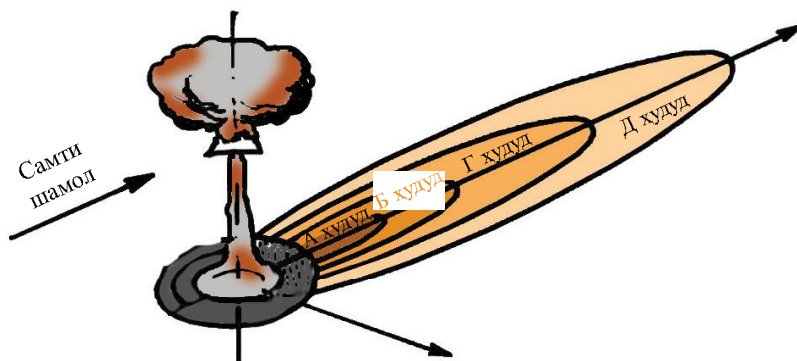
Барои ҳимоя аз радиатсияи гузаранда аз ҷойҳои панаҳ ва иншоотҳо истифода мешавад. Зичии воситаҳои ҳимоя чӣ қадар баланд бошад, он гамма-нурҳоро ҳамон қадар зиёд дар ҳудуд нигоҳ медорад.

Радиятсияи гузаранда молекулаҳои бофтаи зиндари ионӣ гардониди, фаъолияти ҳаётии организмро вайрон мекунад ва инсонро ба бемориҳои гуногунӣ шуоъ дучор мекунад, баъзан ҳалок мекунад. Агар ба одам радиатсияи кам дар тӯли муддати кӯтоҳ таъсир кунад, дар организм қариб ягон тағйирот намешавад. Ҳоло аз рӯйи гузаштанаш касалии шуоъ ба сабук,

Аз моддаҳои радиоактивӣ зарар дидани ҷойҳо дар натиҷаи таркиши ядрой ҳосил мешавад, ин вақт тахминан 10% энергияи таркиши ядрой сарф мешавад. Миқдори зиёди дар натиҷаи таркиши ядрой ҳосил шуда ба селай ҳаво ҳамроҳ шуда, аз маркази таркиш ба масофаи даҳҳо, садҳо километр паҳн мешавад. Ин ҳаво ба ҷойҳои зист, манбаҳои об, маҳсулоти хоҷагии қишлоқ ва ҷизҳои дигар зарар мекунад. Моддаҳои радиоактивӣ дар ҷойҳои зарардида буда ба одамон ва ҳайвонот билвосита таъсир мекунад. Моддаҳои мазкур тавассути хӯрок, об ба организм афтода, аз дарун таъсир мекунад, дар оқибат дар одамон ва ҳайвонот касалии шуоъӣ дараҷааш гуногун пайдо мешавад.

Заряди ядрой дар замин тарконида шавад, аз сабаби ба замин расидани кураи оташин қабати болоии замин об мешавад ва хоки бо боқимондаҳои таркиш омехташуда таҳти таъсири мавҷи зарба ба ҷойҳои дур пош мехӯрад. Ҳавои ба боло ҳаракаткунандаи дар ҷойи таркиш ҳосил шуда чун гирдоб давр зада, ҷангу реғи заминро ба боло мебарорад. Он ба боқимондаҳои таркиш омехта шуда, абри ба замбурӯғ монандро ҳосил мекунад. Абри ҳосилшуда ба самти шамол оҳиста ҳаракат намуда, ба масофаҳои дур паҳн мешавад. Дар натиҷаи ин ба ҷойҳои зиёд моддаҳои радиоактивӣ меафтад ва зарар ҳосил мешавад. Дар ҷойҳои аз болояш абри бо моддаҳои радиоактивӣ омехта гузашта изи эллипсшакли дароз мемонад (расми 2). Изи абри радиоактивӣ монда аз изи меҳвари моддаҳои радиоактивӣ чӣ қадар ақиб монад, дараҷаи радиатсия ҳамон қадар кам мешавад ва ба организми одам ҳамон қадар кам таъсир мерасонад.

Импулси электрмагнитӣ ва омилҳои дубораи зараркунанда. Дар натиҷаи таркиши зарядҳои ядрой ионишавии ҳаво мушоҳида мешавад, ба туфайли

Расми 2. Изи радиоактивӣ дар натиҷаи таркиши заряди ядрой ҳосил шуда.

ҳаракати босуръати электронҳои ҳосилшуда майдони электромагнитӣ пайдо мешавад.

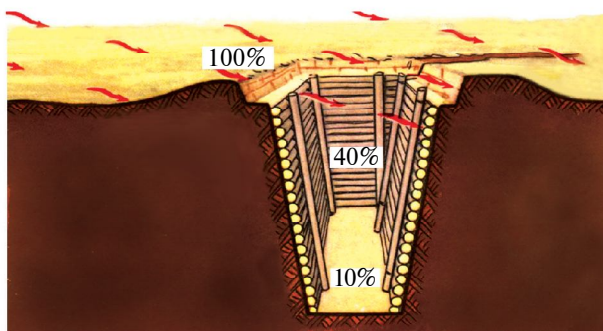
Дар натиҷаи ин разряди электромагнитӣ ва ҷараёни электрикӣ пайдо мешавад. Импулси электромагнитии дар атмосфера пайдо шуда чун барқ паҳн шуда, дар антеннаҳо, симҳо, шабакаҳои электрикӣ ҷараёни электрикӣ ҳосил мекунад. Заряди ядро дар сатҳи замин ва қисмҳои поёнии ҳаво тарқонида шавад, таъсири шикастдихандаи импулси электрикӣ аз маркази тарқиш дар масофаи якчанд километр мушоҳида мешавад.

Дар натиҷаи аз сатҳи замин хеле боло ва дар ҳаво тарқонидани заряди ядрои майдони импулси электромагнитӣ, дар маркази тарқиш ва аз сатҳи замин дар баландии 20–40 километр ҳам ҳосил шудани майдони импулси электромагнитӣ мушоҳида мешавад. Майдони ҷараён омили шикастдихандаи

ҷараён ба қуввати заряди ядрои тарқонидашуда, баландии тарқиш, дурӣ аз маркази тарқиш ва хусусиятҳои атрофу муҳит вобаста мешавад. Ҷараёни ҳосилшуда асбобҳои автомати хомушкунии электрикиро аз кор мебарорад, сабаби вайроншавии радиоаппаратҳо, асбобҳои электрикӣ мегардад, дар натиҷаи ин одамони бо ҳамин асбобҳо кор кардаистода аз ҷараёни электрикӣ шикаст гирифтанишон мумкин аст.

Барои химоя аз импулсҳои электромагнитии дар натиҷаи тарқиши заряди ядрои ҳосилшуда ба асбобҳо бояд экран монд. Тамоми шабакаҳои берунаи электрикӣ бояд аз сими дуқабата иборат ва хуб изолятсия шуда бошад.

Барои пешгирии вайроншавӣ дар ҷойҳо ва корхонаҳое, ки қисмҳои ҳарбӣҷойгир шудаанд, бояд корҳои химоявӣ–муҳандисӣ ба амал бароварда шуда бошад (расми 3).

Расми 3. Хусусияти

Ҳангоми таркиши заряди ядроӣ ҳаракатҳои аҳолии аз зерин иборат аст:

1) аз мавҷи зарба (таркиш) дар шароити даштӣ аз ҷойҳои чуқури химояшуда бояд истифода намуд;

2) ҳар як монеаи ношаффоф аз таъсири афканиши рушноӣ химоя карданиш мумкин аст;

3) барои эҳтиёт шудан аз радиатсияи гузаранда аз ҷойҳои паноҳшуда ва иншоотҳо истифода мешавад;

4) аз воситаҳои химояи шахсӣ истифода кардан зарур аст.

3.2. Аслиҳаи кимёвӣ

Таснифи умумии моддаҳои захролудкунанда

Сир нест, ки ҳоло дар якҷанд мамлакатҳои дунё силоҳи кимёвӣ ҳаст. Лекин ин силоҳҳо мувофиқи талабҳои конвенсияҳои халқӣ дар истифода манъ аст. Дар ин мавзӯ мафҳумҳо оид ба силоҳи кимёвӣ ва таъсири он ба инсон дода мешаванд.

Силоҳи кимёвӣ ҳам аз ҷумлаи воситаҳои зиёди шикастдиҳӣ мебошад. Таъсири силоҳи кимёвӣ ба истифодаи хусусиятҳои ҷангии моддаҳои захролудкунанда асос ёфтааст, моддаҳои захролудкунанда бошад, одамон, ҳайвонотро иллатнок мекунад, ҷойҳо, ҳавзҳои об ва растаниҳоро захрнок мекунад. Моддаҳои захролудкунанда бо ёрии ракета, авиатсия, артиллерия, асбобҳои махсуси кимёвӣ истифода шуданашон мумкин аст.

Моддаҳои захролудкунанда барои захролудкунии ҷой дар шакли қатрагӣ, барои захролудкунии ҳаво дар шакли буғ (туман, дуд) мешавад. Аз ҳамин сабаб ҳангоми аз ҳавои захролуд нафас гирифтани инсон, ба пӯст, чашм, либосаш афтидани моддаҳои захролудкунанда, ҳамчунин хӯрдани хӯроки захролуд ва нӯшидани об захролуд шуданиш мумкин аст.

Таъсири шикастдиҳандаи моддаҳои захролудкунанда дар вобастагӣ аз концентратсияи он, зичии захрнокӣ ва устувории он баҳо дода мешавад. Миқдори вазни моддаҳои захролудкунанда дар воҳиди ҳаҷми ҳавои захролудшуда *концентратсияи он* номида мешавад. Концентратсия, аксаран ба миқдори моддаҳои захролудкунандаи дар 1 литр ҳаво буда мг/л ифода мешавад.

Зичии захрнокӣ миқдори моддаҳои захролудкунанда дар воҳиди ҷой ё сатҳи дигар мебошад. Зичии захрнокиро бо $г/м^2$ ифода мекунад. Устувории моддаҳои захролудкунанда гуфта дар ҳаво ё ҷой муддати муайян нигоҳ

Моддаҳои захролудкунандаи хусусияти шикастдиҳиашон аз якчанд соат то якчанд рӯз давом мекарда ба чумлаи моддаҳои захролудкунандаи устувор (В газҳо, иприт) дохил мешавад. Моддаҳои захролудкунандаи ноустувор (кислотаи сианид, фосген, хлорсиан) хосияти шикастдиҳиашро ҳамагӣ якчанд дақиқа нигоҳ дошта метавонад.

Аз рӯи тавсифи таъсири шикастдиҳӣ моддаҳои захролудкунандаро ба гурӯҳи моддаҳои шикастдиҳандаи асаб, захми пӯсткунанда, буғикунанда, умуман захролудкунанда, психокимёвӣ, муассиркунанда тақсим мекунад. Ба чумлаи моддаҳои умуман захролудкунанда кислотаи сианид, хлорсиан медарояд.

Ба гурӯҳи моддаҳои шикастдиҳандаи асаб зарин ва В газҳо медарояд. Ин захрҳои пурзӯр ва тез таъсиркунанда аст. Ин моддаҳои захролудкунанда ба организми инсон ба воситаи органҳои нафаскашӣ, пӯст ва роҳҳои ҳозима даромада, системаи асабро иллатнок мекунад.

Зарин — моеъи беранг ё рангаш зард, бӯй надорад, хеле захрнок аст. Дар зимистон ях намекунад, ба таъсири об тобовар аст. Дар равшанӣ хуб об мешавад. Дар шароити одатии обу ҳаво зери таъсири ишқорҳо ва маҳлулҳои аммиак тез таҷзия мешавад. Аломатҳои аз зарин захролудшавӣ дарҳол намоён мешавад: гавҳараки чашм танг мешавад, оби даҳон мерезад,

ҳамин дасту пойҳои шахс ба ларзидан меафтад, марказҳои нафасгирии шахсони захролудшуда фалаҷ шуда, онҳо аз ҳаёт чаш пӯшиданашон мумкин аст. Ҳамзамон бо пай бурдани аломатҳои аввалини захролудшавӣ бояд ниқоби аз газ ҳимоякунандаро пӯшид ва ба организм моддаи зидди захрро(антидот) фиристод, антидот бошад дар шприс-тубик ё пакетҳо мешавад.

Кислотаи сианид — моеъи беранг, тез буғшаванда буда, аз он таъми бодомӣ талх меояд. Заҳри пурзӯр ва тез таъсиркунанда ба организми инсон тавассути ҳавои захролуд бо роҳи нафасгирӣ медарояд. Дар даҳони инсоне, ки аз кислотаи сианид захролуд шудааст, таъми ба металл хос пайдо мешавад, гулӯяшро мехарошад, сараш чарх мезанад, мушакҳояш заиф мегардад ва ваҳм зер мекунад.

Ҳамзамон бо пай бурда шудани аломатҳои аввалини захролудшавӣ бояд ниқоби аз газ ҳимоякунандаро пӯшид. Агар ампулаи зидди захр бошад, ампуларо шикаста, бояд ба дохили ниқоб даровард.

Хлорсиан — моеъи беранг, осон бухоршаванда буда, бӯйи тез дорад. Таъсираш чун кислотаи сианид аз захролудкунии умумӣ иборат аст. Чашм ва роҳҳои нафасгирии шахси аз хлорсиан захролудшуда саҳт шикаст меҳӯранд.

Ба моддаҳои захмкунандаи пӯст иприт медарояд. *Иприт* (иприти тақтиршуда) — моеъи ба равшан монанд, беранг буда, аз он бӯйи пиёз ё хантал меояд. Иприт ба чумлаи захрҳои сӯзанда медарояд, агар ба пӯст

якум) обила мекунад. Баъди гузаштани 2–3 обилаҳо мекафанд ва дар ҷойҳои он захмҳои муддати зиёд сихатнашаванда пайдо мешаванд.

Аломатҳои аз иприт захролудшавии роҳҳои нафас – дарди бинӣ ва гулӯ, атса задан ва аз бинӣ омадани об аст. Агар инсон зиёд захролуд шаад, бронхит ва варами шуш шуданаш ҳам мумкин аст. Иприт хусусан ба чашмон тез таъсир мекунад. Агар буғи иприт таъсир кунад, пардаи луобии чашм сурх мешавад, сих мезанад, яъне инсон худ аз худ дилашш бухс мекунад, оби дидааш мерезад. Хусусияти иллатноккунии иприт аз он иборат аст, ки он таъсири кумулятивӣ дорад, яъне дар организми инсон иллат чамъ шуда меравад.

Ба гурӯҳи моддаҳои захроқи руҳан таъсиркунанда Би-Зет (БЗ) медарояд. БЗ бо хусусияти хоси худ ба системаи марказии асаб таъсир карда, инсонро руҳан саргаранг мекунад, ваҳм пайдо мекунонад ва ё ҷисмонан аз из бароварда, кӯру кар месозад.

Фосген ба ҷумлаи моддаҳои захроқи буғикунанда медарояд. *Фосген* — гази беранг буда, аз он бӯйи хоси сусти бедаи туршшуда меояд. Ишқорҳо, спирти навшодир, маҳлули оби сода фосгенро тез таъзия мекунад. Фосген

мешавад, инсон андак сурфа мекунад, сараш чарх мезанад, инсон худашро умуман бедармон ҳис мекунад. Аз сабаби он, ки фосген даври ниҳонии таъсир дорад, аломатҳои аввалинаш баъди 4–6 соат, баъзан баъди 12 соат ҳис мешавад.

Ба моддаҳои захролуди таъсиркунанда хлоратсетофенол, адасит, дибензикасазепин медарояд. Ин моддаҳо чашм ва роҳҳои нафасро иллатнок мекунад.

Манбаъи захролудшавии кимёвӣ — ин худуди зери таъсири моддаҳои захролуд буда. Дар ин навъ худудҳо одам ва ҳайвонот шикаст мебинад

кимёвӣ аввал ба навъ ва тарзи истифодаи моддаҳои захролуди аз тарафи душман истифодашуда, шароити метеорологӣ ва релефи ҷой вобаста аст.

Дар минтақаи бевосита аслиҳаи кимёвӣ истифода шуда буғи моддаҳои

захролуд (ибора) метавонад ба самти шамол то якчанд даҳ километр паҳн шавад, ин бошад, хавфи захрнок шудани одамон ва ҳайвонот, ҳар гуна объект

шамол, суръати он, ҳарорати ҳаво, фасли сол таъсири калон мерасонад. Абри захролуд аз болои дарёҳо, хамиҳо, дараҳо ва чариҳо гузашта, ба масофаҳои калон паҳн мешавад.

Дараҳои чуқур, пастхамиҳо, ботлоқзорҳо, чариҳо, дарахтзорҳо, нуқтаҳои аҳолинишин метавонад, ки ҷойҳои муддати дароз мондани моддаҳои

Дар шаҳрҳо абри захролуд аз болои кӯчаҳо, тоннелҳо, кубурҳо гузашта,

боқӣ монданиш мумкин аст. Буги моддаҳои захролуд ба ҷойҳои ванаҳшавии маҳкам нашуда, хонадонҳо, заминканҳо даромада метавонад, дар долону болои бом истода метавонад.

Ҳангоми истифода моддаҳои захролуди ноустувор дар қабати ба замин наздики ҳаво абри захролуд пайдо мешавад. Ин абр ба самти шамол ҳаракат намуда, бо тезӣ паҳн шуда меравад. Дар қисмҳои кушод, шамолгузари ҷойҳо ҳаво аз бугҳои моддаҳои захролуд тез тоза мешавад. Аммо ҳавои захролудшуда дар маҳаллаҳои сарбаст, ҳавлиҳо ва ҷойҳои дигар истода монданиш мумкин аст.

Барои тез амалӣ кардани чораҳои ғимоя аломатҳои ба худ хоси

захролудшавӣ катраҳо дар замин, баргҳои дарахт, деворҳои бинс ва чизҳои дигар шуданиш мумкин аст.

Баъди таркиши силоҳи кимёвӣ дар болои он абри нисбатан хурд пайдо мешавад. Он баъзан ба ягон ранги кушод мебарояд. Абрро шамол тез пароканда мекунад. Агар душман барои пошидани моддаҳои захролуд асбобҳои пошдиҳандаи авиатсияро истифода бурда бошад, самолёт дар ҳаво изи туманшакли рангин ё беранг монда метавонад. Ҳамзамон бо пай бурда шудани аломатҳои истифодашавии моддаҳои захролуд дарҳол чораҳои ғимоя дида мешавад (ниқоби ғимоякунӣ аз газ ва воситаҳои ғимояи пӯст пӯшида мешавад).

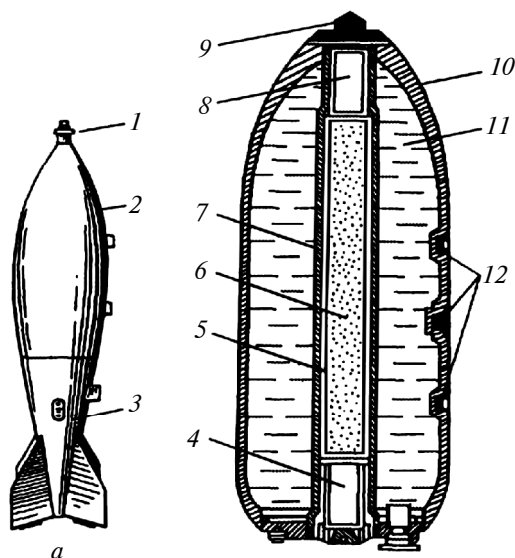
Воситаҳои истифодаи силоҳи кимёвӣ

Моддаҳои захролудкунанда ба нишон аввало бо ёрии авиатсия расонида мешавад. Бомбаҳои авиатсионии бо моддаҳои захролудкунандаи гуногун пур кардашуда аз рӯйи ускунаҳои тарконандашон ба зери таъсири зарба таркандаҳо ва аз масофа идорашаванда (дистансион) ҷудо мешавад.

Бомбаҳои авиатсионии кимёвии таҳти таъсири зарба тарканда барои

захролудкунандаи чун фосген, иприт ё зоман доштаниш мумкин. Вазни бомбаҳои авиатсионии кимёвии таҳти таъсири зарба тарканда, одатан, аз 100 кг то 1000 кг мешавад. 50% вазни умумии бомбаро моддаҳои захролудкунанда ташкил мекунад.

Бомбаҳои авиатсионии кимёвии барои захролудкунии инсонҳо истифодашаванда дар масофаи андак баланд аз сатҳи замин тарконида

Расми 4. Бомбаи кимёвии навъи МС-1, ки вазнаш 340 килограмм аст: а — намуди умумӣ; б — намуд дар буриш; 1, 9 — ускунаи асосии тарканда; 2, 10 — корпус; 3 — стабилизатор; 4—8 — втулкаҳо; 5 — цилиндри аз картони гофрашуда тайёр кардашуда; 6 — заряди тарканда; 7 — стакани заряди тарканда; 11 — моддаи захролудкунанда; 12 — ҷангакҳои ба онҳо бомба овезоншаванда.

Ин бомбаҳо бо моддаҳои захролудкунанда (зоман, иприт) пур карда мешавад.

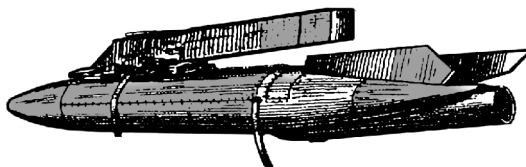
Ба ғайр аз ин, бомбаҳои кассетадори кимёвӣ вазнаш хурд (3 кг ва аз он зиёд) истифода шуданаш мумкин аст.

Асбобҳои авитасионии пошдиҳанда бо моддаҳои моеъи захролудкунанда пур карда шуда, дар тағи қаноти самолётҳо ё фюзелаж (корпус) овезон карда мешавад ва аз баландии 300—500 метр пош дода мешавад (расми 5).

Воситаҳои ракетавӣ. Вақти пайдо шудани зарурати ҳамлаи кимёвӣ аз воситаҳои ракетавӣ васеъ истифода мешавад. Армияи баъзе мамлакатҳо барои ба ҷой расонидани силоҳи кимёвӣ соҳиби воситаҳои ракетавӣ ҳастанд.

Масофаи парвози снарядҳои реактивӣ идорашаванда 40 километрро, масофаи парвози снарядҳои реактивӣ воситаҳои ракетавӣ 5—140 километрро ташкил мекунад.

Қисми ҷангии ин снарядҳои реактивӣ (ракета) аз кассета иборат буда, он аз якчанд бомбаҳои курашакл иборат аст (вазни ҳар як бомбаи курашакл 0,6 кг мешавад) ва он бо моддаҳои захролудкунандаи зарин, зоман ва дигарҳо пур карда шуданаш мумкин аст.

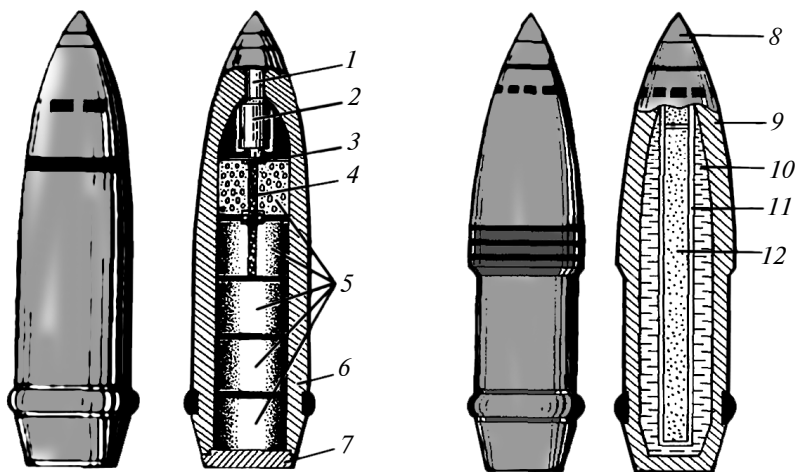
Расми 5. Асбоби авитасионии пошдиҳандаи навъи ТМУ-28/В.

Қисми ҷангии кимёвии ракета дар баландии 1,5—3 км ба таври автоматӣ кушода мешавад ва бомбаҳои курашакл ба майдони 1 км² паҳн мешавад, ба замин афтада метаркад ва ҷойи маълумро зарарнок мекунад.

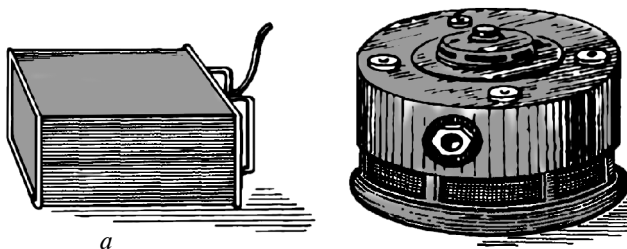
Снарядҳои реактивӣ ё минаҳои аз *миномётҳои реактивӣ (дастгоҳҳои сермил)* паронидашаванда бо моддаҳои захролудкунандаи зарин ё В газҳо пур карда шуда истифода гардад, майдони азим ва инсонҳои зиёдро иллатнок мекунад, дурии парвози тири дастгоҳҳо 2,7—11 км ро ташкил мекунад.

Снаряд ва минаҳои кимёвии артиллерӣ. Армияи баъзе мамлакатҳои хориҷӣ ҳоло ба снарядҳои кимёвии барои паронидан аз тӯп ва гаубитсаҳои 105, 155, 175, 203, 2 мм истехсолшуда соҳиб аст (расми 6).

Снарядҳои ин табелӣ бо газҳои В, зарин, иприт ва СС моддаҳои захролудкунанда пур карда шудааст. Дурии парвози тири гаубитсаҳо 16—18 км, дурии парвози тири тӯпҳо 32 км ро ташкил мекунад.

Расми 6. Снарядҳои кимёвии артиллерии 115 мм: 1, 8 — тарконандаҳо; 2 — заряди борут; 3 — диафрагма; 4 — найи сӯроҳ; 5 — шашкаи моддаҳои захролудкунанда; 6, 9 — корпус; 7 — қисми поёнии снаряд; 10 — моддаи захролудкунанда; 11 — стакани болоии заряди тарконанда; 12 —

Расми 7. Фугасҳои кимёвӣ: а — фугаси навъи М 1;
б — фугаси навъи М-23.

Ба ғайр аз ин, минаҳои барои миномётҳои 106,7 мм муқаррар истеҳсол карда шудааст, дурии масофаи тири онҳо 5,5 км мебошад.

Фугасҳои кимёвӣ барои нобуд кардани қувваҳои зиндаи душман, аз қор баровардани рохҳо ва майдонҳои истифода мешавад. Дар армияҳои

истифода аст. Ин фугасҳо бо В газҳо, зарин ва навъҳои дигари моддаҳои захролудкунанда пур карда мешавад. Ҳангоми тарқиш 12,5 м² ва майдони аз он калонро зарарнок мекунад (расми 7).

Ба зараркунии моддаҳои захролудкунанда таъсир кардани обу ҳаво ва маҳал, нешгирии ба организм афтидани онҳо ва иллатнокисавии он. Ба зараррасонии моддаҳои захролудкунандаи дар ҳаво ва замин буда *обу ҳаво, ҳолати замин ва пасту баландии он* таъсири қалон мерасонад. Ҳарорати ҳаво ва ҳарорати замин ба муддати дар замин боқӣ мондани моддаҳои захролудкунанда таъсир мекунад. Дар ҳарорати паст (фасли зимистон) иприт хеле оҳиста буғ шуда, метавонад то баҳор дар замин боқӣ монад.

замин фақат якҷавд соат, дар шароити Осиёи Миёна бошад, боз ҳам камтар боқӣ мемонад.

Дар ҳавои кушод, рӯзҳои офтобӣ моддаҳои захролудкунанда тез гарм шуда аз замин ба боло мебароянд ва пароканда мешаванд. Шабона ҳаво омехта намешавад, ин ба душман барои истифодаи моддаҳои ноустувори захролудкунанда шароити мусоид фароҳам меоварад. Ҳавои захролушуда шабона хеле суст пароканда мешавад, дар сойҳо, хандақҳо, траншеяҳо муддати мадид боқӣ мондани мумкин аст. Вазидани шамол консентратсияи моддаҳои захролудкунандаро дар ҳаво хеле кам мекунад, дар шамоли саҳт бошад, бухоршавии моддаи захролудкунанда тез мешавад ва ҳамин тариқ, моддаи захролудкунандаи дар замин буда тезтар бухор мешавад.

Хусусиятҳои маҳал, растанӣ ҳам ба консентратсияи моддаҳои захролудкунанда таъсир мекунад.

Дар маҳали моддаҳои захролудкунанда истифода шуда захролудшавии 10—30% ва аз он зиёди аҳоли мушоҳида мешавад. Дар ҷойҳое, ки абри моддаҳои захролуд пароканда шудааст, н нишондиҳанда 8—12% ро ташкил мекунад.

Роҳҳои ба организм афтидани моддаҳои захролудкунанда. Моддаҳои захролудкунанда ба организм бо роҳҳои гуногун — роҳҳои нафас, меъдаю рӯда, пӯст, пардаи луобӣ ва ҷароҳатҳо афтидани мумкин аст.

Моддаҳои захролудкунанда вобаста ба усули истифода, хусусиятҳои

бо воситаи роҳҳои нафас ба организм афтад, баъзеҳояш бо роҳҳои дигар меафтад.

Моддаҳои захролудкунанда дар ҳоли бӯғ ва аерозол ба роҳҳои нафас

дар пардаи луобӣ бозмондани қисман тавассути алвеолҳои шуш ба хун мегузарад. Агар алвеолҳои шуш кушода шавад, моддаҳои захролудкунанда ба сатҳи 90—100 м² паҳн мешавад, барои ҳамин онҳо дар клиникаи тавассути нафас захролудшавӣ ҷойи аввалро ишғол мекунад, яъне клиникаи захролудшавӣ тез ривож меёбад.

Тавассути роҳҳои нафас бо моддаҳои захролудкунанда захролудшавӣ *захролудшавии ингалясионӣ* номида шуда, хеле ҳам хавфнок ҳисобида мешавад. Барои ҷимояи роҳҳои нафас моддаҳои захролудкунанда аз воситаҳои ҷимоякунӣ, никобҳои газ истифода карда мешавад.

Боз як роҳи муҳими ба организм афтидани моддаҳои захролудкунанда

фолликулярҳои мӯй ва роҳҳои галудҳои рағбанбарорӣ. Моддаҳои

фосфорорганикӣ, иприт, луизит ва дигарҳо) хусусияти тавассути пӯст ба организм гузаштан доранд. Агар пӯсти одам сурх шуда, арак карда бошад, ҷаббида шудани моддаҳои захролудкунанда хеле осон мешавад.

Ба ғайр аз ин, барои таъсири токсикӣ гузаронидани моддаҳои захролудӣ тавассути пӯст ба организм афтода хусусияти ҷаббидашавӣ ва дар об ҳалшавии моддаҳои захролудкунанда аҳамияти калон дорад. Моддаҳои захролудкунандаи тавассути пӯст гузашта ба ҷигар наафтида, ба доираи калони гардиши хун афтидани мумкин аст. Барои аз моддаҳои захролудкунанда ҷимоя кардани қабатҳои пӯст воситаҳои махсуси ҷимоя истифода карда мешавад.

Пешгирии захролудшавӣ. Ҳангоми пайдо шудани хавфи истифодаи воситаҳои зарбаи оммавӣ ё истифода шудани он ҷораҳои асосии ҷимоя шудан аз зеринҳо иборат аст:

— агар сигнали хавф дар кӯча расонида шавад, ба воҳима наафтед. Аз

баромадан набошад (девор, кӯл), ба ягон бинои дар наздикӣ буда бояд пинҳон шуд;

— агар сигнали хавф ҳангоми дар хона буданатон расонида шавад, тиреза ва дарҳоро маҳкам баста, барои истифодаи воситаҳои шахсии ҳимоя тайёр бояд шуд;

— агар дар бораи хавф маълумот расонида нашуда бошад, аммо шумо садои тарқишо шунида, бӯйҳои ғайриоддии махсусро пай бурда бошед, ба ҳимоя кардани худ ҳаракат кунед. Барои ин ду усули асосӣ ҳаст: якум — аз худуди зарардида ба ҷойи беҳавф баромадан; дуюмаш — дар ягон бинои зисти атроф пинҳон шудан;

— худуди зарардида аз даҳҳо метр то садҳо метрро фаро гирифтаниш мумкин аст.

Аз ин ҳамин хел хулоса кардан мумкин ки, агар инсон бо суръати соате 4—5 км ҳаракат кунад, барои аз худуди зарардида баромадан 10—15 дақиқа сарф мекунад.

Дар ҳолати дар маркази захролудшавии кимёвӣ иллатнок шудан, ба инсон бояд ёрии аввали тиббӣ ба зудӣ расонида шавад.

Ёрии аввали тиббӣ ба худ бо дорукуттии шахси хизматчиёни ҳарбӣ (АИ-2), пакетҳои шахсӣ (ИПП-8, ИПП-9, ИПП-10) ва ҳамчунин аз тарафи санитарҳо ва санитарҳо-инструкторҳо расонида мешавад.

3.3. Силоҳи биологӣ (бактериологӣ) ва микробҳои барангезандаи беморӣ

Силоҳи биологӣ (бактериологӣ) ин тирӯ доруи бо воситаҳои биологӣ пур карда шуда ва воситаҳои ба нишон бурдани (паронидани) онҳост.

Ҷангҳои бо истифодаи силоҳи биологӣ (бактериологӣ) бурдашаванда *ҷангҳои биологӣ (бактериологӣ)* номида мешавад. Омили таъсиркунандаи силоҳи биологӣ (бактериологӣ) аз воситаҳои бактериологӣ иборат аст. Онҳо моддаҳои биологӣ барои истифода дар ҳолати ҷангӣ ҷудо карда

мекунад. Ба ин гурӯҳ микроб ва токсинҳои микроб (моддаҳои захронокӣ дар давоми ҳаёти баъзе микробҳо ҳосилшаванда) медарояд.

Бо мақсади нобуд кардани майдонҳои қорами хоҷагии қишлоқ ва аз из баровардани салоҳияти иқтисодии давлат ҳашаротҳо, хусусан малахҳо, гамбуски колорадо ва дигарҳо истифода шуданиш мумкин аст.

Микроорганизмҳо, микробҳои паҳнкунандаи бемории инфекционӣ аз рӯйи хусусиятҳои биологӣ ва андозаҳо ба синфҳои зерин тақсим мешавад:

Бактерияҳо — микроорганизмҳои якхучайрадор буда, дар зери микроскоп менамоёнд, бо роҳи тақсимшавии оддӣ афзоиш мекунад. Онҳо аз таъсири шуоъи офтоб, моддаҳои безараркунанда ва ҳарорати баланд тез нобуд мешаванд. Ба ҳарорати паст ҳассос нест, ба яхкунӣ ҳам тобовар аст. Баъзе бактерияҳо барои ҷимоя аз шароити номусоид қабати ҷимоя ҳосил мекунанд ё ба спораҳо худро мепечонанд. Бактерияҳо бемориҳои вабо, тулеремиа, сӯхтани, оксил, мелиоидозро пайдо мекунанд.

Вирусҳо — микроорганизмҳои аз рӯйи андоза аз бактерияҳои хурдтарин ҳам 100 баробар хурданд.

Дар тафриқа аз бактерияҳо вирусҳо фақат дар хучайраҳои бофтаи зинда ривоч меёбад ва хучайраи паразит ҳисобида мешавад. Вирусҳо бемориҳои хавфнок ва вазнин — нағзаки табиӣ, табларзаи зард, вараҷаи геморрагиро пайдо мекунанд.

Риккетсиозҳо — аз гурӯҳи микроорганизмҳои байни вирусҳо ва бактерияҳо ҷойгирифта буда, аз рӯйи намуди беруна ва андозаҳои ба бактерияҳо наздик меистад. Хусусияти ба вирусҳо наздиккунандаи он дар хучайра паразит будани он аст. Баъзеи онҳо ба хушкӣ ва сардӣ тобовар аст. Риккетсиозҳо сабаби пайдошавии касалии домана мешаванд.

Замбурӯғҳо — аз бактерияҳо бо сохти мураккаб ва афзоишаш фарқ мекунад. Спораҳои замбурӯғ ба хушкӣ ва шуоъи офтоб, таъсири моддаҳои безараркунанда тобовар аст.

Токсинҳои микроб — моддаҳои ниҳоят захрнокӣ аз ҷабҳи ҳаёти баъзе бактерияҳо ҷудошаванда.

Ба воситаҳои ҷимоя аз силоҳи бактериологӣ воситаҳои зерин мебароянд:
— доруқуттии шахсӣ. Ба таркиби он: воситаи рафъи дард дар шприц-тюбик; доруи зидди захролудшавӣ бо моддаҳои фосфорорганикӣ; доруҳо бар зидди радиатсия; воситаҳо бар зидди бактерия; воситаи зидди дилбеҳузурӣ;
— пакети шахсии зиддикимёвӣ. Ҳангоми аз воситаҳои бактериологӣ (биологӣ) зарар дидан, қабатҳои пӯст безарар гардонида мешавад.

3.4. *Силоҳҳои замонавии оддии ҷиркуни*

Силоҳҳои замонавии оддии ҷиркуни якҷоя бо силоҳҳои алоҳида ё қатли ом бо мақсади шикаст додани аҳоли ва техникаи душман, вайрон кардани объектҳо ва нобуд кардани онҳо истифода шуданаш мумкин аст.

Ба доираи воситаҳои оддии ҳамла силоҳҳои тарканда, фугас, кумулятив, бетоншикананда, сӯзанда, таркиши ҳаҷмдор мебароянд.

Силоҳи тарканда асосан барои ба одамон шикаст додан истифода шуда, дар байни онҳо аз ҳама хавфноктаринаш бомбачаҳои саққочадор ҳисобида

Бомбачаҳои саққочадор аз самолётҳо бо ёрии кассетаҳо партофта мешавад. Дар ҳар кассета зиёда аз 100 то бомбачаҳо мешавад. Ин кассета дар болои замин кушода шуда, бомбачаҳо ба ҳар тараф партофта мешавад. Радиуси зараррасонии порчаҳои ҳар як бомбачаҳо ба 15 метр баробар аст.

Фугасҳо асосан барои вайрон кардани биноҳои саноатӣ, зист ва маъмурӣ, роҳҳои оҳан, техника ва зараррасонӣ ба одамҳо, силоҳи кумулятивӣ бошад, барои нобуд кардани нишонҳои ҳимояшуда истифода мешавад.

Силоҳи сӯзанда барои шикаст додани одамон, сӯзонидани объектҳои истехсолӣ ва биноҳо, чойҳои зисти аҳоли, анборҳо, нақлиёт ва нобуд кардани он истифода мешавад. Силоҳи сӯзанда 4 хел мешавад: напалмдор, пирогел, термитдор, фосфордор.

Ҳангоми истифодаи силоҳи таркиши ҳаҷмдор дар ҳаво абри курамонанди аз омехтаи сӯзишворӣ—ҳавои радиусаш 15 метр ва ғафсиаш 2–3 метрӣ иборат пайдо мешавад. Ин абр бо ёрии детонатор тарконида мешавад. Он аз чихати қувват ба силоҳи ядрой наздик аст.

Воситаҳои оддии қиркунӣ: ба истифодаи энергияи моддаҳои тарканда асосёфта (фугасдор, осколкадор, осколка-фугасдор); ба истифодаи энергияи гармӣ асосёфта (омехтаи сӯзанда — напалм, омехтаи сӯзандаи металлдор — термит, электрон); ба марг наоранда (агитатсия, графитдор, буранда, психотроп, тирҳои пластикӣ) мешавад.

Тамоми силоҳҳо ба 2 гурӯҳ тақсим мешавад: идорашаванда ва идоранашаванда.

Хусусиятҳои хоси ин навъ силоҳҳо

Силоҳҳои таркиши ҳаҷмӣ (вакуум) (газ, моеъ ва дигар.):

— агар қафад — газ аз рӯйи фазои герметикӣ набуда (ҳаҷм) дар як лаҳза паҳн мешавад ва суст шуда (то 0,1 сония) метаркад;

— дар фазои дохилӣ — фишори хеле паст (вакуум), дар фазои берунӣ — фишори аз ҳад зиёд ҳосил мекунад;

— қувваташ аз тирӯи қаторӣ 4—6 маротиба зиёд аст.

Силоҳҳои саққочадор, силоҳҳои сӯзандор бошад, дар дохили саққоча (аз якчанд миллиграмм то якчанд грамм) чойгир карда мешавад.

Силоҳҳои замонавии оддии қиркунӣ ба чойи муайяншуда тавассути ракетаҳо, аз ҳаво, артиллерия, силоҳи тирпарронӣ ёки инсон расонида шуданаш мумкин аст.

Ба тадбирҳои муҳофиза аз силоҳҳои замонавии оддии қиркунӣ: тайёркунии аҳоли ба муҳофиза аз вазъиятҳои ғавқулудда (донистани воситаҳои замонавии қиркунӣ; аз онҳо худро муҳофиза карда тавонистан,

ёрии аввали тиббӣ расониданро тавонистан); саривақт ва дуруст хабар додан; аз воситаҳои муҳофиза (ҷамъиятӣ ва шахсӣ, дар рӯйхатбуда ва дар даст буда) моҳирона истифода кардан; тадбирҳои махсус (маъмурӣ, тиббӣ-маъмурӣ, зидди эпидемия, профилактикӣ, санитарӣ-гигиенӣ, даво-эвакуатсионӣ) гузаронидан; эвакуатсия (пешакӣ гузаронидашаванда, қисман ва пурра); авария-халоскунӣ ва корҳои дигари таъҷилий мебарояд.

Барои ташкил намудани муҳофиза аз силоҳҳои замонавӣ қирқунӣ бояд эҳтимоли аз тарафи душман истифода бурда шудани ин ё он намуди силоҳ муайян шуда бошад.

Бояд усул, ҳаракат ва ҳаракатҳои оид ба муҳофиза аз ҳар як намуди силоҳи шикастдиҳандаро дарёб намуд. Барои ин ҳам аз воситаҳои дар даст

саривақт ва дуруст нишон додани ёрии аввали тиббӣ хусусан ба аҳамияти калон молик аст.

Саволҳои назоратӣ

1. Таъсири силоҳи ядрой ба чӣ асос мекунад?
2. Кадом намудҳои таркиш мавҷуд аст?
3. Радиатсияи гузаранда аз ҷиҳати иборат аст?
4. Ба силоҳи кимёвӣ мисолҳо биёред. Онҳо бо ёрии ҷиҳати истифода мешавад?
5. Ба зараррасонии моддаҳои захролудкунанда кадом ҳолатҳо таъсири ҷиддӣ мерасонад?
6. Ба тадбирҳои муҳофиза аз силоҳҳои оддӣ қирқунӣ ҷиҳати мебарояд?

Боби 4. ТАДБИРҲОИ АСОСИИ МУҲОФИЗА КАРДАНИ АҲОЛӢ ҲАНГОМИ СОДИР ШУДАНИ ВАЗӢИЯТҲОИ ФАВҚУЛОДДА

4.1. Сохтори ягонаи хабардор кардан дар бори вазъиятҳои фавқулодда

Асоси сохтори алоқаи республика, вилоят, шаҳрро шабакаи алоқаи пунктҳои идорақунӣ ташкил медиҳанд.

Шабакаи алоқаи пунктҳои идорақунӣ— маҷмӯи техникӣ-ташқилии қувва ва воситаҳои барои таъмин намудани ин идорақунӣ истифодашуда мебошад.

Дар сохтори муҳофизаи шаҳрвандӣ телевидение, радио, радиореле, воситаҳои алоқаи мобилӣ, симӣ ва воситаҳои алоқаи сигналдиҳанда

Расми 8. Восита ва усулҳои хабар додан ҳангоми содиршавии

Расми 9. Радиостансияҳои мобилӣ, статсионарӣ ва дастии холо дар истифода буда.

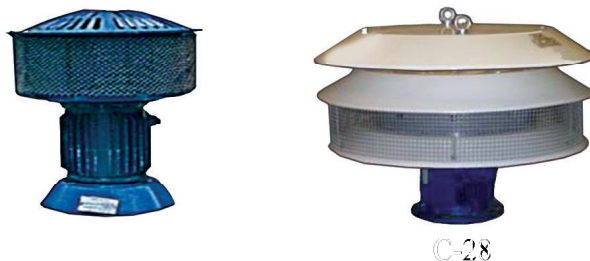
Ҳангоми гирифтани хабар аз ҷойи содир шудани вазъияти фавқуллода аз тарафи кӣ дода шудани хабар, аз кадом ҳудуд дода шудани хабар, ҳолати ҷорӣ, ҳавфи содир шудани боз кадом вазъият, ҷораҳои дидашуда ва навъи расонидани ёрӣ муайян карда мешавад.

Агар хабар тавассути сирена дода шавад, аҳоли садои сиренаро шунда, мувофиқи нақша ҳаракат мекунад.

Сохтори хабардиҳӣ локал ва марказонидашуда мешавад. *Сохтори локалии хабардиҳӣ* дар ҳудудҳои эҳтимоли обҳезӣ мавҷуд, объектҳои

Расми 10. Воситаҳои алоқаи дар нақлиёти мобили замонавӣ мондашуда.

Расми 11. Сиренаҳои замонавии электрикӣ.

энергетикаи атомӣ, ҳудудҳои объектҳои кимёвии хавфнок ҷойгиршуда бо мақсади бо зудӣ хабар кардани аҳоли ташкил карда мешавад. Саривақт хабар кардани аҳоли хеле муҳим аст. Афзалияти сохторҳои локалӣ дар фаврӣ будани онҳост.

Сохтори марказонидаи хабардиҳӣ:

— дар шаҳрҳо, ноҳия, объектҳо ва қишлоқҳо, пунктҳои калони аҳолинишин ба таври марказонида ва номарказонида сигнали «Дикқат, ба ҳама!» —ро додан;

— дар стансияҳои маҳаллии радио тавассути шабакаҳои симии шунавонӣ ба аҳоли хабари даҳониро расонидан;

— тавассути телевидение хабар додан;

— сигнал ва ахборотро ба пунктҳои идоракунии республика, вилоят, шаҳр, ноҳия, вазорат ва идораҳо, шўъбаҳои корҳои дохилии шаҳр, туман расонидан;

— ба шахсҳои мансабдор ба воситаи телефони хонаводагӣ ва хизматӣ расонида мешавад.

Муҳофизаи шаҳрвандӣ бояд сигнали хабар ба коргарону ходимони объектҳои иқтисодиёт, сохторҳои НДВФ ва аҳолии республика расиданашро таъмин намояд.

Вазифаҳои асосии сохтори хабардиҳӣ

Барои ташкили алоқа ва хабардиҳӣ сардорони муҳофизаи шаҳрвандӣ масъуланд. Вазифаҳои асосии сохтори хабардиҳӣ:

— сигналҳоро саривақт додан ва қабул кардан, фиристодани фармоиш дар бораи ҷорӣ кардани режимҳои НДВФ;

— Дар байни органҳои идоракунии НДВФ таъмин кардани боэътимод будани ивазшавии маълумот аз паст ба боло ва аз боло ба поён.

Вазифаҳои сохтори хабардиҳӣ дар дараҷаи республика:

— ба вучуд овардани сохтори марказонидаи хабардиҳии республика ҳамчунин, сохтори автоматишудаи таъмин кардан бо ахборот ва дигарҳо ва онро доимо дар ҳолати тайёр нигоҳ доштан;

— таъмин кардани истифодаи марказонидаи алоқа, радио, телевидение ва воситаҳои дигари техникӣ барои идоракунӣ аз каналҳои давлатӣ ва идоравӣ ва интиқоли ахборот;

— дар объектҳои кимёвӣ ва дигари хавфнок ва ҳудудҳои наздики он лоиҳа ва назорат кардани ба вучуд овардани сохтори маҳаллии интиқоли ахборот, ҳамчунин дар иншоотҳои гидротехникии обанборҳо офаридани сохтори маҳаллии сигнализатсия ва хабардиҳӣ;

— таъмин ва назорат кардани ҷамъ шудани ахборот, ивазшавӣ ва

ҷараёни ривочи онҳо, тадбирҳои амалишаванда оид ба баргартаф кардани оқибатҳои он.

Вазифаҳои сохтори хабардиҳӣ дар миқёси маҳаллӣ.

— ташкил кардани сохтори дохилии вилоятӣ алоқа ва хабардиҳӣ, ҳамчунин сохтори автоматишудаи идора ва таъминкунӣ бо ахборот ва доимо дар ҳолати тайёр нигоҳ доштани он;

— таъмин кардани истифодаи марказонидаи алоқа, радио, телевидение ва воситаҳои дигари техникӣ барои идоракунӣ аз каналҳои давлатӣ ва идоравӣ

— якҷоя бо вазоратҳои манфиатдор ва идораҳо дар объектҳои кимёвӣ ва дигари хавфнок ва ҳудудҳои наздики он лоиха ва назорат қардани ба вучуд овардани сохтори маҳаллии интиқоли ахборот, ҳамчунин дар иншоотҳои гиротехникии обанборҳо офаридани сохтори маҳаллии сигнализатсия ва хабардиҳӣ.

Вазифаҳои сохтори хабардиҳӣ дар дараҷаи объект:

— дар объектҳои кимёвӣ ва дигари хавфнок ва ҳудудҳои наздики он лоиха ва назорат қардани ба вучуд овардани сохтори маҳаллии интиқоли ахборот, ҳамчунин дар иншоотҳои гиротехникии обанборҳо офаридани сохтори маҳаллии сигнализатсия ва хабардиҳӣ;

— таъмин ва назорат қардани ҷамъ шудани ахборот, ивазшавӣ ва хабардиҳӣ дар бораи вазъиятҳои ғавқуллода ба вуқӯ пайваста, сатҳу ҷараёни ривочи онҳо, тадбирҳои амалишаванда оид ба барта-раф қардани оқибатҳои он ва хабардиҳӣ ба органҳои болоӣ дар бораи ёри зарурӣ.

Вазифаҳо оид дар тамоми идораҳои Республикаи Ёзбекистон ба вучуд овардани сохтори хабардиҳӣ ва интиқоли ахборот, ки ба муҳофизаи аҳоли ва ҳудудҳо аз вазъиятҳои ғавқуллода равона шудааст:

— ташкил қардан ва ба амал баровардани қори устувор ба боъти-моди сохторҳои алоқа дар рафти гузаронидани тадбирҳои муҳофизаи шаҳрвандӣ;

— дар объектҳои идоравии эҳтимоли хавфнокидошта сохтори маҳаллии сигнализатсия ва хабардиҳиро офаридан;

— таъмин қардани аҳоли бо ахборот дар бораи ба вучуд омадани хавфи вазъиятҳои ғавқуллода ва содир шудани онҳо.

Сигналҳои хабардиҳӣ ва ҳаракати аҳоли аз рӯи он

Муҳофизаи аҳоли аз ахборотдиҳӣ ва саривақт паҳн намудани ахборот дар бораи пайдо шудани таҳдиди хавф-хатар ё содир шудани он сар мешавад.

Хабардиҳӣ тавассути сигналҳои (садои сирена, ба ҳам задани ашёи садобароранда ва ҳоказо) пешакӣ маслиҳатшуда ва ба аҳоли аниқ фаҳмо буда ба амал бароварда мешавад.

Дар ҳар гуна сурати пайдо шудани хавф, сиренаҳои электрӣ ба қор андохта мешавад. Ба садои онҳо гудокҳои қорхонаҳо ҳамроҳ мешавад. Ин

Расми 12. Хабаргирӣ аз ҷойе, ки вазъиятҳои

Баъди садои сирена ҳамон лаҳза телевизор, радиоприёмник, радиокар-вазъиятҳои фавқуллодда бошад, маълумотро дар бораи хислати хавфи ба вучуд омада, сатҳи он, ҳамчунин тавсияҳоро оид ба ҳаракати аҳоли дар ин шароитҳоро бояд диҳад.

Алокаи боэътимод ва устувор, ҳамчунин ахбороти ҳаққонӣ дар занҷири тадбирҳои ташкили ҳифзи шаҳрванд ва пешгирии вазъиятҳои фавқуллодда яке аз бандҳои асосист.

Хабар додан усули самараноки муҳофиза буда, мавқеи он бекиёс аст. Бечиз нест, ки шахси огоҳшуда – шахси халосшуда мегӯянд.

4.2. Воситаҳои ҷимояи аъзоҳои нафасгирӣ ва нӯст

Ба воситаҳои ҷимояи органҳои нафасгирӣ ниқоби газии филтрукунанда, респираторҳо, ниқоби матоъгин барои чанг, ниқобҳои докагин медарояд. Воситаи боэътимодтарини ҷимояи роҳҳои нафас ниқоби аз газ ҷимоякунанда аст, чунки он роҳҳои нафасро аз моддаҳои радиоактив, захролудкунанда ва воситаҳои бактериялӣ ҷимоя мекунад.

Таъсири химоякунандаи ниқоби аз газ химоякунанда ба пурра аз муҳити беруна изолятсия кардани органҳои нафасгирӣ, рӯй ва чашмҳо асос ёфтааст. Яке аз ниқобҳои барои истифода қулай ва оддӣ ниқоби аз газ химоякунандаи ГП-5 аст (расми 13).

Ин ниқоб сабук буда, шлем-ниқоби он сарро хуб химоя мекунад. Барои интиҳоби шлем-ниқоб сар ду маротиба чен карда шуда, натиҷа ба ҳамдигар чамъ карда мешавад. Ҳосили чамъ аз 92 см кам бошад, шлеми андозааш 0; 92—96 см бошад, андозааш 1; 96—98 см бошад, андозааш 2; 99—102,5 см бошад, андозааш 3; аз 102,5 см калон бошад, андозааш 4—ро бояд гирифт.

Аз рӯйи истифода тамоми ниқобҳои газ ба намудҳои филтркунанда ва изолятсиякунанда тақсим мешаванд. Фарқи онҳо аз ҳамдигар дар ҳамин аст, ки ниқоби газии филтркунанда органҳои нафасгириро химоя мекунад, ниқоби газии чашму пӯсти рӯйро изолятсиякунанда бошад, дар обу хушкӣ истифода мешавад.

Вобаста ба шароит ниқоби газ дар ҳар гуна вазъият овозон карда ҳолати «Сафарӣ» ба тарафи чап овозон карда мешавад. Хабарӣ «Хавфи ҳаво» ё командаи «**Ниқобҳои аз газ химоякунанда тайёр шавад!**» садо

Расми 13. Ниқоби газии ГП-5: 1 — ниқоб; 2 — қуттии тозакундаи ҳаво; 3 — ғилофи аз трикотаж тайёршуда; 4 — даҳони найчаи нафасгирӣ; 5 — воситаи гапзанӣ; 6 — найчаи нафасбарорӣ; 7 — обтуратор; 8 — иртифоъ; 9 — банди пешонӣ; 10 — банди чакка; 11 — банди тағи манах; 12 — банди дарозу кӯтоҳшаванда; 13

диҳад, ниқоби аз газ ҳимоякунанда ба ҳолати «Тайёр» оварда мешавад. Барои ин сумкача андак ба пеш тела дода шуда, сарпӯши болои он кушода, ресмонаш гирифта ба миён гузаронида мешавад ва нӯги он ба нимҳалқаи пеш баста мешавад.

Хабарҳои огоҳкунанда дар бораи захролудшавии радиоактивӣ, кимёвӣ ва бактериологӣ дода шавад, мувофиқи командаи «Газҳо!» ҳамчунин, аломатҳои ҳамлаи кимёвӣ ва бактериологӣ пайдо шавад, ниқоби аз газ ҳимоякунанда ба ҳолати «Ҷанговарӣ» оварда мешавад.

Барои тез ва дуруст пӯшида шудани ниқоби газ ба қоидаҳои зерин

ҳол захролуд шудан мумкин аст), сарпӯши қашида шуда ба байни зонӯҳои монда мешавад, аз сумка ниқоб гирифта шуда, аз тасмаҳои пушти сар ва рухсора бо ду даст ангуштҳо ба тарафи дарун карда дошта мешавад. Қисми поёни ниқоб ба манаҳ монда шуда, қисми мондааш ба рӯй қашида мешавад, тасмаҳои тарафҳо бошад, ба байни гӯшҳо гузаронида мешавад, нӯгҳои тасмаҳои пушти сар бошад, канорҳояш ба рӯй то часпиданаш қашида мешавад. Баъди ҳамин тез нафасро бароварда, бояд нафасгириро давом намуд, чашмҳоро кушода, сарпӯшро пӯшид; ҳангоми тез нафасро баровардан, ҳавои захролуди ҳангоми пӯшидани ниқоб ба тағи он даромада, тез баромада меравад.

Ниқоби аз газ ҳимоякунанда баъди дода шудани командаи «**Ниқоби аз газ ҳимоякунанда қашида шавад!**» қашида мешавад. Баъди дода шудани хабари аз байн рафтани хавфи бевоситаи захролудшавӣ ҳам ниқоб қашида нашуданаш мумкин аст. Барои қашидани ниқоби аз газ ҳимоякунанда бо дасти рост каллапӯш қашида шуда, бо дасти чап аз қуттии ниқоби аз газ

пӯшида мешавад. Ниқоби аз газ ҳимоякунандак қашидашуда ба сумкаҷой карда мешавад, ниқоб пешакӣ бо латтаи тоза ё дастрӯймол пок карда мешавад. Баъди ҳамин ниқоби аз газ ҳимоякунанда ба ҳолати «Тайёр» ё «Сафарӣ» гузаронида мешавад.

Дар ҳуноқи қаҳратун резинаи ниқоб саҳт шуда монданаш ё оинааш ҷа карда монданаш мумкин аст. Дар ин ҳолат хавфи душворшавии истифода аз ниқоби аз газ ҳимоякунанда ё кор накардани он ҳаст. Барои ба ин тавр ҳодисаҳо роҳ надодан ниқоб ба даруни палто гирифта, гарм карда мешавад. Агар ниқоби аз газ ҳимоякунанда пӯшида шуда бошад, қуттии ниқоб ва клапанҳоро тез-тез бо дастон гарм кардан, ба клапани нафасбарорӣ бошад,

Ҳангоми аз хонаи хунук ба гарм даромадан то арақ кардани қисмҳои металлӣ 10—15 дақиқа интизор шуда, баъди ҳамин қуттии ниқоби аз газ Ҳимоякунанда, қисмҳои металлӣ ва ниқобро бо латтаи хушк ё даструймол пок кардан ва ба клапанҳои нафасбарорӣ пуф карда мондан лозим аст. Ба найчаи яккунанда ҳам пуф карда мондан лозим, агар найча ях карда бошад, онро аз пораҳои ях бо эҳтиёт бояд тоза намуд.

Ҳангоми истифода аз ниқоби аз газ Ҳимоякунанда баъзе қисмҳои он шикаст диданаш мумкин аст. Дар ин ҳол бояд ниқоби аз газ Ҳимоякунандаро дарҳол бо дигараш иваз намуд ё аз ҷойи захролушуда тез баромада рафт. Табиист, ки вақти муайян аз ниқоби аз газ Ҳимоякунандаи шикастдида истифода кардан лозим мешавад.

Агар канорҳои ниқоб андак дарида ё яке аз тасмаҳо канда шуда

қисми рӯи ниқоб дарида, найчаи яккунанда сӯрох ё кандашуда, айнак, клапанҳои нафасбарорӣ шикаст дида бошад, қуттии ин ниқоби аз газ Ҳимоякунандаро ба даҳон дошта, биниро бо ангуштон маҳкам карда ва чашмҳоро накушода, тавассути қуттии нафас гирифта лозим аст (бо даҳон нафас гирифта, бо бини нафасро баровардан даркор).

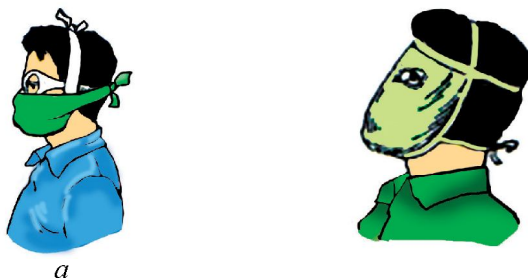
Агар корпуси қуттии ниқоби аз газ Ҳимоякунанда сӯрох шуда бошад, онро бо лой, хоки нам, мағзи нон ё ягон моддаи дигар маҳкам кардан даркор. Бо пайдо шудани имконият қуттии шикастдида бо дигараш иваз карда мешавад.

Агар ниқоби аз газ Ҳимоякунанда набошад, он вайрон бошад, барои Ҳимояи органҳои нафасгирӣ аз чанги радиоактивӣ ва воситаҳои бактериалӣ аз респираторҳо, пахта-дока, бандакҳо, ниқобҳои зиддичангии бофтагӣ истифода мешавад. Аммо онҳо аз моддаҳои захрнок Ҳимоя карда наметавонанд. Дар корхонаҳо барои Ҳимоя аз ҳар гуна чангҳои истеҳсоли аз респираторҳои зиддичангӣ истифода мешавад.

Ҳар гуна ниқоб аз нимниқоб ва ҷузъи филтркунандаи ба он васлшуда (қуттии филтркунандаи респиратор) иборат аст.

Дар баъзе навъҳои ниқобҳо вазифаи филтсро матоъи қисми рӯи иҷро мекунад. Тарафи афзалноки онҳо аз ниқоби аз газ Ҳимоякунанда дар ҳамин аст, ки онҳо нафасгириро он қадар душвор намекунанд, сабук, сохташон оддӣ ва баҳояшон арзон мешавад. Аз сабаби он ки сохти ниқобҳо оддист, истифода аз онҳо қулай аст.

Усулҳои оддитарини Ҳимояи органҳои нафасгирӣ аз моддаҳои захрнок ниқоби аз пахта-дока тайёршуда, ки бар зидди чанг пӯшида мешавад. Ин ниқоб аз чангҳои радиоактивӣ ва аерозолҳои бактериалӣ

Расми 14. а — ниқоби пахта-докагини зиддичангӣ;
 б — ниқоби аз матоъи зиддичангӣ тайёршуда.

Барои тайёр кардани бандаки пахта-докагин бо андозаи 100×50 см дока

дока қат карда шуда, пахта печонида мешавад. Аз тарафи охираш бо андозаи 30—35 см бурида мешавад. Бандаки пахта-докагин чоғ, даҳон, биниро бояд пӯшонад. Ба чашм айнаки зиддичангӣ пӯшида мешавад.

Корпуси ниқоби аз маводи зиддичангӣ тайёршуда аз бандакҳо иборат аст (қисми корпусаш аз матоъи 4—5 қабата тайёр мешавад). Корпус аз бандакҳо андоза карда баромада мешавад. Ба қисми корпус барои чашмон сӯроҳиҳо мекунанд, ба онҳо оина ё пластинкаҳо мешинонанд. Барои ба сар часпида истодани ниқоб ба он тасмаҳои резинӣ мешинонанд. Барои бо тарафи сар як кардани қисми корпуси ниқоб тасмаи резинии кӯндаланг ҳам монда мешавад.

Воситаҳои ҳимоя кардани пӯст. Дар ҷойҳои захролудшудаи радиоактивӣ, кимёвӣ ва бактериалӣ нафақат органҳои нафасгирӣ ва чашмҳо, балки тамоми танаро ҳимоя кардан лозим мешавад. Либоси ҳаррӯзаи мо аз захролудшавӣ ҳимоя карда наметавонад. Барои ин воситаҳои гуногуни ҳимоякунандаи пӯст, воситаҳои аз пӯст, либос, пойафзол афтидани моддаҳои радиоактивӣ ва моддаҳои захролудкунанда, воситаҳои бактериалӣ ҳимоякунанда истифода мешавад.

Воситаҳои ҳимоякунандаи пӯст аз рӯйи вазифа ба воситаҳои махсус (табел) ва зеридастӣҷудо мешавад.

Аз воситаҳои табелии ҳимоякунӣ ҳангоми дар ҷойи захролудшуда коркунии таркиби шахсии сохторҳои ҳифзи шаҳрванд истифода мешавад.

Ба ҷумлаи воситаҳои табелӣ комбинезони ҳимоявӣ(камзӯли кӯтоҳи шимдор), костюми сабуки ҳимоявии Л-1, мӯза ва дастпӯшаки ҳимоявӣ,

Расми 15. Костюми сабуки химоявӣ Л-1:
 1 — пойпӯшо ва шим; 2 — либоси зери шлем; 3 — куртаи капюшондор;
 4 — дастпӯшакҳои дуангушта; 5 — халтаи костюм.
 Дар рост — костюми химоя дар ҳолати «Ҷанговарӣ».

пешдоман медарояд. Ин воситаҳо дар саноат аз маводи плёнкаи ҳосилкунандаи синтетикӣ (қатронҳои сунъӣ ба 1 ё 2 тараф ҷаббонидашуда, моддаҳои сафедадор, массаҳои пластикӣ ва дигарҳо) тайёр карда мешавад, онҳо умуман хаворо намегузаронанд, аз қатра ва борҳои захролудӣ ба онҳо афтида пухта химоя мекунад. Барои аз муҳити беруна пурра изолятсия кардани тамоми бадан аз воситаҳои химояи пӯст ба таври маҷмӯъ истифода мешавад (масалан, комбинезон бо мӯзаи химоякунӣ дастпӯшак якҷоя пӯшида мешавад). Воситаҳои химоякунӣ табелӣ *либоси химоявӣ номида мешавад.*

Расми 16: 1 — комплекти химоя; 2 — Л-1 костюми сабуки химоявӣ;
 3 — комбинезони химоявӣ; 4 — либоси филтркунанда.

Комбинезони Ҷимоявӣ (камзӯли кӯтоҳи шимдор) Ҳангоми коркунӣ дар ҷойҳои саҳт заҳролудшуда якҷоя бо мӯзаи резинӣ, дастпӯшак ва капюшон пӯшида мешавад. Комбинезонҳо ва камзӯли кӯтоҳи шимдор аз бофтаҳои резинадор тайёр карда мешавад. Вазни комбинезон 3,5 кг, якҷоя бо мӯза ва дастпӯшакҳо ба 6 кг наздик аст.

Костюми сабуки Ҷимоявӣ аз бофтаи элаستيкии резинадор тайёр карда мешавад.

Ин костюм аз куртаи капюшондор, шими пойпӯшдор, дастпӯшаки дуангушта ва таги шлем иборат аст. Барои ба комплект андохта гаштани костюм сумка ва дастпӯшаки захиравӣ ҳам мебарояд.

Баъди дода шудани сигнали огоҳкунанда дар бораи пайдо шудани хавфи заҳролушавӣ, никоби аз газ Ҷимоякунанда пӯшида мешавад, гиребонҳо боло карда мешаванд, капюшон ва дастпӯшак пӯшида мешавад.

4.3. Воситаҳои муҳандисии муҳофизаи аҳоли (ҷойҳои паноҳ)

Иншоотҳои гуногун мавҷуданд, ки барои ҳифзи аҳоли аз радиатсия истифода мешаванд. Иншоотҳои муҳофизавӣ воситаи боэътимоди ҳифз ғавқулӯдда ва омилҳои таъсири силӯҳҳои оммавии қирқунӣ Ҷимоякунанда ҳисобида мешавад.

Иншоотҳои муҳофизкунанда аз рӯйи хусусияти ҳифзкуниаш ба ҷойҳои паноҳ ва паноҳ аз радиатсия ҷудо мешавад. Ин навъ иншоотҳо вобаста аз хусусиятҳои зерин сохта мешаванд:

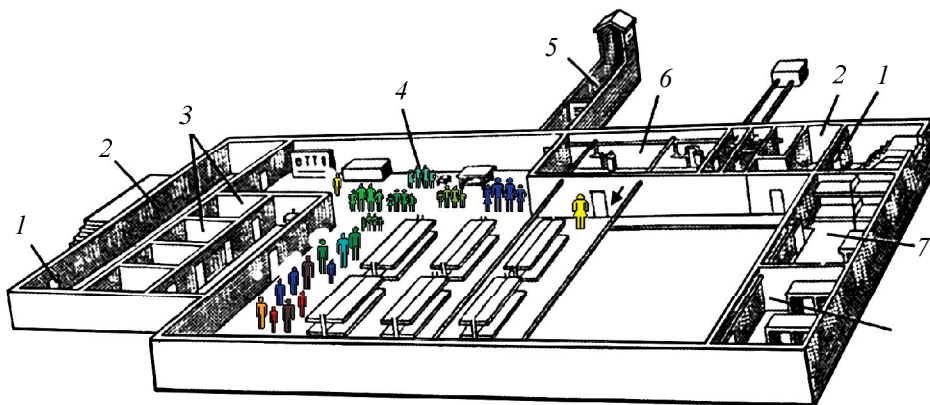
1. Аз рӯйи самт — барои ҳифзи шаҳрванд, ҷойгиркунии сохторҳои идоракуни;

2. Аз рӯйи ҷойгиршавӣ — алоҳида ҷойгиршуда (метрополитенҳо ва сохтмонҳои кӯҳӣ-кони);

3. Аз рӯйи муддати сохтмон — паноҳгоҳи ПРХ (паноҳгоҳи аз радиатсия Ҷимоякунанда) ва паноҳгоҳҳои оддӣ.

Паноҳгоҳҳо — иншооти махсус буда, он одамони пинҳоншударо аз таркиши ядрои, моддаҳои заҳролудкунанда, воситаҳои бактериалӣ, ҳамчунин ҳарорати баланд, аз газҳои заҳрнок Ҳангоми сӯхтор муҳофиза мекунад (дар расми 17 нақшаи паноҳгоҳ нишон дода шудааст).

Паноҳгоҳҳо мувофиқи миқдори қабул кардани одамон ба панҷ гуруҳ ҷудо мешавад. Паноҳгоҳи ҳаҷмаш хурд 150—300 одамро, паноҳгоҳи миёна 360—600, паноҳгоҳи калон бошад, аз 600 нафар зиёдро

Расми 17. Нақшаи паноҳгоҳ:

- 1 — дари химоякунандаи ҳаво нагузаранда; 2 — камераи шлюздор;
 3 — хонаи санитар; 4 — толори асосии одамонро қабулкунанда; 5 — роҳи баромад
 ҳангоми авария; 6 — хонаи шамол дода тоза кардани ҳаво;
 7 — анбори маводи ҳӯрокворӣ; 8 — хонаи тиббиёт.

Паноҳгоҳҳо аз биноҳои асосӣ ва ёридиҳанда иборат аст. Дар бинои асосӣҷойи ҷойгиркунии пинҳоншавандаҳо ва фарши ду ё секабата мавҷуд аст.

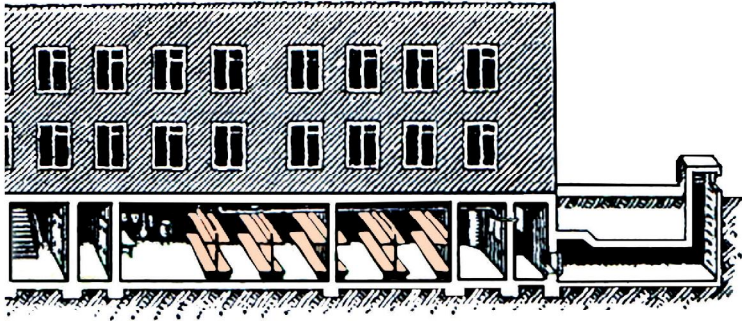
Дар бинои дуҷойи ёридиҳанда шабакаи санитария, камераи тозакуни ҳаво ва дар иншоотҳои калон хонаи тиббӣ, анбори маводи ҳӯрокворӣ, ҷоҳи артезианӣ ва хона барои электростансияи дизелӣ ҳаст.

Мувофиқи кӯидаҳо дар ҷойи нигоҳдорӣ камаш ду дари баромад, дар ҷойҳои хурд бошад, дари даромад ва баромад ҳангоми аварияҳо мешавад.

Ҳангоми рӯй додани офат аз дарҳои иловагӣ бо нардбон ё ҳамту ба кӯча баромадан мумкин аст. Ҳангоми ҳалокат аз дарҳои тариқи роҳҳои зеризаминӣ ба шахта баромада мешавад. Ба яке аз дари иншоотҳои калон (зиёда аз 300 нафар) дахлези шлюздор, дарҳои дарунӣ ва берунии аз ҳавои зарардида муҳофизакунанда монда мешавад.

Сохтори тозакунии ҳаво дар тартиби аз ҷангҳо тозакуни ва ҳаворо ивазнамой кор мекунад.

Шабакаҳои таъмин бо энергия, оби гарм, канализатсияи паноҳгоҳҳо ба шабакаи беруна васл шудаанд. Агар онҳо шикаст бинанд, паноҳгоҳҳо бо электрофонусҳо, зарфҳо барои захира ва партовҳо таъмин карда шудаанд.

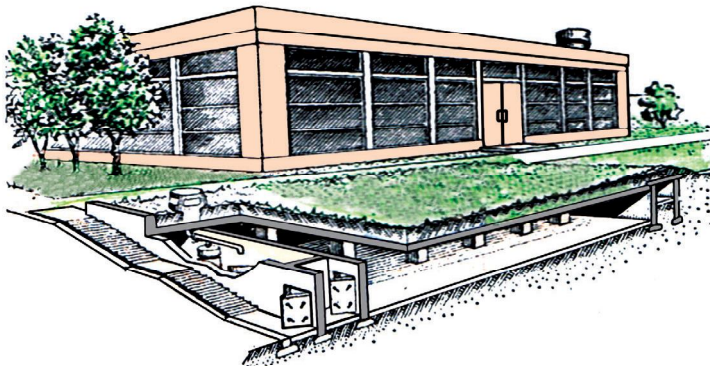

Расми 18. Панохгохи дар зери бино ҷойгиршуда.

Ба ғайр аз ин, боз маҷмӯи тафтиш ва назорат, либосҳои муҳофизавӣ, асбоби куштани сӯхтор дар ҳолати тайёр нигоҳ дошта мешавад.

Ҳангоми ба паноҳгоҳҳо ҷойгир шудани аҳоли, дар он ҷо амалҳои зерин манъ мешаванд:

- бо либоси доғҳои моддаҳои захролудкунанда дошта даромадан;
- ҳангоми содиршавии захролудшавии радиоактивӣ бо либоси захролудшуда даромадан;
- бо пойафзоли чанг, лой, барфолуд даромадан;
- тамоку кашидан, хархаша хезонидан;
- бе рухсат фонусҳои керосиниро даргирондан;
- аз шамъ, моддаҳои сӯзанда истифода кардан;
- даровардани ҳайвонҳо;
- модарони кӯдакдор, касалҳо ба ҷойҳои алоҳида ҷойгир карда мешаванд.

Расми 19.

4.4. Ба иншоотҳои муҳофиза могоардони чойҳои пинҳоншавӣ аз радиатсия, заминканҳо ва чойҳои дигар

Ба сохтмони иншоот–паноҳгоҳҳои гуногуни аз радиатсия ва офатҳои дигар ҳимоякунанда талабҳои зерин гузошта мешавад:

- 1) одамҳоро на кам аз се шабонарӯз нигоҳ доштан;
- 2) дар чойҳои аз об ҳимояшуда сохтан;
- 3) дар чойҳои дур аз обҳои равон, кубурҳои канализатсия ва сохтмонҳо сохтан;
- 4) будани дарҳои даромад ва баромад.

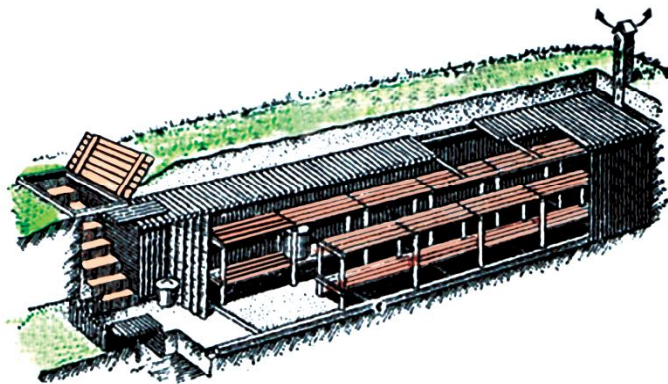
Тартиби пуркунии чойҳои пинҳоншавӣ аз радиатсия, заминкан ва чойҳои дигар пешаки қор қарда баромада мешавад ва аз рӯи нақшаи пешаки тасдиқшуда ба амал бароварда мешавад. Дар ҳар як вазъият ба ваҳима наафта, ба чойи нишондодашуда рафта, чойгир шуда мувофиқи қоидаи муайяншуда ҳаракат қардан лозим аст.

Паноҳгоҳҳои зидди радиатсионӣ ҳангоми захролудшавии радиоактивӣ

ин, аз зарбаи мавҷ, нурҳои шуъъ, радиатсияи гузаранда, селҳои нейтронӣ, ба пӯст ва либос афтадани моддаҳои радиоактивӣ, моддаҳои захрнок, воситаҳои бактериянок муҳофиза мекунад. Дар таҳхонаҳои биноҳои серошёна чойи аз радиатсия ҳимоякунанадари сохтан мумкин аст.

Дар тайёр қардани паноҳгоҳҳои муҳофизакунанда аз воситаҳои васлшавандаи бетону оҳан, хишт, маводи чӯбин, санг истифода бурдан мумкин аст.

Барои ҳимояшавӣ аз радиатсия заминканҳои девораш хусусияти муҳофизакунанда дошта, анборҳои маҳсулоти полезӣ, биноҳои рӯйизаминӣ истифода мешавад.

Расми 20.

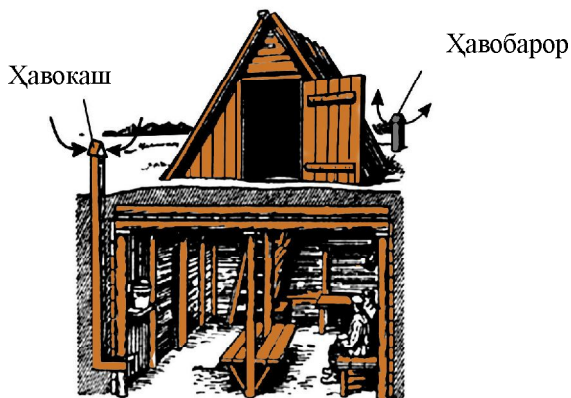

Тамоми дару тирезаҳо маҳкам карда мешаванд, дарҳо бо намад ё матоъи маҳин зич карда баста мешаванд. Ба ҷойи панаҳ (барои 30 нафар бошад) шамолдихандаи ҳавои тоза ва қуттии ҷаббанда монда мешавад.

Қуттии ҷаббанда аз шамолдиханда дар баландии 1,5—2 м гузошта мешавад.

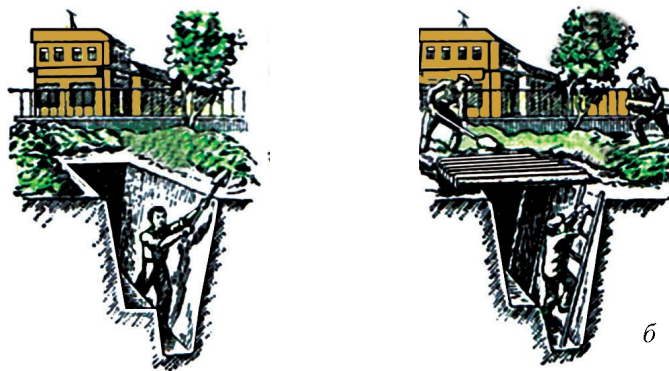
Ба қуттичаи ҳаворо ба берун бароранда сарпӯш монда мешавад. Ба ҷойи даромадани ҳаво сарпӯш монда мешавад. Дар паноҳгоҳҳо

3—4 литр об, ҳоҷатхона, чуқурӣ барои рехтани партовҳо, суфа, ҷевон барои хӯрқворӣ муҳайё мешавад. Хонаҳои аз зуб сохта коэффисиенти радиатсияро тахминан 100, хонаҳои сангин 800, заминкани муҷаҳҳазшуда 7—12, заминкани муҷаҳҳазшуда 350—400 мартаба кам мекунад.

Расми 21. Заминкан.

Сӯрохии пӯшида аз шуоъ пурра, аз зарбаи мавҷ 2,5—3 маротиба, аз радиатсияи гузаранда ва нурафкани радиоактивӣ 200—300 маротиба муҳофиза мекунад. Он пӯст ва либосро аз афтидани моддаҳои радиоактивӣ, захролудкунанда ва воситаҳои бактериологӣ ҳимоя мекунад. Он дар ҷойи кушоди болояш беҳавф, аз оби борон ва равон ҳимояшуда сохта мешавад. Пешакӣ дар ҷойи кушод тайёр карда мешавад. Он аз роҳрави ба изи мор монанди ростхаттаи аз якҷанд қисмҳои дарозияш 15 метр зиёд набуда иборат аст. Чуқуриаш 1,8—2 м, васеъгии қисми болоиаш 1—1,2 м, тағаш 0,8 м.

Расми 22. Паноҳгоҳи кушод (а) ва пӯшида (б).

Паноҳгоҳҳои оддӣ. Ба паноҳгоҳҳои оддӣ ё ҷойҳои панаҳ заминканҳо мебарояд. Онҳо аз рӯи сохташон ба намуди иншоотҳои Ҳимоякунандаи оддӣ мебарояд. Чунки барои сохтани онҳо вақти кам сарф мешавад.

Ҷойҳои оддии панаҳ дар намуди кушод ва пӯшида мешавад (расми 22).

Сӯрохихоро аҳоли бо воситаҳои зеридастӣ тайёр мекунад. Сӯрохии кушодзарбаи мавҷро 1,5—2 маротиба, шуоъи нурҳо ва радиатсияи гузарандаро 1,5—2 маротиба, дараҷаи шуоъро дар ҳудуди зарардида 2—3 маротиба кам мекунад.

Дар ҷойи аз радиатсия зарардида чӣ тавр бояд ҳаракат намуд?

Барои пешгирии таъсири моддаҳои радиоактивӣ ба организм ё кам намудани он:

— аз бино фақат ҳангоми пайдо шудани зарурат, ба вақти кӯтоҳ, дар ҳоли пӯшида будани респиратор, плаш ва мӯзаи резинӣ бароед;

— дар ҷойи кушод либосатонро нақашед, ба замин нашинед ва тамоку нақашед, дар ҳавзҳои кушоди об оббозӣ нақунед ва мева начинед;

— ба ҳудуди атрофи хонаатон тез-тез об зада истед, дохили биноро бошад, бо воситаҳои махсус шуста истед;

— пеш аз ба бино даромадан пойафзолатонро шӯед, либосатонро афшонид, бо ҷуткаи нам тоза кунед;

— обро фақат аз ҷойҳои санҷида гирифта нӯшед, маҳсулоти хӯроквории аз дӯкон харидашударо истеъмол намоед;

— пеш аз хӯрокхӯри дастҳоятонро нағзакак шӯед ва даҳонатонро бо оби маҳлули 0,5 % содаи нӯшокӣ чайқонед.

Амалкунӣ ба ин тавсияҳо ба пешгирии касалии шуоъ ёрӣ мерасонад.

4.5. Дар вазъиятҳои фавқулодда муҳофиза кардани ҳайвонот ва растаниҳои хоҷагии қишлоқ

Ҳангоми пеш омадани вазъиятҳои фавқулодда ҳифз кардани растаниҳои хоҷагии қишлоқ ва ҳайвонот аҳамияти калонро соҳиб аст.

Ҳоло бемориҳои зиёде мавҷуданд, ки ба маҳсулоти хоҷагии қишлоқ, ему хошок зарар мебаранд.

Ба ғайр аз ин, маҳсулоти хоҷагии қишлоқ бо моддаҳои захрнок ва радиоактивӣ ҳам захролуд шуданашон мумкин аст. Ин навъ омилҳои хавфнок ба чараёни расидани маҳсулот ва муддати дароз нигоҳ дошта шудани маҳсулотҳо таъсири манфӣ мерасонад.

Вазъиятҳои дар натиҷаи ба растаниҳо васеъ паҳн шудани касалиҳо ба вучуд омада *вазъиятҳои фавқулоддаи эпифитотикӣ* номида мешавад.

Айнан ҳамин гуна касалиҳо дар байни ҳайвонот ҳам паҳн шуданаш мумкин аст. Ҳайвонҳо аз таъсири касаллиҳо, захролудшавӣ, таъсири моддаҳои радиоактивӣ ҳам захролуд мешаванд.

Вазъиятҳои дар натиҷаи дар байни ҳайвонот васеъ паҳн шудани касалиҳо ба вучуд омада *вазъиятҳои фавқулоддаи эпизоотикӣ* номида мешавад.

Эпифитотия ва эпизоотия намудҳои панфитотия ва панзоотия ҳам дошта, ба якҷанд мамлакат паҳн шудани ин бемориҳоро мегӯянд.

Вақте ки ҳудуди муайян бо моддаҳои радиоактивӣ зарар мебарнад, ба одамон ва олами ҳайвоноти дар ин ҳудуд зиндагӣ кунанда зарари калон расонида мешавад. Роҳҳои захролудшавӣ аз чӣ пайдо мешавад? Аввало, дар идора ва лабораторияҳои бо моддаҳои радиоактивӣ коркунанда вазъияти хавфнок содир шуданаш мумкин аст. Ин шароити хавфнок ҳангоми бо сабабҳои гуногун ба берун баромадани моддаҳои радиоактивӣ рӯй медиҳад. Масалан, дар электростансияҳои атомӣ ба чораҳои беҳавфӣ риоя нашавад, корҳои профилактикӣ саривақт бурда нашавад, коргарон ва ходимони роҳбар қоидаҳоро саривақт иҷро накунанд ва ғайраҳо.

Баъди ба берун баромадани моддаҳои радиоактивӣ ҳудуди атроф захролуд мешавад, инсон, ҳайвонот, паррандаҳо ба оҳистагӣ захролуд шуда, ба бемории шуоъ гирифта мешаванд.

Вазъияти ба ҳамин монанд соли 1986 дар Украина содир шудааст. Дар натиҷаи тарқиши дар стансияи атомӣ содиршуда аҳолии дар ин ҳудуд истиқоматкунанда эвакуатсия карда шуда, ба ҳудудҳои дигар кӯчонида шудааст. Баъди содир шудани воқеа солҳои зиёд дар ин ҳудуд дезактиватсия,

корҳо давом ёфта, барои фароҳам овардани шароити зист ҳаракат карда шуда истодааст.

Барои содир нашудани вазъиятҳои фавқулодда бояд ҳама вазифаҳои худро аз таҳти дил иҷро намояд. Бояд аҳолиро пешакӣ омӯзонид, ки

тартиб ҳаракат кунад, ҳамчунин тартибу қоидаҳои эвакуатсияро мувофиқи нақша бояд иҷро намуд. Ба содир шудани ин навъ вазъиятҳо роҳ надодан вазифаи ҳар як инсон аст.

Яке аз касалиҳои васеъ паҳн шуданаш мумкин буда гриппи парранда аст.

Он хусусан ба одамон ва мурғҳои хонагӣ хеле хавфнок буда, сабаби марг шуданаш мумкин аст.

Манбаи табиӣи вирус паррандаҳои ёбони дар об шинокунанда мебошад. Барандаи вирусҳо бошад, паррандаҳои ёбӣ ва калламушҳо мебошад.

Иллатнокшавии паррандаҳо ба воситаи об ва озӯка рӯй медиҳад, зеро дар паррандаҳо вирус якҷоя бо наҷас мебарояд.

Вирус ба организми одам тавассути гӯшти паррандаҳо, пат, тухм, наҷосат ё дастҳои ифлос, хӯрок, об ё чанг бо даҳон ё бинӣ даромадан мумкин аст.

Ба тадбирҳои муҳофиза аз гриппи парранда амалҳои зерин мебарояд:

— паррандаҳоро ба шароити пӯшидаи парвариш гузаронед (ба бо паррандаҳои ёбӣ ҳамроҳ шудани онҳо роҳ надихед);

— барои ба паррандахона надаромадани паррандаҳои ёбӣ (зоғ, майна, гунҷишк) ва ба озӯка наздик нашудани онҳо тамоми сӯроҳӣ ва роҳҳои мавҷудро маҳкам кунед;

— калламушҳоро нест кунед;

— наҷосати паррандаҳоро ба тағи замин камаш дар 0,5 метр чуқури гӯр кунед;

— корҳои тозакуниро бо ниқоби докагин ё респиратор, сарпӯш дар сар, бо дастпӯшакҳо дар либоси корӣ ва пойфзол иҷро кунед;

— баъди ба итмом расидани корҳои тозакуни либоси корӣ ва пойфзолро бо собун шӯед, зери нурҳои Офтоб хушк кунед, дасту рӯятонро нағз шӯед ё оббозӣ кунед.

Дар ёд доред, ки ҳангоми дар паррандаҳои хонагӣ пайдо шудани гриппи парранда роҳи яғонаи боздоштани паҳншавии инфекция ва иллатнокшавии одамон пурра нест кардани тамоми паррандаҳои вакцина нағрифтаи дар

Барои ҳимоя кардани кӯдакон, солхӯрдаҳо ва инсонҳои иммунитеташон суфт бояд ба онҳо вакцинаи зиддигриппӣ обилакубӣ кард.

Вакцина аз грипп ҳимоя мекунад ва хатари пайдошавии шаклҳои вазнини гриппи паррандаро пешгирӣ мекунад.

Яке аз касалиҳои вирусии хавфноки ҳайвоноти чуфтсуми хонагӣ оксил (русинаш яшур) аст.

Ба ин касалӣ гову хук ба дараҷаи баланд, бузу гусфанд чуфтсумҳои ёбӣ камтар моиланд.

Аз рӯйи маълумотҳои таърихӣ дар бораи касалии оксил бори аввал соли 1546 олими италиявӣ Ж.Фракасторо маълумот додааст, вируси филтрукунанда будани онро соли 1898 олимҳои немис Лёффлер ва Фрошаник кардаанд.

Оксил дар байни касалиҳои сарҳад надорандаи ҳайвонот бемории сирояткунандаи аз ҳама зиёд вохӯранда ва аз ҷиҳати иҷтимоӣ ва иқтисодӣ зараровартарин ҳисобида мешавад. Ин касалӣ ба минтақаи гуногун ва иқлим нигоҳ накарда, хусусияти тез ва ба масофаҳои дуртарин сироятшавиро дорад.

Аломатҳои клиникии ин касалӣ дар ҳайвонҳо бо пайдо шудани пуфакчаҳо дар бинӣ, пардаи луоби даҳон, забон, байни сумҳо, баъд онҳо кафида ба эрозияҳо мубаддалшавиашон намоён мешавад.

Дар ҳудудҳои паҳншавии оксил қариб 60—80% ҳайвоноти норасида нобуд мешавад.

Оксил дар ҳолатҳои зерин тез ва васеъ паҳн шуда метавонад:

— агар ҳайвони касал ё касал шуда сихат шуда, аммо дар баданаш вирус монда бо моли солим якҷоя парвариш карда шавад, ба ҷойҳои касалӣ ҳоло паҳн нашуда, комбинатҳои гӯшт, бозори ҳайвон ва намоишгоҳҳо дароварда шавад;

— шири вирусдор ба моли норасида дода шавад;

— дар ҷойҳои ифлосшуда мол чаронида шавад аз об ё биноҳои ин ҳудуд истифода шавад;

— аз ҳудуди носолим беда ва маҳсулоти дигари хоҷагии қишлоқ ё асп, хар, сағу гурбаҳои дайду ва ҳайвони дигари ба касалӣ номоил даромада ояд;

— ба шартҳои беҳатарии биологӣ амал карда нашавад, мутахассисони ветеринар либос ва асбобҳои худро дезинфексия накунад.

Барои пешгирии касалии оксил бояд ҳайвонҳоро ба таври оммавӣ ва маҷбурӣ обилакубӣ кард, тадбирҳои ветеринарӣ-санитариро саривақт гузаронид, ба шартҳои беҳатарии биологӣ амал намуд, аз болои ҳаракати

Расми 23. Чараёни бурдани корҳои профилактикӣ

Барои аз зарарбинӣ муҳофиза кардани маҳсулоти хоҷагии кишлоқ, озуқаворӣ ва беда, об корҳои назоратӣ бурда мешавад. Аз рӯи тартиби нақшавӣ бо ёрии асбобҳои махсус тозагии оби ба чорво дода мешуда ва ҳолати растаниҳои чарогоҳҳо тафтиш карда мешавад. Мувофиқи нақша корҳои дезинфексия бурда мешавад.

Масалан, киштиҳои ҳавоӣ ҳангоми ба ҳаво боло шудан аз онҳо моддаҳои сӯзишвории ҷудошаванда ба замин меафтад ва атрофро захролуд мекунад. Моддаҳои захролуди тавассути бедаву озуқаворӣ ва об ба организми ҳайвон даромада оқибат ба касалӣ мебиёрад.

Дар вазъиятҳои фавқуллодаи эпифитотикӣ ба таври оммавӣ нобуд шудани киштиҳои хоҷагии кишлоқ, касалии оммавии бо пастшавии ҳосилнокӣ вобаста ва беҳад зиёд шудани зараркунандаҳои растани мушоҳида мешавад. Ба ин навъ касалӣ ва зараркунандаҳо мисолҳои зеринро овардан мумкин аст.

Фитофторози картошка. Фитофторози картошка касалии зарарнок

шудани кӯчагҳо ва ба таври оммавӣ пӯсидани онҳо миқдори ҳосил кам мешавад. Дар даври гулкунӣ дар буттаҳои он доғҳои чигарранг ё хокистарӣ пайдо мешавад. Ҳосилдорӣ то 15—20% кам мешавад.

Гамбуски Колорадо. Андозаи ин зараркунанда то 9—11 мм расиданаш мумкин. Баҳорон аз таги хок мебарояд. Модинааш ялаққосӣ, зард, тухмшакл, тухми дарозиаш 2—4 мм мемонад. Тухмҳояшро ба тарафи ақиби барги картошка 18—20 тоғӣ якҷоя карда мемонад. Зочаҳо 24 рӯз ривоч меёбанд (расми 24).

Дар давоми як сол аз якто то чорто авлод мемонад. Дар натиҷа ҳосилдорӣ хеле кам мешавад.

Расми 24. Ривочёбии гамбуски Колорадо.

Малах. Дар республикахои Осиёи Миёна зиёда аз 380 намуди малах ба ду гурӯҳи экологӣ ҷудо шудааст. Солҳои муқоим барои ҳосил шудани тӯдаҳои малахҳо тӯдаҳои калон ҳосил мекунад ва зарари калон мерасонад. Ба ин гурӯҳ малахи Осиё ё туқай (расми 25, *а*), малахи Марокаш, малахи Италия, ё воҳа (расми 25, *б*) ва дигарҳо мебарояд.

Дар мубориза бар зидди малахҳои зараркунанда айни ҳол нафақат дар Ўзбекистон, балки дар тамоми дунё муборизаи кимёвӣ усули мақбул ҳисобида мешавад. Дар солҳои баъдина дар республикаамон як қатор доруҳои кимёвӣ аз таҷриба гузаронида шуда, ба истехсол тавсия шуданд.

Дар мубориза зидди малахҳо аз сабаби аз 3–5 рӯз зиёд давом накардани воситаҳои пиретроидӣ ва фосфорорганикӣ дар баъзе ҳолатҳо зарурати

баромадан ва ривоч ёфтани малахи воҳа дар як муддат намешавад, бар зидди он истифода бурдани воситаҳои таъсираш бардавом ба мақсад мувофиқ аст.

а

Расми 25. Навъҳои малахҳо ва ҷараёнҳои ривоч: малахи Осиё ё туқай (*а*) ва малахи Италия ё воҳа (*б*).

4.6. Ташкил кардани корҳои начотдиҳӣ, асосҳои гузаронидани он ва усулҳои бурдан. Мақсад ва моҳияти корҳои начотдиҳӣ

Ҳангоми содир шудани вазъиятҳои фавқулодда эҳтимоли расидани зарари калон ба аҳоли ва ҳудудҳо пайдо мешавад. Ба содир шудани ин навъ вазъиятҳо ҳолатҳои зерин сабаб шуданаш мумкин аст: аварияҳо, тармаҳо, ҳолатҳои вобаста ба об, газ, сӯхтор ва вазъиятҳои дигари техногенӣ ва табиӣ.

Дар Республикаи Ўзбекистон 26 декабри соли 2006 Қонун «Дар бораи

ин Қонун аз ташкил кардани хизмат ва сохторҳои начотдиҳӣ, ба тартиб андохтани муносибатҳо дар соҳаи фаъолияти он ва бекор кардани он иборат аст. Дар он ба баъзе мафҳумҳои соҳаи начотдиҳӣ таъриф дода шудааст. Аз ҷумла:

— начотдиҳанда — шахрванди Ўзбекистон, ки аз рӯи нақшаи муайян ба корҳои начотдиҳӣ тайёр карда шудааст ва мувофиқи тартиби муайяншуда аз аттестатсия гузаштааст;

— воситаҳои начотдиҳӣ — маҳсулоти илмӣ–техникӣ ва интеллектуалӣ махсус, ки барои корҳои начотдиҳӣ равона шудааст, аз ҷумла воситаҳои махсуси алоқа ва идоракунӣ, техника, асбобу ускунаҳо, аслиҳаю анҷомҳо, молу мулк, маводи услубӣ оид ба технологияи иҷрокунии корҳои начотдиҳӣ, видеоматериалҳо, фотоматериалҳо, ҳуччатҳои электронӣ, ҳамчунин маҳсулоти дастурӣ барои машинаҳои электронии ҳисобкунӣ ва базаҳои маълумот, воситаҳои дигар;

— корҳои начотдиҳӣ — ҳаракатҳои, ки ба дар минтақаи вазъиятҳои фавқулодда ҳифзи ҳаёту саломатии инсон, молу мулки шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ, муҳити атроф, ҳамчунин баргараф кардани вазъиятҳои фавқулодда ва аз байн бурдани омилҳои хавфнокӣ онҳо ё ҳаддалимкон кам намудани он равона шудааст;

— сохтори начотдиҳӣ — сохтори мустақил ё сохтори ба таркиби хизмати начотдиҳӣ дарояндаи бо мақсади пешгирӣ ва баргараф кардани вазъиятҳои фавқулодда ташкил шуда, ки асосашро сохтори бо техникаи махсус, асбобу ускунаҳо, аслиҳа-анҷомҳо ва ва дигар воситаҳои начотдиҳӣ таъминшуда ташкил медиҳанд;

— хизмати начотдиҳӣ — маҷмӯи орган, қувва ва воситаҳои аз рӯи

касбии начотдихӣ ташкил карда, барои пешгирӣ ва бартараф кардани вазъиятҳои фавқулодда фаъолият мебаранд.

Ташкил кардани корҳои начотдихӣ пешакӣ ба нақша дароварда мешавад. Дар ҳар як нақша эҳтимоли содир шудани вазъиятҳои гуногун ба инобат гирифта мешавад, зеро вазъияти хавфнок ба ҳудуди зисти

начотдихӣ бо усули ҳос ташкил карда мешавад. Масалан, дар ҳудудҳои кӯҳӣ вазъиятҳои вобаста ба зилзила, сел, тарма рӯй медиҳад, дар ҳудудҳои назди дарё ва баҳр бошад, эҳтимоли обҳезӣ калон аст. Барои ҳамин мақсади асосии корҳои начотдихӣ ба ин вазъиятҳо вобаста аст. Лекин сарфи назар аз ҷойи содиршавии вазъият начотдихии инсон бояд дар ҷойи аввал бошад, фақат баъди ҳамин дар ҳудуд корҳои начотдихии молу мулкро бурдан мумкин аст. Баъд корҳои оид ба профилактикаи пайдошавии эпидемия ташкил карда мешавад.

Моҳият ва усулҳои корҳои начотдихӣ ба ҷойи корҳои бурдашаванда вобаста мешавад. Ин корҳо аз дуруст баҳо додани вазъияти содиршуда,

ибрат аст. Баъд нақшаи аз ҷойи содиршудаи вазъият баровардани аҳолӣ ва боигарихо тартиб дода мешавад. Барои амалӣ кардани ин корҳо вақти хеле кам ҷудо карда мешавад ва корҳо шабу рӯз бурда мешаванд.

Ин ҷо эътибори асосӣ ба начотдиханда, дараҷаи тайёргарии он дода мешавад.

Мувофиқи қонуни дар боло зикршуда маҷбуриятҳои начотдихандаҳо муайян шудаанд. Аз ҷумла начотдихандаҳо бояд:

— доимо ба бурдани корҳои оид ба бартараф кардани вазъиятҳои фавқулодда тайёр бошанд;

— тайёрии ҷисмонӣ, махсус, руҳӣ, малакаҳои ҳудро оид ба ҳаракат кардан дар вазъиятҳои фавқулодда ва бартараф кардани онҳо такмил диҳанд;

— риоя кардани технологияи бурдани корҳои начотдихӣ дар бартараф кардани вазъиятҳои фавқулодда;

— кофтукови ҷабрдидаҳо дар шароити вазъиятҳои фавқулодда, дидани ҷораҳои начотдихии онҳо, ба онҳо расонидани ёрии аввали тиббӣ ва навъи дигари ёрӣ;

— ҳангоми бурдани корҳои оид ба бартараф кардани вазъиятҳои фавқулодда начотдихандаҳо дар таркиби кадом хизмати начотдихӣ ва соҳтори начотдихӣ иштирок карда истода бошанд, қарори роҳбарони ҳамон

— бо мақсади роҳ надодан ба содиршавии вазъиятҳои ғавқуллода ба шаҳрвандон қоидаҳои ҳаракати беҳатарӣ ва тартиби амал ҳангоми содир шудани вазъиятҳои ғавқуллодаро фаҳмонанд.

Бурдани қорҳои наҷотдиҳӣ ба вазъият вобаста мешавад ва ба ҳамон асос бурда мешавад. Масалан, дар шароити кӯҳистон тарма рӯй диҳад, аҳоли бо ёрии авиатсия эвакуатсия карда мешавад. Аҳоли ба зудӣ ба ҷойҳои беҳавф бурда мешавад ва ёрии аввали тиббӣ расонида мешавад.

Масалан, зилзила содир шавад, қӯшунҳои наҷотдиҳӣ қорҳои ғаврии наҷотдиҳиро сар мекунад.

Дар ин навъ вазъиятҳо зарари ба иншоотҳо расида ба таври зер баҳо дода мешавад:

Зарари дараҷаи 1-ум: шикастҳои сабук — дар девори биноҳо сӯрохи хурд пайдо мешавад ва лойи андова мекӯҷад;

Зарари дараҷаи 2-ум: шикастҳои миёна — дар девори биноҳо сӯрохи хурд пайдо мешавад ва дудбаро сабук шикаст меёбад;

Зарари дараҷаи 3-ум: биноҳо шикасти сахт мебинанд, дар деворҳо сӯрохҳои калон ва чуқур пайдо мешавад, дудбаро пурра вайрон мешавад;

Зарари дараҷаи 4-ум: деворҳои дарунии бино ва иншоотҳо пурра вайрон мешавад;

Зарари дараҷаи 5-ум: бино ва иншоотҳо пурра вайрон мешавад.

Расми 26. Ҳолати дар оқибати вазъияти ғавқуллода р

Баъди zilзилаи сахти соли 1966-ум дар Тошканд ба сабаби хуб ташкил шудани корҳои начотдиҳӣ ва феврал иҷро шуданашон ба аҳоли дар муддати кӯтоҳ тамоми ёри зарурӣ расонида шудааст.

Ҳоло аз тарафи ҳукуматамон ба масъалаи вазъиятҳои фавқуллода аҳамияти калон дода мешавад. Аз ҷумла, қувва ва воситаҳои НДВФ барои бартараф кардани вазъиятҳои фавқуллода ташкил карда шуда, онҳо аз сохторҳои зерин иборат аст:

— Қўшунҳои ҳифзи шаҳрванд;

— сохторҳои махсусгардонидашудаи республикавии бевосита ба вазорати вазъиятҳои фавқуллода итоаткунанда, сохторҳои начотдиҳӣ;

— шўъба ва сохторҳои махсусгардонидашудаи начотдиҳандаи вазоратҳо ва идораҳо, хизмат ва сохторҳои худудӣ ва сохтори поёнии мансуб ба НДВФ дар дараҷаи республика, маҳаллӣ ва объектҳо, отрядҳои ихтиёрийи Ҷамъияти ҳилоли аҳмари Ўзбекистон (командаҳо, гурӯҳҳо), ташкилоти «Ватанпарвар» – и ба дифоъ кўмаккунанда.

Қўшунҳои ҳифзи шаҳрванд ба вазорати вазъиятҳои фавқуллода итоат

муҳими мудофиа ва саноати республика корхоро оид ба бартараф кардани вазъиятҳои фавқуллода мебарад.

Қўшунҳои ҳифзи шаҳрванд ба бурдани корҳои начотдиҳӣ дар садамаҳои калони истехсолӣ, ҳалокатҳо, офатҳои табиӣ, бартараф кардани вазъиятҳои фавқуллодаи талабкунандаи асбобҳои махсуси техникӣ ва мутахассисҳо мувофиқи фармониши Президенти Республикаи Ўзбекистон — Сарфармондеҳи Қувваҳои Мусаллаҳи Республикаи Ўзбекистон ҷалб шуданашон мумкин аст.

Расми 27.

Сохторҳои бевосита ба вазорати вазъиятҳои фавқулодда итоаткунанда бо мутахассисони малакадор ва техникаи махсус, асбобу ускуна, аслиҳаю анҷом ва воситаҳои дигари начотдиҳӣ таъмин шуда, — сохторҳои дар давоми камаш 72 соат дар режими автономӣ корҳои начотдиҳӣ барандаро дар худ мегирад.

Сохторҳои махсусгардонидашуда ва начотдиҳандаи республикавии бевосита ва фавран ба вазорати вазъиятҳои фавқулодда итоаткунанда отряди республикавии махсусгардонидашудаи Сарсадорати бехатари сӯхтори Вазорати корҳои дохилии Республикаи Ўзбекистон оид ба хомӯш кардани сӯхторҳои мураккаб, Садорати махсуси садамавӣ - барқароргардони Вазорати технологияи ахбор ва ривочдиҳии коммуникатсияи Ўзбекистон, Маркази илмӣ-амалии ёрии таъҷилии тиббии Вазорати тандурустии Республикаи Ўзбекистон ва шўъбаҳои он, киштиҳои ҳавоии кофтукункунандаи авиакомпанияи миллии «Ўзбекистон ҳаво йўллари», отрядҳои автонаклиёт ва автосанитарии иттиҳодияҳои ҳудудии мусофиркашонии органҳои маҳаллии ҳокимият, ҳамчунин, шўъбаҳои дигари таркибии НДСВ-ро, ки барои баргараф кардани вазъиятҳои фавқулодда ва таъмин кардани ҳаракат ва тадбирҳои қувваҳои НДСВ равона шудаанд, дарбар мегирад.

4.7. Безараркунӣ. Аз коркарди санитарӣ гузаронидани одамон

Тадбирҳои махсуси тозагардонӣ ҳангоми безараркунӣ, дегазатсиякунӣ, дезактиватсиякунӣ ва дезинфексиякунӣ аслиҳа, техника, воситаҳои Ҳимояи шахсӣ, либос ва воситаҳои дигари моддӣ иборат аст.

Дар ҳар як усул ба ҳаҷми корҳои оид ба безараркунӣ тадбирҳои зерин медарояд.

Дезинфексия ё безараркунӣ бо мақсади несткунии микробҳои патогенӣ бурда мешавад. Дар муассисаҳои давокунӣ-профилактикӣ аз хока, ҳаб ва маҳлулҳои безараркунанда аз воситаҳои кимёвӣ тайёршуда васеъ истифода мешавад. Воситаҳои безараркунӣ дар хонаҳои алоҳидаи шамолдиҳанда дошта бояд тайёр карда шаванд.

Пеш аз тайёр кардан маҳлулҳои дар таркибаш моддаи хлордор бояд хилъати махсус, респиратор, қалпоқча, дастпӯшакҳо пӯшида шаванд.

Дар ҳар як усул ҳаҷми корҳо оид ба безараркунӣ аз тадбирҳои зерин

Дегазатсия гуфта аз сатҳҳои зарардида нест кардани моддаҳои захролудкунанда (нест кардани микробҳо ё пароканда намудани токсинҳо), *дезактиватсия* гуфта аз сатҳҳои зарардида нест кардани моддаҳои радиоактивӣ фаҳмида мешавад.

Тозакунии махсус *қисман* ва *пурра* шуда метавонад.

Баъди аз ҷойи зарардида баромадан, тозакунии қисман гузаронида мешавад, баъди иҷрои ҷараён, ҳангоми зарурат, бо истифодаи воситаҳои табелӣ ва зеридастӣ дезинфексия карда мешавад.

Ҳангоми аз моддаҳои захролудкунанда зарар дидан дарҳол пӯсти инсон, либос, қисми рӯйи ниқоби газӣ, аслиҳа ва участкаҳои алоҳидаи техника дегазатсия карда мешавад.

Ҳангоми аз моддаҳои радиоактивӣ зарар дидан пӯсти инсон, либос, ашёи овезоннамудааш, пойафзол, воситаҳои ҷимояи шахсӣ дезактиватсия карда мешавад.

Ҳангоми аз воситаҳои бактериалӣ зарар дидан пӯсти инсон (рӯй, гардан, дастон) дезинфексия карда мешавад.

Тозакунии махсуси пурра баъди иҷро шудани вазифа ба амал бароварда мешавад.

Барои тозакунии махсус комплекти ТДП, барои тозакунии либос комплекти ИДПС-69, пакети дегазатсиякунии ДПП ва ИПП-8, пакети шахсии зиддикимёвии ИПП-9 истифода мешавад.

Комплекти ИДПС-69 барои дегазатсиякунии либос. Барои дегазатсиякунии либос аз моддаҳои захроноку бугҳои зоман, зарин, иприт истифода мешавад.

Ба комплект барои дегазатсия 10 то пакети ИДП-1 ва барои дегазатсияи либос 10 то пакети ДПС-1 ба қуттии картонӣ андохта тахт карда мешавад. Дар ҳолати сафарӣ комплектро дар техника гирифта мегарданд.

Пакети ДПС барои дегазатсиякунии ҳангоми аз В газҳо, зоман, иприт зарар дидан истифода мешавад. Масалан, дар майдони ҷанг барои дегазатсия якто, барои дегазатсияи пулемёт ва гранатомёт дуто пакет истифода мешавад.

Пакети *дегазатсиякунанда барои* дегазатсия кардани либоси аз бугҳои зоман зарардида истифода мешавад.

Барои комплекти либос якто пакет истифода мешавад. Барои дегазатсиякунии либос якто пакет кушода мешавад ва ба халтача оҳишта зада, ба болои либос пошида мешавад. Ин либос дар ҷойи кушода афшонида

Комплекти ТДП барои қисман дегазатсия кардани техникаи махсус истифода мешаад. Ба комплекти ТДП дуто анчони автономӣ, асбоби заряддиҳанда ва қисмҳои эҳтиётӣ медарояд.

Пошдиҳандаи асбоби дегазатсиякунанда аз сатҳи тозашаванда дар масофаи 0,2—0,5 м баландӣ бошад. Фақат ба сатҳи дарунии техника пош дода, дегазатсия кардан мумкин нест. Барои дегазатсия ва дезинфексия кардани техника маҳлулҳои зерин истифода мешавад.

Барои бо ёрии ДК-4 дезактиватсия, дегазатсия ва дезинфексия кардани техника дар тобистон маҳлули обии 0,0075—0,15% хокаи СФ-2 (СФ-2У), дар зимистон маҳлули обии аммиак истифода мешавад.

Қисман дегазатсия кардани техникаи махсус бо қувваи экипаж бо ёрии комплекти ТДП ё латгаи ба маҳлули дегазатсиякунанда, обкунандаҳо ё сӯзишворӣ таршуда ба амал бароварда мешавад.

Қисман дезактиватсия кардани объектҳои нишондодашуда бо чӯтка ё латгаи ба ретсептура, маҳлул, сӯзишворӣ ё об тар кардашуда ё ёрии чангкашак ба амал бароварда мешавад. Ҳангоми қисман дезактиватсия кардан тамоми сатҳи зарардида тоза карда мешавад. Дар дегазатсияи пурра сатҳ пурра тоза карда мешавад.

Ҳангоми корҳои тозакунии расидан ба предметҳои зарардида, кашидани воситаҳои ҷимояи шахсӣ ё тугмаҳо манъ аст.

4.8. Дар вазъиятҳои фавқулодда ташиқил кардан ва гузаронидани тадбирҳои эвакуатсионӣ

Яке аз тадбирҳои муҳофизаи аҳоли аз вазъиятҳои фавқулодда мувофиқи тартиби нақшавӣ эвакуатсия кардани аҳолист. Барои бо сифат ва фавран иҷро намудани ин корҳо бояд ҳар як шаҳрванд маҷбуриятҳои умумиро донанд.

Маҷбуриятҳои шаҳрвандон дар соҳаи ҳифзи аз вазъиятҳои фавқулодда.

Шаҳрвандон бояд:

— ба чораҳои бехатарӣ риоя кунанд, ба вайронкунии интизоми истеҳсоли ва технология, талабҳои бехатарии экологӣ, ки дар оқибат ба рӯй додани вазъиятҳои фавқулодда оварда метавонанд, роҳ надиханд;

— усулҳои асосии муҳофиза, ба ҷабрдида расонидани ёрии аввали

— дар бораи аломатҳои аз таҳдиди аварияҳо, офатҳо ва ҳалокатҳо, ки ба рӯй додани вазъиятҳои ғавқуллода сабаб шуда метавонанд, ба органҳои ваколатдор хабар диҳанд;

— дар шароити мавҷуд будани хавфи вазъиятҳои ғавқуллода аломатҳои огоҳкунӣ, тартиби ҳаракат, усулҳои истифодаи воситаҳои ҳифзи умумӣ ва шахсиरो донанд;

— хангоми пайдо шудани зарурат ба корҳои начотдиҳӣ ва тадбирҳои дигари ғаврӣ ёрӣ расонанд.

Ҳуқуқҳои шахрвандон дар соҳаи ҳифзи аз вазъиятҳои ғавқуллода.

Шахрвандон ҳуқуқҳои зерин доранд:

— ҳифзи шудани ҳаёт, саломатӣ ва молу мулки шахси дар ҳолати рӯй додани вазъиятҳои ғавқуллода;

— истифода бурдан аз воситаҳои умумӣ ва шахсии муҳофиза, мулки дигар органҳои маҳаллии ҳокимият, корхона, муассиса ва ташкилотҳо, ки барои ҳифзи аҳоли аз вазъиятҳои ғавқуллода равона шудаанд;

— аз дараҷаи хавфу хатар ва чораҳои зарурии беҳатарӣ дар ҷойҳои муайяни мамлакат, ки ба хатар дучор шудан мумкин аст, хабардор будан;

— аз рӯйи масъалаҳои оид ба ҳифзи аҳоли ва ҳудудҳо ба органҳои ҳокимияти давлатӣ ва идоракунанда муроҷиат намудан;

— гирифтани хизмати тиббии ройгон, компенсатсия ва дигар имтиёзҳо барои кор дар минтақаҳои вазъиятҳои ғавқуллода рӯй дода;

— ба сифати ҷуброн гирифтани компенсатсия ва имтиёзҳо барои зарари ба саломатӣ хангоми иҷрои маҷбуриятҳо дар рафти бартараф кардани вазъиятҳои ғавқуллода расида;

— хангоми гум кардани қобилияти меҳнатӣ ба сабаби касалии хангоми иҷрои маҷбуриятҳо дар рафти бартараф кардани вазъиятҳои ғавқуллода сирояткарда гирифтани нафақае, ки мувофиқи тартиби таъин намудани он ба ходимони маъҷуб дода мешавад;

— хангоми иҷро намудани маҷбурият дар рафти аз вазъиятҳои ғавқуллода муҳофиза кардани аҳоли ва ҳудудҳо маъҷуб шудан, касал шудан ва вафот кардани саробон гирифтани нафақа мувофиқи тартиби таъин намудани он ба аъзоёни оилаи саробонаш ҳалокшуда.

Тартиб ва шартҳои суғуртаи иҷтимоии давлатӣ, компенсатсияҳо, навъҳои имтиёзҳо ва миқдорҳои он бо ҳуҷҷатҳои давлатӣ муайян карда

Бо аҳоли мувофиқи нақша машқҳои таълимӣ бурда мешавад. Вазифаҳо, шакл ва усулҳои асосии тайёркунии гурӯҳҳои аҳолии дар азъиятҳои факултетаҳо ҳаракатро омӯзандаро муайян мекунад.

Аҳолии дар соҳаи истеҳсолот ва хизматрасонӣ банд, донишомӯзони мактабҳои умумтаълимӣ, муассисаҳои томактабӣ, миёна ва олии сарфи назар аз шакли ҳуқуқӣ – ташкилӣ ва итоати идоравӣ.

Рохбарони органҳои ҳокимияти давлатӣ ва идоравии Республикаи Қароқалпоқистон, вилоятҳо, шаҳр ва ноҳияҳои тобеи республика ва вилоятҳо, вазоратҳо, идораҳо, иттиҳодияҳо, корхонаҳо, муассисаҳо ва ташкилотҳо, ҳамчунин мутахассисҳои соҳаи ҳифз аз вазъиятҳои факултетаҳо, аҳолии дар соҳаҳои истеҳсолот ва хизматрасонӣ банд набуда бояд аз тайёргарӣ дар соҳаи муҳофиза аз вазъиятҳои факултетаҳо гузаранд.

Вазифаҳои зерин дар соҳаи тайёркунии муҳофиза аз вазъиятҳои факултетаҳо асосӣ ҳисобида мешаванд:

— ба тамоми гурӯҳҳои аҳоли омӯзонидани қоидаҳо ва усулҳои муҳофиза аз вазъиятҳои факултетаҳо, қоидаҳои истифода аз воситаҳои умумӣ ва шахсии химоя;

— тайёркунии ва азнавттайёркунии рохбарони тамоми дараҷаҳо дар соҳаи ҳифзи аҳоли аз вазъиятҳои факултетаҳо;

— дар рохбарони органҳои ҳокимияти давлатӣ ва идоракунӣ, корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо ва мутахассисҳо ташаккул додани малакаи тайёркунии қувва ва воситаҳо барои амалӣ кардани корҳои начотдиҳӣ ва дигари фаврӣ идора намудани онҳо, аз тарафи ходимон дар амал аз худ намудани вазифаҳо ҳангоми ҳаракат дар вазъиятҳои факултетаҳо.

Тайёр кардани аҳолии дар соҳаи истеҳсолот ва хизматрасонӣ банд, гузаронидани машғулотҳо дар ҷойҳои кор ва мувофиқи дастурҳои

машғулотҳои таълимӣ мустаҳкам намудани донишу малакаҳо ба амал бароварда мешавад.

Тайёркунии донишомӯзони мактабҳои таълими умумӣ, литсейҳои академикӣ, коллечҳои касбӣву ҳунарий, донишҷӯёни мактабҳои олии мувофиқи дастурҳои умумитаълимии соҳаи муҳофиза аз вазъиятҳои факултетаҳо дар

Ҳоло эвакуатсия кардани аҳоли яке аз вазифаҳои мураккаб ҳисобида мешавад. Чунки барои эвакуатсия кардан роҳбарият бояд ба дониш ва таҷрибаи калон соҳиб бошад. Ҳамзамон ба ин, аҳолии дар эвакуатсия иштироккунанда бояд ба дониши чуқур соҳиб бошад. Эвакуатсия дар шароити вазнин, беист, шабу рӯз, тағйирёбии обу ҳаво, тобистону зимистон, гарму хунук бурда шуданаш мумкин аст. Дар зер маълумотҳои оид ба тайёркунии эвакуатсия ва гузаронидани он оварда шудааст.

Эвакуатсия — ин маҷмӯи тадбирҳо оид ба аз ҳудуди вазъияти ғавқуллодаи табиӣ ва техногенӣ рӯй дода ё ба миён омадани вазъиятҳои ғавқуллода эҳтимолаш мавҷуд буда аҳолиро ба таври муташаккил дар нақлиёт ё пиёда гирифта баровардан ё муваққатан ҷойгир кардан аст.

Расми 28. Машқҳои эвакуатсия кардани аҳоли.

Эвакуатсия:

— аз рӯйи вақти гузаронида шудан: пешакӣ гузаронидашаванда; таъҷилий (зуд);

— аз рӯйи миқёси вазъиятҳои ғавқуллода ва миқдори аҳолии эвакуатсияшаванда: локал; маҳаллӣ; минтақавӣ;

— аз рӯйи фарогирии аҳоли: умумӣ; қисман.

Эвакуатсияи маҳдуд(локал) дар ҳоли омилҳои майдони таъсири манбаи вазъиятҳои ғавқуллода аз ҳудуди шаҳр ё мавзеи алоҳида набаромада, миқдори аҳолии кӯчонидашаванда аз якчанд ҳазор зиёд набудан гузаронида мешавад.

Эвакуатсияи *маҳаллӣ* дар ҳоли ба ҳудуди вазъиятҳои фавқулодда афтодани шаҳрҳои миёна, ноҳияҳои алоҳидаи шаҳрҳои калон, деҳаву ноҳияҳо гузаронида мешавад. Дар ин ҳолат миқдори аҳолии кӯчонидашаванда аз якчанд ҳазор то даҳҳо ҳазор расиданаш мумкин аст.

Эвакуатсияи минтақавӣ дар ҳолати хеле паҳн шудани омилҳои шикастдиҳанда ба майдонҳои васеъ ва аз ҷумла дарбар гирифтани шаҳрҳои калон, ки аҳолиашон зич ҷойгир шудааст, гузаронида мешавад.

Аз рӯи миқдори аҳолии дар ҳудуди вазъиятҳои фавқулодда монда ва эвакуатсияшаванда эвакуатсия ба ду намуд чудо карда мешавад:

Эвакуатсияи умумӣ аз ҳудуди вазъиятҳои фавқулодда баровардани тамоми тоифаҳои аҳолиро дар назар медорад.

Эвакуатсияи қисмӣ ҳангоми пайдо шудани зарурати аз ҳудуди вазъиятҳои фавқулодда баровардани аҳолии ба меҳнат белаёқат, кӯдакони синни томактабӣ, донишомӯзони мактаб, литсей, коллеҷ, мактабҳои олии гузаронида мешавад.

Мавҷуд будани хавф дар нисбати ҳаёту саломатии одамон барои ба қарори эвакуатсия қардан омадан асос шуда метавонад.

Дар ҳудудҳо ҳуқуқи қабул қардани қарор дар бораи эвакуатсия қарданро роҳбарони ҳокимиятҳо, органҳои худидоракунии маҳаллии ҳудудҳои вазъиятҳои фавқулодда рӯй дода ё эҳтимолаш мавҷудбуда доранд.

Аз рӯи миқёси вазъиятҳои фавқулодда муддати эвакуатсия он таъҷилӣ ва пешакӣ гузаронидашаванда буданаш мумкин.

Дар ҳолҳои талабкунандаи қарори таъҷилӣ эвакуатсия метавонад мувофиқи нишондоди сардори хизмати наватбардории объекти эҳтимоли хавфдошта гузаронида шавад.

Нақшаҳои таъминкунии эвакуатсияи аҳоли аз тарафи органҳои роҳбарии фаъолияти доимӣ баранда қор қарда баромада мешавад.

Эвакуатсияи аҳоли мувофиқи тамоили истехсолӣ - ҳудудӣ ё ҳудудӣ ба нақша гирифта, ташкил қарда ва ба амал бароварда мешавад.

Тамоили истехсолӣ-ҳудудӣ аз ҳудудҳои вазъиятҳои фавқулодда дар нақлиёт (пиёда) баровардани коргарон, хизматчиён, талабаҳо, донишомӯзон, корхонаҳо, ташкилотҳо, муассисаҳо, аҳолии дар истехсолот ва соҳаи хизматрасонӣ банд набударо аз ҷойи зисташон бароварданро дар назар медорад.

Тамоили ҳудудӣ аз ҷойи зисташ тавассути кӯмитаҳои маҳаллӣ баровардани аҳолии дар истехсолот ва соҳаи хизматрасонӣ банд набударо

Расми 29.

Дар баъзе ҳолатҳо эвакуатсия дар асоси тамоили ҳудудӣ, яъни аҳоли хангоми эълон шудани эвакуатсия дар кучое бошад, аз ҳамон ҷо ба амал бароварда мешавад.

Эвакуатсия қардани аҳоли аз ҳудудҳои вазъиятҳои ғавқулӯда дар ҳар як ҳолат бо назардошти ба миён омадан ва шароитҳои ривочи он, ҳислати омилҳои шикастдиҳанда ва нишондиҳандаи вақт муайян қарда мешавад.

Баъди гирифтани прогнози боэътимод дар бораи ҳавфи вазъиятҳои ғавқулӯда тадбирҳои тайёри гузаронида мешавад. Мақсад аз ин – аз ҳудуди вазъиятҳои ғавқулӯда аҳолиро ба таври ташкилӣ дар нақлиёт ё пиёда баровардан тамоми шароитҳоро ба вуҷуд овардан аст. Ба қатори ин шароитҳо:

- ба ҳолати тайёр овардани органҳои эвакуатсиякунӣ ва таритиби қорини онро аниқ қардонидан;

- аниқ қардани миқдори аҳолии эвакуатсиякунанда, хусусан пиёда эвакуатсияшаванда ва онҳоро ба самтҳои пиёда вобаста қардан;

- тайёркунии самтҳои эвакуатсия, мондани аломатҳои роҳ ва нишондиҳандаҳо, муҷаҳҳаз қардани ҷойҳои зист;

- тайёркунии пункти васлияи эвакуатсия, пунктҳои ба нақлиёт баровардан-фаровардан;

- санҷидани тайёр будани сохтори хабаркунӣ ва алоқа;

- ба ҳолати тайёр овардани иншоотҳои мавҷуда меқарояд.

Баъди гирифтани хабар дар бораи гузаронидани эвакуатсия тадбирҳои зерин ба амал бароварда мешаванд:

- ба органҳои эвакуатсионӣ, роҳбарони қорхона, ташкилот, ҳамчунин аҳоли додани хабар дар бораи оғоз шудани эвакуатсия ва тартиби гузаронидани он;

— паҳн кардани органҳои эвакуатсионӣ ва ба ҳолати тайёр овардани онҳо;

— аҳолии ба ҷойҳои беҳатар кӯчонидашавандаро ҷамъ намудан ва ба сафар тайёр намудан;

— ташкил кардани колоннаҳои пиёда ва ба пунктҳои ибтидоӣ бурдани онҳо, ба ҷойҳои ба нақлиёт андохтан овардани нақлиёт ва баровардани аҳоли;

— аҳолии эвакуатсияшударо дар ҷойҳои беҳавфи бо зарурати аввалини ҳаёти таъминшуда қабул кардан ва ҷойгир намудан.

Дар zilzila эвакуатсия намуди маҳаллӣ ё минтақавӣ дорад. Муддати гузаронидани эвакуатсия бо имкониятҳои роҳ-нақлиёти муайян карда мешавад. Эвакуатсия дар асоси тамоили истехсолӣ-худудӣ дар худудҳои дар як зина зарардида паҳн намудани пунктҳои васлияи эвакуатсия ба амал бароварда мешавад.

Дар зарарёбии радиоактивӣ эвакуатсия бо тарзи маҳаллӣ ё минтақавӣ дар асоси тамоили худудӣ, дар ҳоли истисноӣ баъзе объектҳо (хонаи бачагон, муассисаҳои тиббиёти психоневрологӣ, интернат ва ҳок.) гузаронида мешавад. Эвакуатсия дар 2 марҳала: 1-аз дами аз нақлиёт фаромада то пунктҳои васатӣ рафтани; 2-аз пункти васатии эвакуатсия то ҷойҳои дар нақша буда рафтани гузаронида мешавад. Дар пункти васатии эвакуатсия шинонидан ба «нақлиёти тоза» ба амал бароварда мешавад.

Дар аварияи кимёвӣ аз сабаби кам будани вақт аҳолии дар назди объекти хавфнок истиқоматкунанда аз худуди хавфнок бароварда мешавад, баръакс, дар ҷойҳои панахшуда ва маҳкам пинҳон мешавад. Эвакуатсия аз худудҳои аз селравӣ хавфнок ҳангоми пайдо шудани хавфи пайдошавии сел, дар баъзе ҳолатҳо баъди истодани сел гузаронида шуданаш мумкин аст.

Хабар пешакӣ (аз рӯйи прогноз) ё баъди аз сутуни сигнал гузаштани сел дода мешавад.

Эвакуатсия аз худудҳои хавфи тарма мавҷудбуда ҳангоми пайдо шудани хавфи фаромадани тарма, баъди истодани он (дар ҳоли вайрон шудани объектҳои таъминоти ҳаёти) гузаронида мешавад. Эвакуатсия дар асоси тамоили худудӣ ташкил карда шуда, ҳислати нақшавӣ дошта, дар ҳолати набудани ин имконият бояд таъчилӣ бошад.

Эвакуатсия дар ҳолати обхезиҳои ҳалокатнок ва обзеркунӣ, кафидани иншоотҳои гидротехникӣ ё баланд шудани сатҳи оби ҳавзҳо, ҳамчунин аз қор баромадани объектҳои обӣ ва сохторҳои таъминоти ҳаёт гузаронида мешавад. Эвакуатсия ҳислати локал ёки маҳаллӣ дошта буда, дар эвакуатсияи пешакӣ

худудӣ) паҳн карда мешавад. Дар ҳолатҳои кам будани вақт эвакуатсия дар асоси тамоили худудӣ дар 1 ё 2 марҳила бо роҳи паҳн кардани пунктҳои васати эвакуатсия гузаронида мешавад.

Банакшагирӣ, ташкил кардан ва гузаронидани эвакуатсияи аҳоли бевосита ба зиммаи органҳои эвакуатсияи раёсат ва шўъбаҳои вазъиятҳои ғавқулоддаҳои органиҳои давлатии шаҳрҳо, ноҳияҳо ва вилоятҳо гузошта мешавад.

Ба органҳои эвакуатсионӣ:

- комиссияи эвакуатсионӣ (КЭ);
- комиссияҳои қабулкунии эвакуатсионӣ (КҚЭ);
- пунктҳои васлияи эвакуатсионӣ (ПВЭ);
- пунктҳои қабулкунии эвакуатсионӣ (ПҚЭ);
- пунктҳои васати эвакуатсия (ПВЭ);
- гурӯҳҳои идоракунии самтҳои пиёдаи эвакуатсия;
- гурӯҳҳои ғаврии дар нақлиёт (пиёда) баровардани аҳолии эвакуатсияшаванда медарояд.

Саволҳои назоратӣ

1. Ба воситаҳои ҳимояи аъзои нағасгирӣ чӣҳо медарояд? Хусусияти ҳимоякунандаи онҳо ба чӣ асос ёфтааст?

2. Ба воситаҳои ҳимояи пўст мисол биёред. Онҳо аз чӣ тайёр карда мешавад?

3. Барои аз радиатсия ҳимоя кардани аҳоли кадом иншоотҳо дар назар дошта мешавад? Онҳо чӣ хел мучаҳҳаз карда мешавад ва сохта мешавад?

4. Вазъиятҳои ғавқулоддаи эпизоотикӣ ва эпифитотикӣ гуфта чиро мефаҳмед?

5. Асоси ташкил кардани корҳои наҷотдиҳӣ ва гузаронидан аз чӣ иборат аст?

6. Одамон бо кадом тарз аз коркарди санитарӣ гузаронида мешаванд?

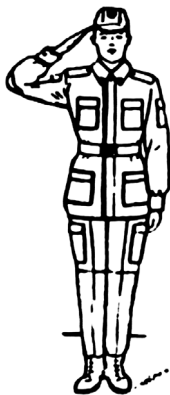
Боби 1. АМАЛ ВА ҲАРАКАТҲОИ БЕСИЛОҲ ИЧРОШАВАНДА

1.1. Додани саломи ҳарбӣ ҳангоми дар ҷой истодан ва бесилоҳ ҳаракат намудан

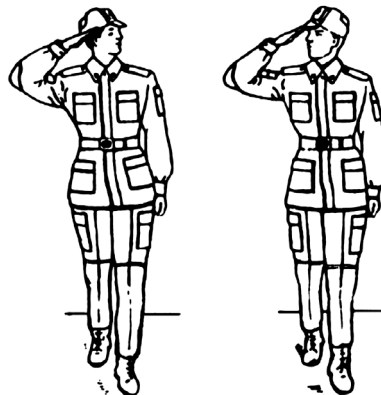
Бекулоҳ саломкунӣ. Саломи ҳарбӣ аниқ, мардона, бо қади рост ва дар холи риояи қоидаҳои ҳаракат иҷро карда мешавад.

Барои бекулоҳ, аз саф берун ва аз сардор (унвонаш баландтар) се-чор қадам дуртар истода саломи ҳарбӣ додан қад рост карда мешавад, ба рӯи сардор (унвонаш баланд) нигоҳ карда, сар ба тарафи ӯ гардонида мешавад.

Саломкунӣ бо кулоҳ. Агар пӯшида шуда бошад, бояд дасти ростро бо роҳи наздиктарин (кӯтоҳ) ба кулоҳ(чакка) чунон бояд расонид, ки ангуштон ҷафс карда, қафт рост карда мешавад, ангушти миёна ба кулоҳ (ба назди соябон) (чакка) мерасад, оринҷ бошад, ба хатти китф ва баландии он баробар мешавад (расми 30), ба тарафи сардор (унвонаш калон) гашта шавад, ҳолати дасти дар назди кулоҳ (чакка) буда тағйир намеёбад (расми 31).

Расми 30. Аз ҷой истода саломи ҳарбӣ додан.

Расми 31. Ҳангоми ҳаракат

Ҳангоми аз назди хизматчии ҳарбии саломи ҳарбӣ додаистода гузаштани сардор (лавозимаш калон), сарашро рост дошта, ҳамин вақт бояд дасташро фарорад.

Додани саломи ҳарбӣ ҳангоми ҳаракат бе кулоҳ берун аз саф. Ҳангоми ҳаракат дар берун аз саф бе кулоҳ барои додани саломи ҳарбӣ ҳамин, ки то сардор се-чор қадам монд, пойҳо ба замин монда мешаванд ва ҳаракати дастҳо дошта мешаванд, ба тарафи сардор (унвонаш калон) гашта, ба рӯйи ӯ нигоҳ карда, ҳаракат давом карда мешавад. Баъди аз назди сардор (унвонаш калон) гузаштан, сар рост нигоҳ дошта шуда, ҳаракати дастон давом дода мешавад.

Додани саломи ҳарбӣ ҳангоми ҳаракат бо кулоҳ берун аз саф. Дар ҳолати

ба кулоҳ (чакка) расонида мешавад, дасти чап поён карда, беҳаракат дошта мешавад; баъди аз назди сардор (унвонаш баланд) гузаштан, ҳамзамон бо ба замин расидани пойи чап сар рост нигоҳ дошта шуда, дасти рост поён карда мешавад.

Додани саломи ҳарбӣ ҳангоми аз сардор (унвонаш баланд) пеш шудан. Ҳангоми аз сардор (унвонаш баланд) пеш шудан, ҳамзамон бо як қадам аз ӯ пеш шудан саломи ҳарбӣ дода мешавад. Баъди ду қадам сар рост карда шуда, дасти рост поён карда мешавад.

Агар дастҳои хизматчии ҳарбӣ бо бор банд бошад, саломи ҳарбӣ бо гардонидани сар сӯйи сардор (унвонаш калон) дода мешавад.

1.2. Аз саф баромадан ва ба саф бозгаштан.

Ба назди сардор омадан ва аз назди сардор рафтан

Барои аз саф баромадани хизматчии ҳарбӣ командаи «**Аскари оддӣ Аҳмедов, аз саф ба фалон қадам бароед**» ё «**Аскари оддӣ Рахимов. Ба наздам биёед(давед)**» дода мешавад. Хизматчии ҳарбии насаби худро шунида «**Ман**», баъди дода шудани командаи (фармони) аз саф баромадан «**Хуб**», гуфта ҷавоб медиҳад.

Баъди дода шудани командаи якум, хизматчии ҳарбӣ қадами худро аз шеренгаи аввал сар карда мешуморад, истода ба тарафи саф мегардад.

Аз рӯйи командаи дуҷум хизматчии ҳарбӣ аз шеренгаи якум рост як-ду қадам гузошта, ҳангоми рафтан ба тарафи сардор мегардад, бо роҳи

Ҳангоми $\bar{u}$ ду–се қадам мондан, дар бораи расида омаданаш маълум мекунад. Масалан, «**Рафиқ лейтенант, аскари оддӣ Аҳмедов мувофиқи фармонатон хозир шуд**».

Хизматчиҳои ҳарбӣ агар аз шеренгаи дуҷум баромадани бошад, дасти ҳарбии дар сафи пеш истода пойи чапашро ба пеш монда, пойи росташро ба пеши пойи чапаш намонда, ба тарафи рост қадам мекӯнад, хизматчиҳои ҳарбии дар ақиббударо гузаронида, ба ҷояш бармегардад.

Ҳангоми аз саф баромадани хизматчиҳои ҳарбии дар шеренгаи пеш истода, ба ҷойи $\bar{u}$ хизматчиҳои ҳарбии дар шеренгаи дуҷум истода меистад.

Хизматчиҳои ҳарбӣ дутоғӣ, сетоғӣ (чортоғӣ) ба колонна истода, аввал ба рост (чап) як қадам монда ба қаноти наздиктарин мебарояд. Агар дар паҳлӯи $\bar{u}$ хизматчиҳои ҳарбии дигар истода бошад, $\bar{u}$ бо пойи рост (чап) ба паҳлӯ як қадам гузошта, пойи рост (чап)ашро ба назди пойи чап (рост) намонда, ба ақиб қадам мекӯнад ва хизматчиҳои ҳарбии аз саф баромада истодаро мегузаронад.

Барои ба саф бозгаштани хизматчиҳои ҳарбӣ командаи «**Аскари оддӣ Раҳимов. Ба саф истед**» ё фақат «**Ба саф истед**» дода мешавад.

Баъди дода шудани командаи «**Аскари оддӣ Қосимов**», хизматчиҳои ҳарбии ба саф нигоҳ карда истода дарҳол бо шунидани насаби худ: «**Ман**» гуфта ҷавоб медиҳад, агар командаи «**Ба саф истед**» дода шавад, агар $\bar{u}$ дар ҳолати бисилоҳ ё силоҳи ҳолати «ба ақиб» бошад, дасти росташро ба кулоҳаш (чаккааш) расонида: «**Хуб**» гуфта ҷавоб медиҳад, баъд ба самти ҳаракаташ гашта, як қадам монда дасташро мефарорад, бо роҳи наздиктарин ба саф мегардад.

Агар командаи «**Ба саф истед**» дода шавад, хизматчиҳои ҳарбӣ ба тарафи сардор нагашта, ба саф бозмегардад.

Хизматчиҳои ҳарбӣ ҳангоми дар саф набудан ба назди сардор рафта, панҷ–шаш қадам монда, бо қадами устувор рафтан мегирад, ду–се қадам ба $\bar{u}$ нарасида дар ҷой меистад, ҳамин вақт дасти росташро ба кулоҳ (чаккааш) расонида омадани худро маълум мекунад. Маълум карда, дасташро мефарорад.

Саволҳои назоратӣ

1. Бе кулоҳ чӣ тавр салом мекунад?
2. Ҳангоми дар сар кулоҳ будан чӣ тавр салом карда мешавад?

Боби 2. САФ КАШИДАНИ СЕКСИЯ ВА ГУРҶҲО. САФИ ЮРИШ ВА САФИ ВАСЕЪ

2.1. Саф кашидани сексия. Сафи васеъ

Сафи васеъи сексияи як шеренгадор ё ду шеренгадор шуда метавонад.

Ба як (ду) шеренга истодани сексия аз рӯйи командаи «**Сексия, ба як (ду) шеренга САФ ШАВ**» ба амал бароварда мешавад.

Командири сексия кад рост намуда, команда медуҳад, ба тарафи саф нигоҳ карда истода рӯй мегардонад; аз тарафи чапи командири сексия, чуноне дар расмҳои 32 ва 33 нишон дода шудааст, мувофиқи штат, саф мекашад.

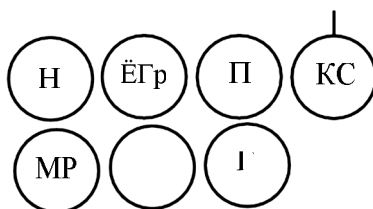
Ҳамзамон бо саршавии ба саф истодан командири сексия аз саф мебарояд ва сафи сексияро назорат мекунад. Ҳангоми дар сексия аз чор ва аз он кам будани миқдори одамон ба шеренга меистанд.

Командаҳои додашаванда ва қоидаҳои иҷрокунии онҳо. Дар ҳолҳои зарурӣ барои дар сексияҳо рост шудан командаҳои «**БАРОВАР ШАВ**», «**Ба чап нигоҳ карда БАРОВАР ШАВ**» дода мешавад.

Ҳангоми додани командаи «**БАРОВАР ШАВ**», ба ғайр хизматчиҳои харбии дар қаноти рост истода, дигар ҳама сарашро ба рост мегардонад (гӯши рост аз гӯши чап поёнтар, манаҳ андак боло мешавад), дар бароваршавӣ

Расми 32. Сафи васеъи як шеренгавӣ.

Расми 33. Сафи васеъи душеренгавӣ.

ҳар як хизматчии ҳарбӣ аз худаш сар карда мешуморад, бояд қафаси синаи хизматчии ҳарби дар саф чорумро бинад. Командаи **«Ба чап БАРОБАР ШАВ»** дода шавад, ба ғайр хизматчии ҳарбии дар қаноти чап истода, дигар ҳама сарашро ба чап мегардонад (гӯши чап аз гӯши рост, манаҳ андак боло мешавад).

Ҳангоми баробаршавӣ хизматчиёни ҳарбӣ андак ба пеш, ақиб ё паҳлӯчунбиданашон мумкин аст.

Баъди ҳамроҳшавӣ командаи **«РОСТ ШАВ»** дода мешавад, мувофиқи он хизматчиёни ҳарбӣ сарашонро рост медоранд.

Баъди сексия баробар шуда ба ақиб баргаштанаш, дар команда ба кадом тараф нигариста баробар шудан нишон дода мешавад, масалан, **«Ба рост (чап) нигоҳ карда БАРОБАР ШАВ»**.

Командаҳои «ОЗОД» ва **«КУЛОҶУ ЛИБОС ДУРУСТ КАРДА ШАВАД»** дода шавад, хизматчиёни ҳарбӣ аз қояшон начунбида, либосашонро дуруст мекунад.

Командаи «Сексия — ПАРОКАНДА ШАВ» дода шавад, хизматчиёни ҳарбӣ аз саф мебароянд. Барои ҷамъ кардани сексия командаи **«Сексия — БА НАЗДИ МАН»** дода мешавад, хизматчиёни ҳарбии онро шунда давида ба назди командир меоянд ва бо командаи иловагии ӯ ба саф меистанд.

Тамоми хизматчиёни ҳарбӣ мувофиқи командаҳо ва фармонҳо (**«Ба Чап»**, **«БА РОСТ»**, **«БА АҚИБ»**) баробариро нигоҳ дошта, дар сексия якҷоя ба ин ё он тараф мегарданд. Баъди дар сафи душеренгадор сексия ба рост гаштанаш командири сексия ба рост (чап) ним қадам, ба ақиб гардад, ба пеш як қадам мемонад.

Барои васеъ кардани сексияи дар як ҷой истода командаи **«Сексия, аз байн ба рост (чап, аз миёна) фалон қадам васеъ шав (дав, миён васеъ шавад)»** мешавад. Агар командаи зуд иҷрошаванда дода шавад, хизматчиёни ҳарбӣ ба тарафи нишондодашуда мегарданд, пойҳо ҷафс карда шуда, ба китфи аз ақиб омада истода нигоҳ карда, аз ӯ дур нашуда, тез (роҳ меравад) медавад; баъди истодани аз ақиб омада истода ба масофаи ба команда гуфташуда роҳ рафта мешавад ва ба чап (рост) мегардад.

Ҳангоми аз байн васеъшавӣ каси дар қояш мондашаванда гуфта мешавад. Хизматчии ҳарбии дар қояш монанда бо шунидани насаби худ **«Ман»**

Ҳангоми ҳамворшавии сексия дар васеъшавӣ масофа байни хизматчиён (интервал) нигоҳ дошта мешавад.

Барои чамъкунии сексия дар ҷойи истода командаи **«Сексия, ба рост (чап, миёна) Чафс шав (дав, чафс шав)»** дода мешавад. Командаи дарҳол иҷрошаванда дода шавад, хизматчиёни ҳарбии ба худаш нигоҳ карда чафсшаванда ба тарафи он менигарад, баъди ҳамин бо қадамҳои майда рафта (давида) ба интервали барои дар саф чафсшавӣ муайяншуда давида меоянд, баъди омадан ба таври мустақилона истода, ба чап (рост) мегарданд.

Барои ҳаракати сексия командаҳои **«Сексия, қадам ЗАН»** (**«Устувор қадам ЗАН»**, **«БИДАВ»**) дода мешавад. Дар ҳолатҳои зарурӣ самти ҳаракат ва тарафи баробаршавӣ гуфта мешавад: масалан, **«Сексия, ба фалон чиз нигоҳ карда ба рост (чап) БАРОБАР ШАВ»**, **«Қадам ЗАН»** (**«Устувор қадам ЗАН»**, **«БИДАВ»**).

Командаи **«ҚАДАМ ЗАН»** дода шавад, тамоми хизматчиёни ҳарбӣ бо нигоҳдории баробарӣ, интервал ва масофаҳои байниҳамдигар якҷоя ба роҳравӣ сар мекунад.

Агар тарафи баробаршавӣ гуфта нашуда бошад, баробаршавӣ сарро нагардонида, ба тарафи рост нигоҳ карда амалӣ карда мешавад.

Барои аз ҳаракат нигоҳ доштани сексия командаи **«Сексия, ИСТО»** дода мешавад.

Ҳангоми дар саф истодан барои ба ин ё он тараф ба якчанд қадам чунбидан командаи **«Сексия, БА РОСТ (чап)»**, саф гардад, **«Фалон қадам ЗАН»** дода мешавад. Баъди қадам задани хизматчиёни ҳарбӣ, мувофиқи командаи **«Сексия, БА РОСТ (чап)»** ба ҳолати пешина гашта мешавад.

Барои ба пеш ё ақиб якчанд қадам рафтан командаи **«Ду қадам ба пеш (ақиб) қадам ЗАН»** дода мешавад. Баъди дода шудани команда, ду қадам ба пеш (ақиб) монда мешавад ва пойҳо чуфт карда мешаванд. Агар ба рост, чап ва ақиб қадам монда шавад, дастҳо ҳаракат кунонида намешавад. Дар ҳолатҳои зарурӣ барои озод гаштан командаи **«ОЗОД»** дода мешавад. Китфро гардонида самти ҳаракатро иваз намудан, командаи **«Сексия, ба чап (рост) китф БА ПЕШ»** (ҳангоми ҳаракат бошад, **«РАВ»**) дода мешавад.

Ин команда дода шавад, сексия китфи чап (рост) –ро ба пеш меба-

— шаҳси дар қаноти пеш истода сарашро ба пеш гардонида, қадами пурра мемонад, дар ҳаракат бо усули ба дар қаноти намечунбанда истодаҳо халал накунанда роҳ меравад;

— шаҳси дар қаноти наҷунбанда истода дар чояш қадам зада, ба таври мувофиқ ба қаноти пешбароянда ба оҳистагӣ ба чап(рост) мегардад;

— мондагиҳо ба пеш баромада, сарашонро нагардонида баробари пешро нигоҳ медоранд, оринҷ бояд ба қаноти истода расида истад, ба ҳамон қанот чӣ қадар наздик бошад, ҳамон қадар майда қадам мегузорад.

Баъди ба дараҷаи зарурӣ гаштани сексия командаи **«БА РОСТ»** ё **«Сексия — ИСТО»** дода мешавад.

Барои аз як шеренга ба ду шеренга саф кашонидан мувофиқи командаи **«Сексия, як-ду гуфта ШУМОР»** пешакӣ ҳисобу китоб карда мешавад.

Аз рӯйи ин команда ҳар як хизматчии ҳарбӣ аз қаноти рост сар карда бо тезӣ бо навбат ба хизматчии ҳарбии дар тарафи чап истодааш сарашро гардонида, рақами худро мегӯяд ва бо зудӣ сарашро рост мекунад; хизматчии ҳарбии дар қаноти чап истода сарашро намегардонад.

Ҳисоби умумӣ ҳам ба ҳамин тартиб гузаронида мешавад, барои ин командаи **«Сексия, бо тартиб ШУМОР»** дода мешавад.

Дар сафи душеренгавӣ хизматчии ҳарбии дар қаноти чапи шеренгаи дуюм истода баъди ба охир расидани шумораи умумии саф, **«Пурра»** ё **«Нопурра»** гуфта маълум мекунад.

Барои аз як шеренга ба ду шеренга бозгардонидани сексия командаи **«Сексия, ба ду шеренга ба САФ ИСТО»** дода мешавад.

Мувофиқи командаи зудичрошаванда, рақами дуюм бо пойи чап ба ақиб як қадам мемонад, пойи ростро ба назди пойи чап намонда, барои ба ақиб рақами якум истодан ба тарафи рост як қадам монда мешавад, пойи чап ба назди пойи рост гузошта мешавад.

Барои дар ҷойи истодааш сексияро ба зудӣ аз сафи душеренгавӣ ба якшеренгавӣ гузаронидан хизматчиёни ҳарбӣ як қадам васеъ мешавад, баъди ҳамин командаи **«Ба як шеренга ба САФ ИСТО»** дода мешавад.

Мувофиқи командаи зудичрошаванда, рақами дуюм бо пойи чап ба чап як қадам мемонад, пойи ростро ба назди пойи чап намонда, ба тарафи пеш як қадам монда мешавад, пойи чап ба назди пойи рост гузошта

2.2. Сафи роҳравӣ

Сафи роҳравии сексия аз колоннаи якнафара ё дунафара иборат шуданаш мумкин аст.

Командаҳои додашаванда ва қоидаҳои иҷрои он. Ба колоннаи якнафара (дунафара) саф кашидани сексияи дар чояш истода бо командаи **«Сексия, ба як (ду) колонна «САФ КАШ»** ба амал бароварда мешавад. Вакте командири сексия қадашро рост намуда, команда медихад, ба самти ҳаракат

нишон дода шудааст, саф мекашад. Сексияи аз чор нафар ё аз он камтар иборат ба колоннаи якнафара саф мекашад.

Аз сафи васеъ ба колонна гузаштани сексия аз рӯи командаи **«Сексия, ба РОСТ»** ба тарафи рост гаштани сексия иҷро карда мешавад. Ҳангоми ба рост гаштани сафи душеренгавӣ командири сексия ба тарафи рост ним қадам менад.

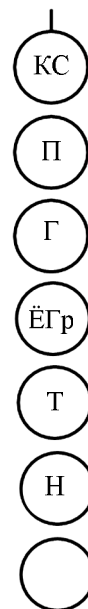
Сексия аз колонна ба сафи васеъ бо командаи **«Сексия, ба ЧАП»** аз нав саф мекашад. Сексия ҳангоми аз колоннаи дуқатора гаштан, командири сексия ба пеш ним қадам менад.

Сексия аз як колонна ба ду колонна бо командаи **«Сексия, ду колонна шуда қадам ЗАН»** (ҳангоми роҳравӣ — **«Ду колонна шуда қадам ЗАН»**) саф мекашад.

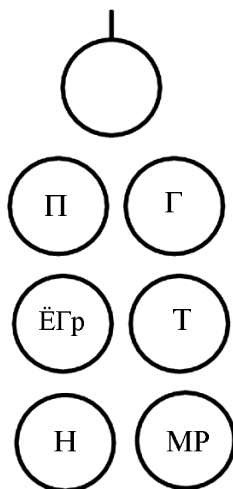
Командаи зудичрошаванда дода шавад, командири сексия(пешгард) ним қадам пеш мегардад, рақамҳои дуюм ба рост баромада, қадамҳо бо дигарон мос монда, чуноне дар расми 35 нишон дода шудааст, дар колонна чойхояшонро соҳиб мешаванд; сексия то дода шудани командаи **«БА РОСТ»** ё **«Сексия, ИСТО»**, бо қадамҳои майда рафтан мегирад.

Сексия аз ду колонна ба як колонна аз рӯи командаи **«Сексия, як колонна шуда қадам ЗАН»** (ҳангоми рафтан — **«Як колонна шуда қадам ЗАН»**) аз нав саф мекашад.

Командаи зудичрошаванда дода шавад, командири сексия(пешгард) бо қадами пурра, боқимондаҳо бо қадами майда мераванд.

Расми 34. Сафи якқатори сексия.

Расм 35. Сафи дукаторай сексия.

Ҳамзамон бо холӣ шудани ҷой рақамҳои дуҷум бо қадамзании дигарон мос қадам зада, ба ақиби рақамҳои якум мегузарад ва қадами пурра мемонад.

Барои тағйир додани самти ҳаракати колонна командаҳои зерин дода мешавад:

- мувофиқи командаи «**Сексия, китфи рост (чап) ба ПЕШ**», сардаста то дода шудани командаи «**БА РОСТ**» роҳ гашта ба тарафи чап (рост) гаштан мегирад, боқимондаҳо ба ӯ ҳамроҳ мешаванд;
- мувофиқи командаи «**Сексия, АЗ АҚИБИ МАН**» («**Сексия, аз ақибам давида қадам ЗАН**») сексия аз ақиби командир меравад.

2.3. Саф кашидани гурӯҳ. Сафи васеъ

Сафи васеъи гурӯҳ як шеренгавӣ ё душеренгавӣ шуда метавонад.

Командаҳои додашаванда ва қоидаҳои иҷрокунии онҳо. Гурӯҳ ба сафи васеъ аз рӯйи командаи «**Гурӯҳ, ба як шеренга (ду шеренга) САФ КАШ**» саф мекашад.

Баъди командири гурӯҳ қадашро рост намуда, команда доданаш, ба тарафи пеши саф рӯ мегардонад; сексияҳо чуноне дар расмҳои 36 ва 37 нишон дода шудааст, аз тарафи чапи командир саф мекашанд. Ҳангоми сафкашии душеренгавӣ қатори охирини ҳар як сексия пурра бояд шавад.

Командири гурӯҳ бо саршавии сафкашӣ аз саф мебарояд ва ҳаракати зердастонро назорат мекунад.

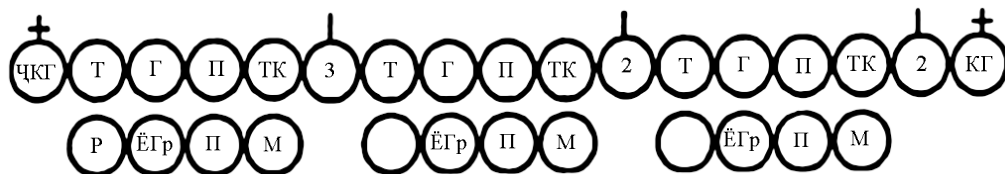
Гурӯҳи таркиби сексияҳояш чор ва сенафара , чуноне дар расми 38 нишон дода шудааст, ба сафи душеренгавӣ саф мекашад.

Ба сафи васеъ баробаршавии гурӯҳ, гаштан, аз нав сафкашӣ ва ҳаракатҳои дигар мувофиқи команда ва қоидаҳои барои сексия муайяншуда ба амал бароварда мешавад. Аз сафи якшеренгавӣ ба сафи душеренгавӣ саф кашидани гурӯҳ ё акси он мувофиқи тартиби барои сексия нишон додашуда ба амал бароварда мешавад.

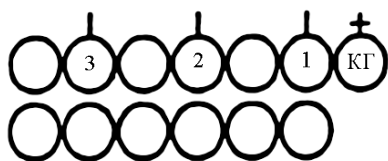
Гурӯҳ ба сексияҳои якум ва дуюм тақсим шавад, усулҳои барои командирҳои онҳо нишон додашуда ба ҳисоб гирифта намешавад.

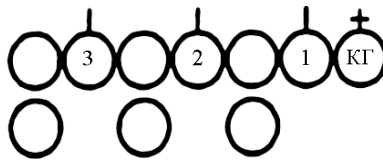
Расми 36. Сафи якшеренгавии васеъи гурӯҳ.

Расми 37. Сафи душеренгавии васеъи гурӯҳ.

a

b

Расми 38. Сафи душеренгавии гурӯҳ аз рӯйи таркиби қисмҳо:

a — чор нафарӣ; *b* — се нафарӣ.

Расми 39. Тартиби пушидан ва кашидани кулоҳ.

Расми 40. Қадро рост доштан (намуд аз пеш ва паҳлӯ).

Расми 41. Ичрокунии командаи

Расми 43. Ҳолати гардонидани пой.

Расми 42. Иҷрои саломи ҳарбӣ.

1

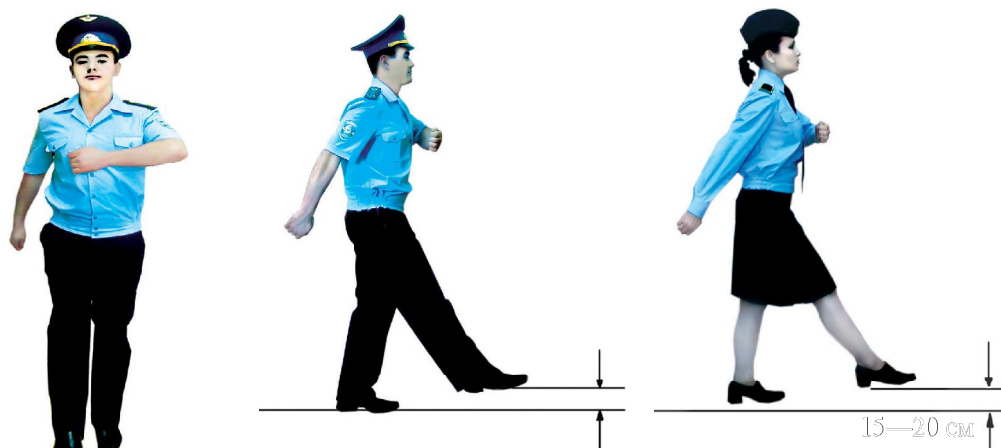
2

3

4

5

Расми 44.

Расми 45. Ҳаракати усутувор кадам мондан.

Шеренга

Колонна

Расми 46. Шеренга ва колонна шуда саф кашидан.

2.4. Саф катида ни гурӯҳ. Сафи роҳравӣ

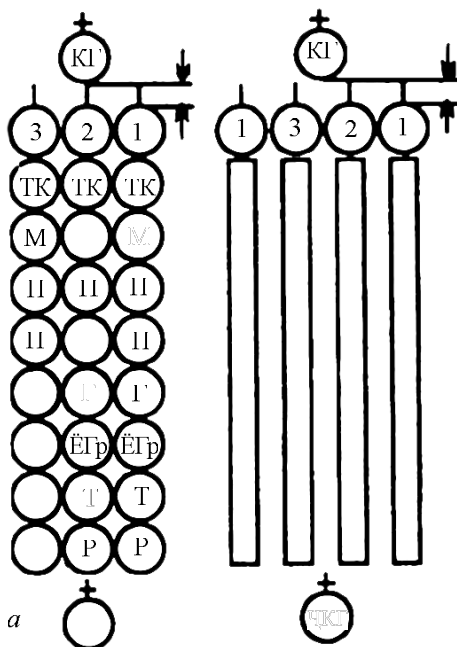
Сафи роҳравии гурӯҳ аз се (дар гурӯҳҳои аз чор сексия иборат—чор), ду ё як колонна иборат шуданиш мумкин (расмҳои 47, 48 ва 49).

Командаҳои додасаванда ва қондаи иҷрои онҳо. Гурӯҳи дар як ҷой истода аз рӯйи команди «Гурӯҳ, ба се (ду) колонна САФ КАШ» ба се (ду) колонна саф мекашад. Мувофиқи ин команда сексияҳо ҷуноне дар расми 47 оварда шудааст, саф мекашад.

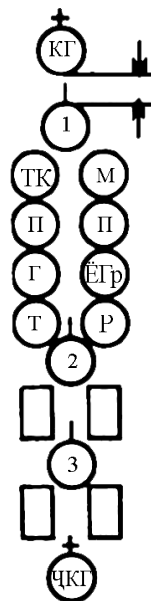
Сафки дуколоннагии таркиби сексияҳои гурӯҳи аз чор ё се нафар иборат дар расми 50 нишон дода шудааст.

Гурӯҳ аз сафи шеренгаи васеъ ба як колонна (аз сафи душеренгавӣ ба ду колонна) бо ба тарафи рост гаштан аз нав саф мекашад.

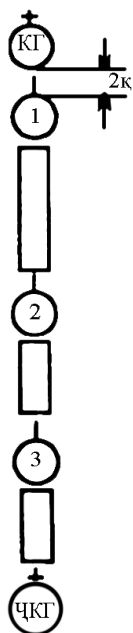
Гурӯҳ аз сафи шеренгаи васеъ ба як колонна (аз сафи душеренгавӣ ба ду колонна) **бо** команди «Гурӯҳ, ба РОСТ», «Як (ду) колонна шуда қадам ЗАН» (ҳангоми рафтан — «Як колонна шуда қадам ЗАН») саф мекашад.

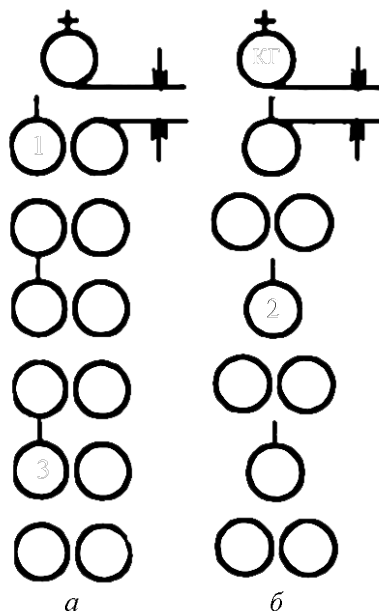
Расми 47. Сафи роҳравии гурӯҳ:
а – колоннаи сенафарӣ;
б – колоннаи чорнафарӣ.

Расми 48. Сафи роҳравии гурӯҳ:
колоннаи дунафарӣ.

Расми 49. Сафи рохравии гурӯҳ дар колоннаи якнафара.

Расми 50. Роҳравии гурӯҳ аз рӯйи миқдори сафҳо:
а – чор нафарӣ; б – се нафарӣ.

Командаи «Қадам — ЗАН» дода шавад, сексияи якум рафта истода, ба як колонна (ду колонна) саф мекашад; сексияҳои боқимонда як (ду) колонна шуда аз нав саф кашада, аз ақиби сексияи якум мераванд.

Гурӯҳ аз сафи душеренгавии васеъ ба се (ду) колонна аз рӯйи командаи «Гурӯҳ, ба РОСТ», («Се (ду) колонна шуда қадам ЗАН») аз нав саф мекашад.

Саволҳои назоратӣ

1. Дар амал чӣ намуд доштани сафи васеъро фаҳмонед.
2. Барои ба сафи васеъ саф кашидани аскарҳо кадом командаҳо дода мешавад ва қоидаҳои иҷроии онҳо аз ҷиҳати иборат?
3. Барои ба сафи роҳравӣ саф кашидани аскарҳо кадом командаҳо дода мешавад ва қоидаҳои иҷроии онҳо аз ҷиҳати иборат?
4. Барои ба сафи васеъ ва роҳравӣ саф кашидани гурӯҳ кадом командаҳо дода мешавад ва қоидаҳои иҷроии онҳо аз ҷиҳати иборат?

ҚИСМИ III. АСОСҲОИ ҲУҚУҚИИ ХИЗМАТИ ҲАРБӢ

Боби I. МАКТАБҲОИ ОЛИИ ҲАРБӢ

1.1. Мактабҳои ҳарбӣ

Дар республикаамон тайёр намудани кадрҳои офитсерӣ дар муассисаҳои таълими олии ҳарбӣ ба амал бароварда мешавад.

Ба ин қатор омӯзишгоҳи кумондонии олии умумқӯшуни Тошканд, омӯзишгоҳи олии танки кумондонӣ-муҳандисии Чирчиқ, омӯзишгоҳи олии авиатсионии ҳарбии Қиззах, факултети махсуси тайёркунандаи офитсерҳои алоқачии Вазорати мудофия дар назди Университети технологияҳои ахбороти Тошканд ва факултети ҳарбӣ-тиббии назди Академияи тиббии Тошканд медароянд. Омӯзишгоҳҳои ҳарбии олии Тошканд, Чирчиқ ба таърихи кӯҳан ва таҷрибаи бой соҳиб бошад, омӯзишгоҳи авитасионии Қиззах ва факултети махсус чавонанд, онҳо дар солҳои истиқлол ташкил карда шудаанд. Барои қонеъ гардонидани талаб ба мутахаассисҳои ҳарбӣ дар омӯзишгоҳҳои ҳарбӣ таркиби мутахассисҳои тайё мешуда ва сеъ гардонидани шудааст.

Академияи Қувваҳои Мусаллаҳи Республикаи Ўзбекистон (Омӯзишгоҳи кумондонии олии умумқӯшуни Тошканд)

Омӯзишгоҳи кумондонии олии умумқӯшуни Тошканд 12 июли соли 1918 ташкил ёфтааст.

Аз соли 1993 дар асоси қарори ҳукумати Республикаи Ўзбекистон сохтори омӯзишгоҳ такмил дода шуд ва дар асоси бисёрсоҳавӣ корҳои тайёр намудани офитсерҳо сар шуд. Дар омӯзишгоҳ тайёр кардани офитсерҳо барои қисмҳои мототирандозӣ, разведка ва сарҳад, ҳамчунин ҷонишинҳои командирҳо оид ба корҳои тарбиявӣ оғоз шуд.

Тайёр намудани офитсерҳои қодир ба кумондонӣ, соҳиби малакаи идоракунии ва ташкилотчигӣ, содиқ ба ғояҳои истиқлоли давлат, донишу

чаҳонбинии васеъ, ҳисси ғурур аз Ватан ва Қувваҳои Мусаллаҳ вазифаи асосии омӯзишгоҳ мебошад.

Соли 2004-ум дар асоси омӯзишгоҳ факултети такмили ихтисос ва азнавтайёркунии офитсерҳои органҳои идоракунандаи ҳарбии звенои тактикӣ ва маҳаллӣ ташкил карда шуд. Аз соли 2007 дар асоси ОҚОУТ маркази услубӣ оид ба такмили дарҷаи педагогии муаллимони муассисаҳои таълимии мактабҳои олии Вазорати муҳофизати фаъолият мебарад. Дар омӯзишгоҳи ҳарбии дар Осиёи Миёна кӯхнатарин ва машҳуртарин аз рӯйи ихтисосҳои зерин офитсерҳо тайёр карда мешаванд:

- командирҳои қисмҳои кушӯнҳои мототирандозӣ ва сарҳадӣ;
- командирҳои қисмҳои разведкавӣ;
- ҷонишинҳои командирҳои қисмҳои кӯшунҳои мототирандозӣ ва сарҳадӣ оид ба корҳои тарбиявӣ.

Мувофиқи қарори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 апрели соли 2017 Омӯзишгоҳи кумдонии олии умумқӯшунҳои Тошканд бо Академияи Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон муттаҳид шуда, номи Академияи Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистонро гирифтааст.

Дар Академия таълим дар се факултет бурда мешавад:

- барои шунавандагони академия — дар факултети кӯмондонӣ-штабӣ дар асоси дастури таълими дусола;
- барои курсантҳо — дар факултети тайёрии умумқӯшунӣ дар асоси дастури таълими чорсола;
- барои офитсерҳо — дар факултети такмили ихтисос аз рӯйи дастурҳои гуногуни аз се моҳ то нӯҳ моҳ.

Дар факултети тайёрии умумқӯшунӣ Академияи ҳарбӣ аз рӯйи ихтисосҳои зерин офитсерҳо тайёр карда мешаванд:

- командирҳои қисмҳои кӯшунҳои мототирандозӣ ва сарҳадӣ;
- командирҳои қисмҳои разведка ва муборизаи радиоэлектронӣ;
- кӯшунҳои кӯмондонӣ-тактикӣ кимёвӣ;
- кӯшунҳои кӯмондонӣ-тактикӣ муҳандисӣ;
- таъминоти кӯмондонии тактикӣ ақибгоҳӣ (таъминоти либос, таъминоти хӯрокворӣ, таъминоти маводи сӯзишворӣ-равғанкунӣ);
- ҷонишинҳои командирҳои қисмҳои кушӯнҳо оид ба корҳои

Омӯзишгоҳи олии танки кумондонӣ-муҳандисии Чирчиқ

Омӯзишгоҳи Чирчиқ 16 ноябри соли 1918 ташкил шудааст. Қарор аз 14 январи соли 1992 дар бораи «Ба таҳти юрисдиксияи Республикаи Ўзбекистон гирифтани тамоми қисм ва ташкилотҳои ҳарбии дар ҳудуди мамлакат ҷойгир шуда» дар ташкил кардани Армияи Миллӣ қадами муҳим гашт.

Соли 1993 омӯзишгоҳ номи омӯзишгоҳи олии танки кумондонӣ-муҳандисии Чирчиқро гирифт. Тайёр кардани кадрҳои баландихтисос вазифаи асосии омӯзишгоҳи олии танки кумондонӣ-муҳандисии Чирчиқ гашт. Он ба базаи замонавии таълимӣ– моддӣ, техника ва аслиҳа, полигонҳо, танкодромҳо соҳиб аст.

25 апрели соли 1995 вазири мудофияи Республикаи Ўзбекистон аз номи Сарфармондеҳи Қувваҳои Мусаллаҳ ба омӯзишгоҳ Байрақи ҷанговарро супорид. Ин воқеа ба баландии рӯҳияти ҳарбӣ–маънавии ҷамоа, ғурури он хизмат намуд. 25-уми апрел ҳар сол дар омӯзишгоҳ чун ид нишон гирифта

кадрҳои офитсерӣ дар асоси бисёрсоҳавӣ гашт. Дар омӯзишгоҳ ҳоло 14 кафедра ҳаст, ки дар онҳо профессор–устодони пурмахорат фаъолият нишон медиҳанд. Омӯзишгоҳ дар самтҳои зерин мутахассисҳои ҳарбӣ тайёр мекунад:

- командири қўшунҳои танкӣ;
- офитсер-мутахассисҳои корҳои муҳандисии қўшунҳои танкӣ;
- командири қўшунҳои ҳавоӣ-десантӣ;
- командири қўшунҳои мудофия аз ҳучуми ҳавоӣ;
- офитсер-мутахассисҳои корҳои муҳандисии қўшунҳои мудофия аз ҳучуми ҳавоӣ;
- мутахассисони қўмондонӣ-тактикий муҳандисӣ барои қисмҳои автомобилӣ;
- артиллерияи қўмондонӣ-тактикий;
- тирӯ дору ва силоҳи ракетаӣ-артиллерияӣ ва тактикий муҳандисӣ.

Омӯзишгоҳи олии авиатсионии ҳарбии Қиззах

Омӯзишгоҳи олии авиатсионии ҳарбии Қиззах бо ташаббуси Президенти ҷумми Республикаи Ўзбекистон И.Каримов ва қарори Девони Вазирон, ҳамчунин фармони вазири мудофия аз 9 июли соли 1994 ташкил шудааст.

рӯйи ихтисосҳои зерин тайёр карда шуда буд: «лётчик – муҳандиси авиатсияи кӯмондонӣ-тактикий вертолёт»; «Офитсери чанговари идоракунанда»; «Штурман»; «Муҳандис – техник барои самолётҳо ва муҳаррикҳо»; «Муҳандис–техник аз рӯйи таҷҳизоти авиатсионӣ»; «Муҳандис – техник аз рӯйи таҷҳизоти радиотехникӣ».

Муддати таҳсил дар факултети лётчикӣ 4 солро ташкил мекард, тар факултети техника бошад, 3 сол буд. Ба тӯфайли ислоҳоти Қувваҳои Мусаллаҳи Республикаи Ўзбекистон ва сохтори таълими ҳарбӣ тайёркунии мутахассисон то миқдори мақбул ихтисор карда шуд. Ба сабаби дар сохтори Вазорати мудофиа гузошта шудани талабҳо дар нисбати кадрҳои маълумоташон олий, соҳиби дониши чуқур ва ҷаҳонбинияшон васеъ муддати таҳсил аввал ба 4 сол, баъд ба 5 сол дароз карда шуд.

Соли 1995 ба омӯзишгоҳ ба таври тантанавӣ Байрақи чанговар, ки рамзи шуҳрат, қатъиятнокӣ ва ҷасорат аст, супорида шуд. Ин воқеа дар таърихи омӯзишгоҳ санаи фаромӯшнашаванда гашт.

Моҳи октябри соли 1997 омӯзишгоҳро парастуҳои аввалин — 97 тамомкунандаи соҳаи лётчикӣ ва муҳандис-техникӣ ба итмом расонид.

Дар мамлакатҳои Осиеи Миёна омӯзишгоҳи ягонаи ин самт мебошад. Ҳоло дар омӯзишгоҳ аз рӯйи самтҳои зерин мутахассисон тайёр карда мешаванд:

- лётчики авиатсияи вертолётӣ;
- муҳандиси таҷҳизоти авиатсионӣ;
- муҳандиси силоҳи авиатсионӣ;
- муҳандиси таҷҳизоти радиоэлектронии авиатсионӣ;
- муҳандиси муҳаррикҳои аппаратҳои парвозкунанда.

Факултети махсуси тайёркундаи офитсерҳои алоқачии Вазорати мудофиа дар назди Университети технологияҳои ахбороти Тошканд

Факултети махсуси тайёркундаи офитсерҳои алоқачии Вазорати мудофиа дар назди Университети технологияҳои ахбороти Тошканд (УТАТ) дар асоси қарори Девони Вазирон 13 майи соли 1993 ташкил шудааст.

Факултети махсуси назди УТАТ мактаби олии ба Қувваҳои Мусаллаҳи Республикаи Ўзбекистон кадрҳои ҳарбиरो тайёркунда маҳсуб

Мувофиқи «Низом дар бораи факултети махсус» шунавандагони курси 1- ва 2-юм доншҷӯёни факултет ҳисобида мешаванд, баъди ба курси 3-ум гузаштан, қамсамёд қабул мекунанд, макоми курсанти омӯзишгоҳи олии ҳарбиро мегиранд ва ба таъминоти давлат гузаронида мешаванд.

Чараёни дарс дар факултет мувофиқи «Низоми Вазорати мудофияи Республикаи Ўзбекистон дар бораи муассисаҳои таълимии олии ҳарбӣ» аз рӯйи самтҳои «Телекоммуникатсия» ва «Радиотехника» мувофиқи дастурҳои ба Стандартҳои таълимии давлатӣ мувофиқ ташкил карда шудааст.

Дар чараёни тайёркунии кадрҳои баландихтисоси офитсерӣ барои Қувваҳои Мусаллаҳи Республикаи Ўзбекистон таркиби профессор–

гуманитарӣ, иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва фанҳои махсус, информатика, физика дониш медиҳанд.

Ба тамомкунандаи факултет мувофиқи самти таълим малакаи асоси унвони ҳарбии «лейтенант» дар самтҳои «Телекоммуникатсия» ва «Радиотехника» ихтисосҳои зерини ба номенклатураи ихтисосҳои ҳарбӣ ростоянда дода мешавад:

- муҳандиси алоқайи радио ва коинот;
- муҳандиси алоқайи симдори радиореле ва тропосфера;
- муҳандисҳои воситаҳои симии электрикӣ ва сохтори автоматикунонидашудаи идоракунӣ;
- муҳандисҳои разведкачиҳои радио ва радиотехника ва муборизаи радиоэлектронӣ;
- офитсерҳои қисмҳои қўшунҳои зенитӣ-ракетавӣ;
- офитсерҳои қисмҳои қўшунҳои радиотехникӣ;
- офитсерҳои хизмати амнияти ахборотӣ.

Факултети ҳарбӣ – тиббии назди Академияи тиббии Тошканд

Факултети ҳарбӣ–тиббии назди Академияи тиббии Тошканд мувофиқи қарори Девони Вазирони Республикаи Ўзбекистон «Дар бораи дар назди Академияи тиббии Тошканд ташкил намудани факултети ҳарбӣ–тиббӣ» 10 июли соли 2012 дар назди яке аз мактабҳои олии тиббии мамлакатамон, яъне академияи тиббии Тошканд, дар ҳудуди госпитали ҳарбии клиникӣ

Мақсад аз ташкил намудани факултети ҳарбӣ–тиббӣ:

— тайёр намудани офитсерҳои хизмати тиббии баландхаттисосе, ки соҳиби дониши чуқур буда, дар рӯҳияти садоқат ба Ватан тарбия ёфта, ватанпарвари ҳақиқианд;

— аз ҳисоби донишчӯёни факултетҳои фарматсевтика, стоматология, профилактикаи тиббӣ ва табобати умумии мактабҳои олии тиббии республикаамон тайёр намудани офитсерҳои хизмати тиббии резерв ва захиравӣ;

— такмил додани ихтисоси таркиби мутахассисҳое, ки дар қисмҳои ҳарбӣ ва шўъбаҳои тиббии Қувваҳои Мусаллаҳ хизмат мекунанд;

— бурдани тадқиқотҳои илмӣ дар соҳаи ҳарбӣ-тиббӣ мебошад.

Ба факултети ҳарбӣ-тиббӣ донишчӯёни солим дар факултети табобати умумии мактабҳои олии тиббии республикаамон дар давоми 4 сол бо баҳои аъло ва хуб таҳсил намуда, дар асоси озмуни ҳарбӣ–ихтисосӣ, аз рӯйи натиҷаҳои санҷиши тестӣ ва имтиҳонҳои махсус қабул карда мешаванд. Донишчӯёни ба факултет қабулшуда ба мақоми «курсант» ва як қатор имтиёзҳои дигари бо қонунҳо муайяншуда соҳиб мешаванд.

Курсантҳои факултети ҳарбӣ-тиббӣ дар базаҳои таълимии дар марказҳои илмӣ–тиббии республикаамон, клиникаи Академияи тиббии Тошканд ташкилшуда дониш мегиранд. Дар факултет чараёни таҳсил 2 сола буда, яъне дар курсҳои 5–6–уми таълими тиббӣ давом дода мешавад.

Ба курсантҳои факултети ҳарбӣ-тиббиро тамомкарда бо фармони вазири мудофия уновни аввалини офитсерӣ — «Лейтенанти хизмати тиббӣ» дода мешавад. Лейтенантҳои хизмати тиббӣ дар қисмҳои ҳарбии Қувваҳои Мусаллаҳ дар вазифаҳои «Сардори пункти тиббӣ» ва «Сардори хизмати тиббӣ» фаъолияти худро давом медиҳанд.

Университети ҳарбӣ–техникии Гвардияи миллии Республикаи Ўзбекистон

Университети ҳарбӣ–техникии Гвардияи миллии Республикаи Ўзбекистон моҳи октябри соли 2017 дар асоси Омӯзишгоҳи олии ҳарбӣ-техникии Тошканд ташкил карда шудааст.

Университет айнаи ҳол барои таркиби Қувваҳои Мусаллаҳи Республикаи Ўзбекистон ва идораҳои ҳифзи ҳуқуқ кадрҳои соҳаи амниятро тайёр

1.2. Тартиб ва қоидаҳои қабул ба мактабҳои олии ҳарбӣ

Ҳарбиёне, ки дар оянда офитсер шудан мехоҳанд, дар давоми хизмати ҳарбии муддатнок аз санчишҳо бомувафакқият гузаранд, таҳсилро давом медиҳанд ва даври таҳсил ҳам ба муддати хизмати ҳарбӣ медарояд.

Ба мактаби олии ҳарбӣ шаҳрвандони Республикаи Ўзбекистон, ки малумоти пурраи миёна доранд ва ба шартҳои қабулу тамоми талабҳои лаёқати касбӣ ҷавоб дода, ахлоқи баланд ва сифатҳои қорӣ доранд, қабул карда мешаванд.

Ба омӯзишгоҳ сарфи назар аз ихтисоси касбӣ ва муддати хизмат, хизматчиёни ҳарбии дар хизмат буда ва ба хизмат маҷбуриятноку ба захира гузаштагон то 23 солагӣ, тамомкунандагони масканҳои таълимии самтӣ ҳарбдошта, ки соли ба хондан даромадан то 1 сентябр 17 сола мешаванд, ва тамомкунандагони масканҳои таълимии дигар то 21 солагӣ қабул карда мешаванд.

Хизматчиҳои ҳарбӣ дар хизмати муддатнок буда то 1 апрели соли ба хондан даромадан мувофиқи қоида ба номи командир рапорт менависад. Шаҳрвандон бошанд, то 1 майи соли ба хондан даромадан ба шўъбаҳои ҳифзи мудофияи ноҳия ё шаҳр ариза медиҳанд.

Ба мактабҳои олии ҳарбии вазорати мудофия ҳуҷҷатҳо то 10 июни соли сардори мактаби олий тавассути раёсатҳои қорҳои мудофия ва командирҳои қисм вақт ва ҷойи омадани номзадҳоро хабар мекунад. Онҳо бошанд, дар навбати худ номзадҳоро бо ҳуҷҷатҳои роҳқирои бепул таъмин мекунанд. Абитуриентҳои ба мактаби олий омада, бо ҳўрок ва хобгоҳи бепул таъмин карда мешавад.

То саршавии имтиҳоноти дохилшавӣ номзадҳо аз муоинаи тиббӣ роҳ дода намешаванд. Тамоми абитуриентҳо аз рўйи тайёрии умумҷисмонӣ яъне пурқувватӣ, бардоштдорӣ ва ҷаққонӣ (дар турник кашидан, кросс ба масофаи 3 км ва давидан ба масофаи 100 м) ҳамчунин усули махсуси озмуни касбӣ-руҳӣ имтиҳонҳои малакавӣ месупоранд. Абитуриентҳои ба талаби касби ояндашон ҷавоб намедода ба имтиҳонот аз фанҳои умумӣ роҳ дода намешавад ва аз рўйхати номзадҳо берун карда мешавад.

Чун тамоми абитуриентҳои мактабҳои олий номзадҳо ба курсантӣ ҳам имтиҳонҳои дохилшавиро ба таври тест аз фанҳои математика, физика, забони модарӣ ва адабиёт месупоранд. Санчишҳои тестӣ дар се забон —

Мувофиқи Қарори Президенти Республикаи Ўзбекистон аз 4 апрели соли 2017, ба шахрвандони ба муассисаи таълими ҳарбии олий дароянда, ки хангоми гузаштани хизмати ҳарбӣ аз тайёрии ҷангии иҷтимоӣ-сиёсӣ ба натиҷаҳои баланд соҳиб шудаанд ва баъди итмоми хизмати ҳарбӣ соҳиби тавсияномаи шакли муайяншуда гаштаанд, имтиёз дар миқдори 50% балли умумии ҷамъкардашон тақдим мешавад.

Мувофиқи қарори Девони Вазирони Республикаи Ўзбекистон «Дар бораи мақоми сержантҳои Қувваҳои Мусаллаҳи Республикаи Ўзбекистон» аз 12 апрели соли 2004 ба хизматчиҳои ҳарбии дар таркиби сержантҳо аз сидқи дил 5 сол хизмат намуда имтиёз дар миқдори 20% балли максималии аз тест гирифтани мумкин буда имтиёз дода мешавад ва ҳамчунин ғолибҳои озмуни республикавии «Сержанти беҳтарин» ба ҳуқуқи аз озмун берун қабулшавӣ ба муассисаҳои таълимии ҳарбиरो ба даст меоранд. Ба тамомкунандагони литсейҳои самти касбии ҳарбӣ дар миқдори 20% балли максималии аз тест гирифтани мумкин буда имтиёз дода мешавад.

Ба мактабҳои олий қабулшудагон дар хизмати ҳарбии пурра дар таъминоти давлат буда мешаванд. Аз рӯйи натиҷаҳои сессияҳои таълимӣ, ба аълочиҳо пули иловагӣ дар миқдори 50% маоши ҳармоҳа, ба баҳои хуб азхудкардагон бошад, ба миқдори 25 % маоши ҳармоҳа дода мешавад.

Дар мобайни таҳсил ба курсантон дар зимистон таътили духафтаина, баъди ба итмом расидани соли хониш бошад, таътили якмоҳа ва ҳуччати роҳкироӣ ройгон то манзил дода мешавад. Муддати таҳсил дар мактаби ҳарбӣ

Мусаллаҳ дароварда мешавад. Ба тамомкунандагони мактабҳои ҳарбӣ унвони ҳарбии «лейтенант» дода мешавад ва мувофиқи соҳааш, дипломи намунаи давлатӣ ва нишони сарисинагӣ супорида мешавад.

Саволҳои назоратӣ

1. Дар Ўзбекистон кадом мактабҳои олии ҳарбӣ ҳаст?
2. Санаи ташкил ёфтани ва таърихи мактабҳои олии ҳарбии Ўзбекистонро нақл карда диҳед.
3. Дар бораи тартиби ба мактабҳои олии ҳарбӣ қабул карда шудани ҷавонони маълумоти миёнадор нақл карда диҳед.
4. Ба хизматчиёни ҳарбии муддатнок ва хизмати ҳарбиरो тамомкарда кадом

Боби 2. МАВҚЕИ АНЪАНАҲОИ ЧАНГОВАРӢ ВА ТАРБИЯВӢ ДАР ҚУВВАҲОИ ҚУВВАҲОИ МУСАЛЛАҲИ РЕСПУБЛИКАИ ЎЗБЕКИСТОН

2.1. Командирҳо, сардорҳо ва мавқеи онҳо дар тарбияи таркиби шахсӣ

Командир нафақат раҳбари ҳарбӣ, балки тарбиятгари зердастони худ аст. Ин хусусияти сардор дар низомҳои Қувваҳои Мусаллаҳ, аввало дар Низоми дохилӣ муҷассам шудааст. Командирҳо ва сардорҳо мураббӣ ва тарбиятгари аз ҷиҳати ҳарбӣ- сиёсӣ ҳартарафа тайёршуда, сиру асрорҳои ҷанги замонавӣ, силоҳ ва техникаи нави ҳарбиро чуқур азхудкарда, ба муваффақиятҳои замонавии илми ҳарбӣ, педагогика ва психология таъҷунонда мебошанд.

Командирҳо ва сардорҳо ба сифати тарбиячӣ барои тарбия намудани сифатҳои аз қабилӣ эътимоди қатъӣ ба истиқлол, маданияти баланди маънавӣ ва ҳуқуқӣ, содиқӣ ба Ватан, халқ ва Президент дар байни зердастон корҳои тарбиявиро ҷаъол мебаранд. Ба таркиби шахсӣ тамоми илмҳои худ, эътимод, сифатҳои баланди ахлоқӣ, рафтори намунавӣ ва ибрати шахси роҷуи мекунанд, корхоро бо назардошти менталитети халқамон, урфу одат ва анъанаҳо, эътиқоди динӣ, содиқӣ ба анъанаи аҷдодонамон, таҷрибаи таърихии аҷдоҳо ташкил кардаанд менталитети халқамон, урфу одат ва анъанаҳо, эътиқоди динӣ, содиқӣ ба анъанаи аҷдодонамон, таҷрибаи таърихии аҷдоҳо ташкил кардаанд.

Тайёрии ҷанговарӣ вазиғаи аваллиндарачаи ҳар як армия буд ва ҳамин ҳел аст. Дар Қувваҳои Мусаллаҳи Республикаи Ўзбекистон ҳам тайёрии ҷанговарӣ аз вазиғаҳои асосӣ ҳисоб мешавад. Он ҳислати мавсумӣ ва муваққатӣ дошта, дар як ҷой намеистад. Давлатамон ва роҷбарияти Қувваҳои Мусаллаҳ ба тақомули доимии тайёрии ҷанговарӣ ва аз ҷиҳати сифат ривочи он аҳамияти ҳамаҷарафа медиҳанд. Барои иҷрои ин талабҳо армия аз ҷиҳати моддӣ-техникӣ ба таври доимӣ таъмин карда мешавад, қисм ва шўъбаҳо бо таркиби шахсии соҳиби дониши пухта ташкил дода шуда, ба тарбияи сиёсӣ, маънавӣ-ахлоқӣ, рўҳӣ, ватанпарварии он эътибори қалон дода мешавад.

Ташкил кардани тайёрии ҷанговарӣ вазиғаи аваллиндарачаи тамоми

мешавад ва мувофиқи нишондодҳои Президенти Республикаи Ўзбекистон — Сарфармондеҳи Қувваҳои Мусаллаҳ ва фармонҳои вазири мудофия дар асоси нақша ба амал бароварда мешавад.

Тайёрии ҷанговарӣ дар қисм ва шўъбаҳо бевосита таҳти роҳбарии командир ташкил карда мешавад, ӯ бояд ҳар як машғултро дар дараҷаи баланд гузарониданро донад ва тавонад. Маҳорати командири тоифаи дилхоҳ на бо моҳирона истифода бурдани фақат аслиҳаи он, балки бо ба зердастонаш омӯхта тавонишонаш ҳам андоза гирифта мешавад.

Тайёрии ҷанговарӣ тамоми ҷабҳаҳои армияро дарбар гирифтааст. Онҳо бо якдигар ба таври узван вобастаанд. Таъмин кардани шайъии ҷанговарӣ ба тамоми самтҳои тайёрии ҷанговарӣ ва иҷтимоӣ-сиёсӣ, ташкил кардани хизмат, хизмати қаровулии дохилӣ ва гарнизонӣ, навбатдорӣ ҷанговарӣ равона шудааст. Яке аз ҷузъҳои асосии тайёрии ҷанговарӣ хушёрӣст. Хушёрӣ доимо дар баргardonидани тачовузи душман нақши асосӣ бозидааст.

Аз барои ҳамин ҳар як аскари ҷавон ҳангоми дохилшавӣ ба сафи Қувваҳои Мусаллаҳ аввало ба ҷанговари хушёр шудан ба таври тантанавӣ қасамёд мекунад. Мураккабии вазъияти ҳарбӣ – сиёсии минтақаамон дар назди командирҳо оид ба тайёркунии хизматчиёни ҳарбӣ масъулияти алоҳида мегузорад. Ба аз ҷиҳати ғоявӣ обутобёфта, халқ ва Президенташ содиқ будан, аскари хушёр шудани онҳо доимо дар эътибор аст.

2.2. Анъанаҳои ҷанговарии Қувваҳои Мусаллаҳи Республикаи Ўзбекистон

Анъанаҳои ҷанговарӣ — қоидаи ахлоқу одоби дар армия ва флоти ҳарбӣ аз таърих ба авлоди наврас гузарандаи ҷанг қардан ва иҷро кардани хизмати ҳарбист. Қувваҳои Мусаллаҳи Республикаи Ўзбекистон дар вақти эҳёи тарзи ҳаёти миллии халқамон, анъанаҳо, урф-одатҳо ва арзишҳои умумбашарӣ, ба олами анъанаҳои ҷанговарии Қувваҳои Мусаллаҳамон — мардӣ ва шердилӣ майл мекунонад. Ба мафҳуми чун Модар, нон азизи Ватан ошно мекунад, ҷӣ қадар шарафнок будани посбони он шуданро талқин менамояд. Мафҳумҳои муқаддаси чун анъанаҳои ҷанговарӣ, Республикаи Ўзбекистон, Ватан, Истиклол, Хуррият, Байрақи давлатӣ, Мадҳия, Президенти Республика — Сарфармондеҳ, Қувваҳои Мусаллаҳи Республикаи Ўзбекистон, Қасамеди

Анъанаҳои чанговарӣ — мардро барои бо тамоми чаҳд ҳимоя кардани сарҳадҳои Ватан, нигоҳ доштани оромии падару модар, тинҷ будани макон, дар майдонҳои бепоён гирифтани ҳосил, аз нон пур шудани танӯрҳо, ёр–ёр гуфтани чавонписарону чавондухтарон, гаҳвора чунбонидани момоҳо даъват мекунад.

Анъанаҳои ғояи миллии Қувваҳои Мусаллаҳи Республикаи Ўзбекистон тамоилҳои мафкуравии тараққиёти ҷамъиятамонро ифода мекунад.

Ин ғоя таълимоти пурра ва ягонаест, ки ба мустаҳкамкунии истиқлоли мамлакатамон, дар ватанамон ҳаёти озод ва обод ва фаровон хизмат мекунад. Он айнан ба сифати ифодаи воқеияти назарии иҷтимоӣ намоён шуда, ҳодисаи умумиллӣ ҳисобида мешавад, ки қонуният ва хусусиятҳои хоси худро дорад. Ғояи истиқлоли миллӣ барои ҳар як миллат, гурӯҳи иҷтимоӣ, партия ё вакили қабати дар мамлакатамон истиқоматкунанда мезони умумист. Он ғояи умумии халқи Ўзбекистон, ҷамъияти аз роҳи мустаҳкамкунии истиқлол рафтаистода мебошад.

Эҳтиёткунии анъанаҳои давлатдорӣ миллӣ, таъмини дахлнопазирии сарҳадҳо ва амнияти онҳо, иммунитетии мафкуравии шаҳрвандонамонро нисбати ғояҳои бегона ташаккул додан, онҳоро дар роҳи барпо кардани ҷамъияти шаҳрвандӣ муттаҳид намудан, сафарбар намудан ба қори равнақи Ватан, тинҷии макон ва фаровонии халқ — мақсади асосии ин ғоя мебошад.

Қасамеди ҳарбӣ. Таърихи қасамёд ба гузаштаи дур рафта мерасад.

Масалан, дар кӯшунҳои Амир Темур ҳамин гуна одат буд: фармондеҳи ҳарбии ҳар як кӯшун, аз рӯи қоида пеш аз намоиши кӯшунҳо ба ҳукмдор қисми худро шинос мекард ва ба садоқат қасам хӯрдааст. Дар кӯшунҳои Ҷалолоддин Мангубердӣ, Бобур ҳам айнан ба ҳамин гуна қасамхӯрӣ амал карда шудааст. Дар ҳар як давр аскар: «Агар қасамро шиканам, ба ҷазои дар қонунҳо таъиншуда ва нафрати халқ мубтало шавам», гуфта қасам хӯрдааст ва ба он содиқ мондааст.

Қасами ҳарбӣ — қонуни ор–номуси ҳар як чанговари Қувваҳои Мусаллаҳи мост. Шикастани қасамёд — ҷинояти вазнин дар пеши Ватан аст. Қасамёд қабулкунанда ба тамоми халқи Ўзбекистон муроҷиат карда, «Агар ман ин қасамеди тантанаворамро шиканам, ба ҷазои дар қонунҳо таъиншуда ва нафрати халқ мубтало шавам», гуфта қасам мехӯрад. Матни қасамёд 3 июли соли 1992 бо қарори Олий Кенгаши Республикаи Ўзбекистон тасдиқ шудааст.

Ман (насаб, ном, номи падар), ба сафи Қувваҳои Мусаллаҳи Республикаи Ўзбекистон даромада, ба содиқ шудан ба халқам, Президентам қасамёд мекунам.

Ман Конститутсияи Республикаи Ўзбекистон ва қонунҳои онро муқаддас дониста, ба риоя кардани онҳо, бечунуҷаро иҷро намудани низомҳои ҳарбӣ, фармонҳои фармондеҳ ва сардорҳо, қатъӣ риоя кардани интизоми ҳарбӣ, чанговари ҳалол, часур ва ҳушёр шудан қасамёд мекунам.

Дар назди рӯҳи аҷдодҳоям ба то нафаси охирин чун фарзанди содиқи Модар–ватанам мондан, ба тамоми машаққат ва душвориҳои хизмати ҳарбӣ сабр намудан, мустаҳкам нигоҳ доштани сирҳои давлатӣ ва ҳарбӣ қасамёд мекунам.

Барои истиқболи нурафшони Ўзбекистони ҷонаҷон ҳимоятгари манфиатҳои давлат ва истиқлоли он шудан қасамёд мекунам. Агар ман ин қасамёди тантанаворамро шиканам, ба ҷазои дар қонунҳо таъиншуда ва нафрати халқ мубтало шавам.

Он шаҳрванди Республикаи Ўзбекистон, ки бори нахустин ба хизмати ҳарбӣ даъват шудааст ё хизмати ҳарбиरो нагузашта бори нахустин ба чамъомади ҳарбӣ даъват шудааст дар назди байрақи чанговари қисми ҳарбӣ қасамёд қабул мекунад.

Қасамёди ҳарбиरो:

— аскар ва матросони ба мадад омада, ба резерви даъвати сафарбарӣ омадагон баъди гузаштани дастурҳои мос, баъди аз худ кардани маҷбуриятҳои асосии аскарӣ матросҳо, баъди аз худ кардани қасамёди ҳарбӣ ва аҳамияти байрақи чанговарӣ ва интизоми ҳарбӣ баъди ба қисми ҳарбӣ расида омадан, на дертар аз ду моҳ;

— курсант ва шунавандагони мактабҳои олии ҳарбии пештар қасамёдро қабул накарда айнан дар ҳамин муддат қасамёдро қабул мекунанд.

Бо онҳое, ки қасамёди ҳарбиरो қабул мекунанд, дар бораи ҳамияти қасамёди ҳарбӣ ва талабҳои оид ба ҳимояи Ватан дар қисмҳои сӯҳбатҳои гузаронида мешаванд. Қабули қасамёди ҳарбиरो дар ҷойҳои таърихӣ, шӯҳрати меҳнатӣ ва чанговарӣ, ҳамчунин дар қабристонҳои бародарии чанговарони дар роҳи озодӣ ва истиқлоли Ватан шаҳид шудагон гузаронидан мумкин аст. Рӯзи қабул кардани қасамёди ҳарбӣ барои ин қисми ҳарбӣ рӯзи қасамёд ҳисоб намешавад ва чун ид нишон карда мешавад (расми 51).

Қасамёди ҳарбӣ аз нуқтаи назари давлат ақти ҳуқуқиест, ки дар худ

Расми 51.

Он ифодаи чамъи меъёрҳои хулку атвори ҷанговар аст, ки ҳаракатҳои ҷангӣ ва дар оромӣ машқҳои ҷангии ўро дар худ мегирад.

Аз нуқтаи назари иҷтимоӣ–сиёсӣ он ҷанговаронро ба хизмати фидокоронаи Ватан, садокат ба қарзи ҳарбӣ ёд медиҳад ва дар худ

васиятҳои аҷдодони бузургамон муҷассам мекунад. Имрӯзҳо ҷанговарони Қувваҳои Мусаллаҳи Республикаи Ўзбекистон ба ҳасрати аҷдодҳоямон содиқ мемонанд ва давомгари онҳоанд. Солҳои 1999—2000, 2005-ум ба ҳудудҳои мамлакатамон як гурӯҳ қувваҳои таҷовузгар зер қарда даромаданд ва ҷанговаронамон ба қасамеди ҳарбии худ содиқ монда, Ватанамонро аз душман ҳимоя карданд.

... Рӯзи 5-уми август саҳарии барвақт аз рӯи маълумоти разведкачиҳо дода макони душман ҷойгирифта аз тарафи қисми авиатсионӣ аз назар гузаронида шуда, ба нуқтаҳои нишондодашуда зарба доданд. Аз тарафи гурӯҳи алоҳида қорҳои тозакунии майдони ҷанг сар шуд. Душмани дар талвосаи ҷон буда, ки пинҳон шуда буд, ногаҳон ба тирпарронӣ сар кард. Гурӯҳ бо зудӣ ба мавқеи қулай гузашта, ба ҷанг даромад. Аз сабаби он, ки миқдори душманон зиёд буд, гурӯҳ дар ихота монд. Хусусан ҷанг бо душмане, ки дар ғор пинҳон шуда, ба зарба додан ҳаракат мекард, душвор буд.

Сержанти калон Маъруфҷон Рачабов мавқеи қулайро соҳиб шуда, ба дод. Фелдшери қисм Қаҳрамон Мадолимов ба ёрдами ў расид. Ҷони худаширо зери хатар монда бошад ҳам, ба начот додани ў ҳаракат кард. Қаҳрамон, ки зери борони тири душман монда буд, дар муддати кӯтоҳ ба назди ҷанговари

захмин омада расид ва чароҳати ўро баст. Аммо тири душман ба ў ҳам расида буд. Қаҳрамон дар фикри начот додани ҳамсафаш буд. Ў тамоми кувваашро чамъ намуда, ярадорро бардошта, ба ҳаракат афтид. Сержант Улуғбек Барноев, ки аз рўйи шартнома хизмати ҳарбиरो мегузашт, беист ба истехкоми душман зарба дода истода, аз сукунати муваққатӣ истифода бурда, барои ба Қаҳрамон Мадолимов ва Маъруфчон Рачабов ёрӣ расонидан худро ба майдони ҷанг андохт. Ин ҷанг барои хизматчиёни ҳарбии шартномавӣ — Қаҳрамон Мадолимов, Маъруфчон Рачабов ва Улуғбек Барноевҳо ҷанги охирин буд. Ҷанговарони марду часур то дами вопасин ба қарз, дўстии ҳарбӣ, мардӣ, инсонгарӣ ва қасамёди ҳарбии худ содик монданд.

13 майи соли 2005 дар шаҳри Андичон воқеаи фочивие содир шуд. Як гурӯҳ террористҳо чандин объектҳои шаҳро ишғол карда, ба содир намулдани ҳаракатҳои ғоратгарӣ даромаданд. Лекин ба ин мақсадҳои бади худ нарасиданд. Ба тӯфайли сари вақт андешидани чораҳои фаврии қўшунҳои махсус террористҳо дастгир шуда, дар доираи қонун ба ҷавобгарӣ кашида шуданд. Аммо дар байни ин ҳаракатҳо, ҳангоми иҷрои вазифаи ҳарбӣ капитан Баҳром Ҷўраев қаҳрамонона ҳалок шуд. Ин нишон медиҳад, ки хизматчиёни Ватан барои ҳимияи ин замини муқаддас ва талабҳои савганди ҳарбӣ доимо тайёранд.

— Шерак, Томирис, Спитамен, Муқаннаъ, Маҳмуд Торобӣ, Ҷалололдин Мангубердӣ, Амир Темур, Заҳириддин Муҳаммад Бобур, қурбонҳои озодии бар зидди сиёсати мустамликавии давр мардонавор мубориза бурда, дар солҳои 20–30 юми асри ХХ фарзандҳои асил барои истиқлоламон ҷон фидо карда, ҳамватанони дар солҳои Ҷанги дуҷуми ҷаҳон барои аз асорати фашизм ҳалос кардан ҷонашонро нисор карда; дар солҳои 1999—2000, 2005-ум Баҳром Ҷўраев, Сайёр Садинов, Алишер Салимов, Бобурчон Ғаниев, Юнусчон Охунов, Маҳмудчон Ҷалилов ва дигар ҷанговарон, ки дар ҳаракатҳои зидди террористҳои ба Ватанамон даромада ҷонашонро фидо кардаанд, қасамёд карда мешавад. Аз ҳамин сабаб ҳам Қасамёд барои хизматчиҳои ҳарбӣ муқаддас ҳисоб мешавад.

Байрақи ҷанговари қисми ҳарбӣ. Байрақи ҷанговари Қувваҳои Мусаллаҳи Республикаи Ўзбекистон — рамзи шараф, матонат ва шону-шўҳрати ҳарбист. Он ба ҳар як хизматчиҳои ҳарбии Қувваҳои Мусаллаҳи Республикаи

кардан ба Ватан, онро бо матонат ва маҳорат ҳифз намудан, то қатраи хуни охирин ва чонашро ҳам дарег надошта ҳар як вачаби замини чоначонро мудофиа кардан ҳисобида мешавад. Байрақи чанговарӣ ба қисми ҳарбӣ баъди ташкил шудани он аз номи Президенти Республикаи Ўзбекистон аз тарафи вакилони Вазорати мудофиа супорида мешавад. Сарфи назар аз тағйирёбии рақам ва номи қисми ҳарбӣ, дар ихтиёри қисми ҳарбӣ нигоҳ дошта мешавад. Тағйирот дар ном ва рақами қисми ҳарбӣ дар грамотаи аз номи Президенти Республикаи Ўзбекистон супоридашаванда оварда шудааст.

Байрақи чанговарӣ ҳар доим бо қисми ҳарбӣ, дар майдони чанг бошад, дар ҳудуди ҳаракатҳои чангӣ мешавад. Тамоми таркиби шахсии қисм барои бо қидду чаҳд ҳимоя намудани Байрақи чанговарӣ, роҳ надодан ба дасти душман афтидани он маҷбур аст. Ҳоло чанговарони Қувваҳои Мусаллаҳамон дар замони сулҳ Байрақҳои чанговарии қисмҳои худро бо эътимод посбонӣ намуда, барои зафарҳо дар тайёрии чангӣ барояшон рағбатнок мекунанд. Барои посбонии Байрақи чанговарӣ пости посбонӣ монда мешавад, он яке аз пурмасъултарин постҳо буда, ба аскарони аълоҷӣ супорида мешавад. Дар зери Байрақи чанговарии кушода аскар-матросҳо, сержант-старшинаҳо барои рағбатноккунӣ ба расм гирифта мешаванд.

Саволҳои назоратӣ

1. Дар бораи мавқеи командирҳо, сардорҳо ва ва мақоми онҳо дар тарбияи таркиби шахсӣ нақл кунед.
2. Анънаҳои чанговарии Қувваҳои Мусаллаҳро гуфта диҳед.
3. Тартиби қабул кардани қасамеди ҳарбӣ чӣ гуна аст?
4. Дар бораи ҳамзамонамон, ки ба қасамеди ҳарбӣ содиқ монда, ҳалок шудаанд, нақл карда диҳед.

ҚИСМИ IV. АСОСҲОИ КОРИ ҲАРБӢ

Боби 1. АСОСҲОИ ЧАНГИ УМУМҚЎШУНӢ

1.1. Усулҳои ба ҳучум гузаштан ва якбора ба ҳучум гузаштан дар ҳолати рӯбарӯ шудан бо душмани эҳтимолӣ

Бо душман рӯбарӯ шудан — чунин ҳолати кӯшунҳост, ки қисмҳои тарафи муқобил дар мудофия меистанд. Ин ҳолат даар ҳоли аз тарафи душман ишғол шудани ягон марра, дар дифоъи вазнин нигоҳ доштани он, роҳ надодан ба вайрон кардани тартиби ҷангии он, тарафи ҳучумкунандаро барои ба мудофия гузаштан маҷбур кардан пайдо шуданаш мумкин.

Аз ҳолати рӯбарӯ бо душман буда ба ҳучум гузаштан аз ҳолати ибтидоӣ сар мешавад.

Ҳолати ибтидоӣ— хандақ (окоп) ҳисобида шуда, онро аскар дар вазъияти

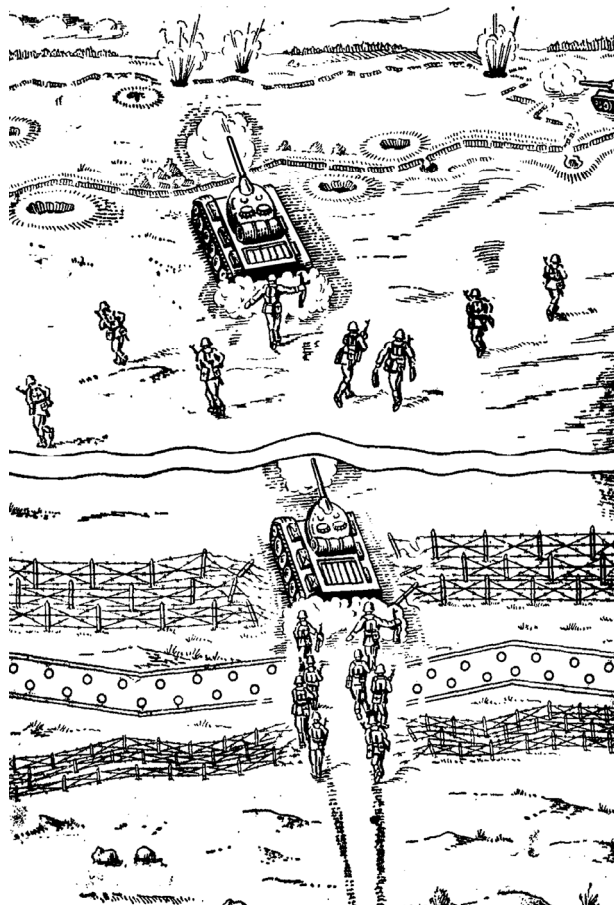
ибтидоии ҳучум доимо ба баргардонидани ҳучуми эҳтимолӣ душман бояд тайёр бошад.

Ҳангоми ба ҳучум тайёршавӣ аскар вазифаи худ ва гурӯҳро: тартиби гузаштан аз монеаҳои мина–таркандаро аниқ мекунад; соҳ будани аслиҳа ва тайёрии он ба ҷангро, дар доираи меъёр будани миқдори тирро, мавҷуд будани воситаҳои ҷимояи шахсӣ ва дуруст будани онҳоро месанҷад; пӯшок ва ашёи ба он овезоншударо дида рост мекунад ва сигналҳоро момӯзад. Ҳангоми ба позитсияи гурӯҳ наздик шудани танкҳо мувофиқи командаи «**Гурӯҳ , ба ҳамла тайёр шав**» – и командир аскар маҷбур аст, ки ба силоҳ тир андозад, онро аз ҷимоякунанда гирад, гранатаҳои дастиро ба ҳаракат тайёр кунад (запал монда мешавад) ва найза–кордро монад. Ҳамин ки танкҳо ба позитсияи гурӯҳ омаданд, мувофиқи командаи «**Гурӯҳ , ба ҳамла**» аскар бо зудӣ аз хандақ чаҳида мебарояд ва якҷоя бо аскарони дигар аз ақиби танки дар ҳамин самт ба ҳамла гузашта давида ё қадами зуд монда ба пеш ҳаракат мекунад.

Мошини ҷанговари пиёда (бронеттранспортёр — БТР) ин вақт ба душман оташ кушода, аз монеаҳои мина – тарканда гузаштани гурӯҳ ва дар тартиби

Ҳангоми ҳамла аскар чой ва қанотҳои самти ҳамлаи гурӯҳро ба назорат гирифта, ҳолати чой, ба предметҳои он пинҳон шуда ба душмани дар хандақ ва берун аз роҳҳои алоқабуда бо истифода аз воситаҳои ҷанги наздик ва гранатаҳо душманро саривақт меёбад ва нест мекунад. Пешӣ истода мондани танкҳо ва аз он ҷудо шуда мондани аскарҳои гурӯҳи дар ҳамла бударо мегирад. Барои ҳамин ҳар як аскар ҳаракати душманро тез баҳо дода, барои нест кардани нуқтаи оташфишони душман, аввало, нобуд кардани воситаҳои зиддитанкӣ ва қувваҳои зиндаи он оташ мекушояд.

Якбора ба ҳучум гузаштан. Пеш аз якбора ба ҳучум гузаштан аскар дар таркиби гурӯҳи худ ба ҷойи командир нишондода пинҳон мешавад, дар он ҷо

Расми 52. Аз ақиби танк монсаҳоро зер

силоҳ ва техникаи ҷангиро тайёр мекунад ва барои гардонидани ҳучумҳои ҳавоӣ, заминии душман тайёр меистад.

Дар вобастагӣ аз вазифаи иҷрошаванда, ҳислати ҷой ва шартҳои дигари вазъият аскар мототирандоз дар мошини ҷанговар (дар бронетранспортёр), пиёда ё дар танк дар ҳолати десант ҳаракат карданиш мумкин.

Агар ба ҳучум дар мошини ҷанговари пиёда (бронетранспортёр) гузашта шавад, аскар пешакӣ барои ба он шиштан тайёр мешавад. Ин вақт ӯ диққати асосиро ба экипировкаи шахсии худ, сози будани силоҳ, меъёри тир, ба ғайр аз ин, тир надоштани силоҳ эътибор медиҳад. Агар командаи **«Ба силоҳ тир пур карда шавад»** дода шуда бошад, ба муҳофиз монда шудани автоматро месанҷад, найза–қорд бароварда гирифта мешавад.

Барои ба мошинҳои ҷанговар шинонидани аскарҳои таркиби сексия ба ҷойи дар назди мошин муайншуда аз рӯйи командаи (сигнали) **«Ба мошин»** саф кашида мешавад. Командаи (сигнали) **«Ба ҷойҳо»** дода шавад, аскарҳо аз ҷарҳҳо, занҷирҳо, поймонакҳо истифода карда, ҷойҳои дар мошини ҷанговар бударо ишғол мекунанд.

Ҳангоми нишастан силоҳ қулай карда гирифта мешавад (ба ғайр аз пулемёти ПК). Ҳангоми ҷойгиркунии пулемёт, ба хизматчиҳои ҳарбӣ ё дар ақиб истода дароз карда мешавад.

1.2. Дар тартиби пиёда ба ҳамла гузаштан

Ҳангоми аз тарафи механик–ронанда гирифта шудани командаи **«Сексия, ба тартиби пиёда тайёр шав»**, ки барои дар тартиби пиёда ба ҳамла гузаштан аз тарафи командири сексия дода мешавад, суръати мошини ҷанговарро суст мекунад, аскар аз шинак силоҳро бароварда онро ба муҳофиз менамояд ва ба тартиби пиёда ҳозир мешавад.

Аз мошин фаромадани аскар (ба ҳолати пиёда гузаштаниш) — аз дари ақиб; аз бронетранспортёр аз тариқи люк ба амал бароварда мешавад. Механик–ронандаи (ронандаи) мошини ҷанговари ҳангоми марраи ба ҳолати пиёда гузаштан аз рӯйи командаи **«Ба мошинҳо»** ҳаракаташро суст мекунад ё дар ҷойи шароиташ мавҷуд ё паноҳ ба муддати кӯтоҳ меистад.

Бо командаи командири сексия аскар аз мошини ҷанговар ҷаҳида мефарояд. Бо саршавии ҳамла аскар объекти ҳамлашаванда ва тартиби аз

Аз изи танк рафта, ӯ бо оташи худ воситаҳои оташфишони душманро нест мекунад, дар навбати аввал воситаҳои зиддитанкӣ, нишонҳои хавфноктарини ба ҳаракати сексия ҳалалдиҳандаро ба танк нишон медиҳад.

Шиддатнок шудани ҳамла — шартӣ муваффақият аст. Ҳангоми наздикшавӣ ба майдони миназор бо командаи «**Гурӯҳ , аз акиби ман як (ду) колонна шуда, ба роҳрави дар миназор кушодашуда, бидав**» —и командири гурӯҳ пулемётчи якум шуда ба роҳрав наздик мешавад, ҳаракати гурӯҳи оташфишонро панаҳ мекунад. Аскарҳои боқимонда бошад, ба як колонна саф кашида, аз изи танк ё роҳрави тайёршуда рафта, аскарҳои пиёда тахти оташи мошини чанговар (бронетранспортёр) миназорро мегузаранд. Аз миназор гузашта, аскар аз рӯйи командаи командири гурӯҳ «**Гурӯҳ , ба чанг, ба пеш**» боз дар занчири гурӯҳ чойи худро ишғол карда, роҳравон тир парронида, бо таври шиддатнок ба сӯйи объекти ҳамла ҳаракат мекунад.

Аскарӣ ба хандак ба масофаи 30—35 м наздикшуда бо командаи «**Бо граната оташ фишон**»—и командир, гранатаро ба хандак ҳаво медиҳад ва бо таври бошиддат, ҳам шуда ба марраи пеши мудофия давида мебарояд, душманро аз масофаи наздик тир паронида нобуд мекунад ва ба самти нишондодашуда ҳамлаи беистро давом мекунад.

Агар аскар дар хандак ё роҳи алоқа ба бурдани чанг маҷбур шавад, он гоҳ бояд тез ҳаракат кунад. Пеш аз ба хандак ё роҳи алоқа даромадан аскар гранатаро ҳаво медиҳад ва аз автомат як—ду бор тир мепаронад.

Монеаҳои симини дар хандак ё роҳҳои алоқа аз тарафи душман мондаи намуди “хорпушт” ё “сепоя” ва ҳоказо бо найза-кордҳо ба боло партофта мешавад ё бо граната тарконида мешавад. Агар имкони иҷрои он набошад, аз ин участка давр зада гузашта мешавад.

Ҳангоми ҳаракат аз хандаки душман, бояд бодикқат дар хандак набудани мина ё чизи дигари таркандаро санҷид. Агар ғовҳои мина-тарканда ёфта шавад, онҳоро бояд безарар намояд, имконаш набошад, бояд аломати намудор монад.

Дар ин шароит нест кардани душман душвор аст, аскар, асосан, ба маҳорати бурдани чанги дастӣ, силоҳ ва қувваташ бовар карда, ба найзасанӣ, кӯндоқ (магазин) ё белчаи пиёда задан, граната ҳаво додан ва аз масофаи наздик тир паронидан эътибор медиҳад.

Гурӯҳи мототирпаррон дар взвод дар таркиби резерви баталён, гурӯҳи штурмчӣ ва чанговар, ба ғайр аз ин, гурӯҳи пеши десанти тактикӣ ҳаракат

Аз рӯйи қоида, гурӯҳи мототирпаррон дар 200 м фронт ба ҳучум мегузарад, сексияи мототирпарронӣ бошад, бо тартиби пиёда дар 50 м фронт ҳаракат мекунад. Ба гурӯҳи мототирпаррон объекти ҳамла барои ҳучум ва самти баъдинаи он нишон дода мешавад. Вазифаи ҷанговар тавассути радио монда шавад, ба гурӯҳ самти баъдинаи ҳучум нишон дода шуданаш мумкин аст.

Гурӯҳи мототирпаррон объекти ҳамла дошта, он одатан душмани дар иншоотҳои истехкоми дар пункти таҷағоҳӣ ҷойгирифта ё дар окопбуда, ҳамчунин танкҳо, тӯп ва занбаракҳо, пулемётҳо ва воситаҳои дигари оташфишони дар самти ҳучумбуда мебошад. Ҳамла дар тез оташ кушодан ва ҳаракати шиддатнок ва беисти қисмҳои мототирпарронӣ, танкҳо, мошинҳои ҷанговари пиёдаҳо (бронетранспортёрҳо), ҳангоми наздикшавӣ ба душман бошад, бо мақсади нест кардани он аз воситаҳои дигар тир кушодан ифода мешавад.

Таркиби шахсии гурӯҳи мототирпаррон ба ҳолати пиёда гузарад, дар мошинҳои ҷанговари пиёда (бронетранспортёрҳо) нишонгир - операторҳо (пулемётчиҳои бронетранспортёр) ва механик-ронандаҳо (ронандаҳо) мемонанд, онҳо аз силоҳи мошинҳои ҷанговар оташ кушода, дар ҷараёни ҷанг қисмҳои худро дастгирӣ мекунанд.

Ҳангоми ҳучум дар шароити вазнини кӯҳӣ гурӯҳи мототирпаррон аз взвод ҷудо шуда, мустақилона ҳаракат мекунад, сексия бошад, мувофиқи қоида, дар таркиби гурӯҳ мешавад. Гурӯҳи мототирпаррон (сексия), одатан, пиёда ҳаракат мекунад.

Ҳангоми ҳучум дар шароити саҳро (дашт) гурӯҳ (сексия) ба байни ҳатти мудофияи душман ва дохили қанотҳои кушода бо таври шиддатнок даромада, аз ақиб ба пунктҳои таҷағоҳӣ ҳамла мекунад.

Саволҳои назоратӣ

1. Тартиби ба ҳучум гузаштанро ҳангоми бо душман рӯбарӯ омадан фаҳмонида диҳед.

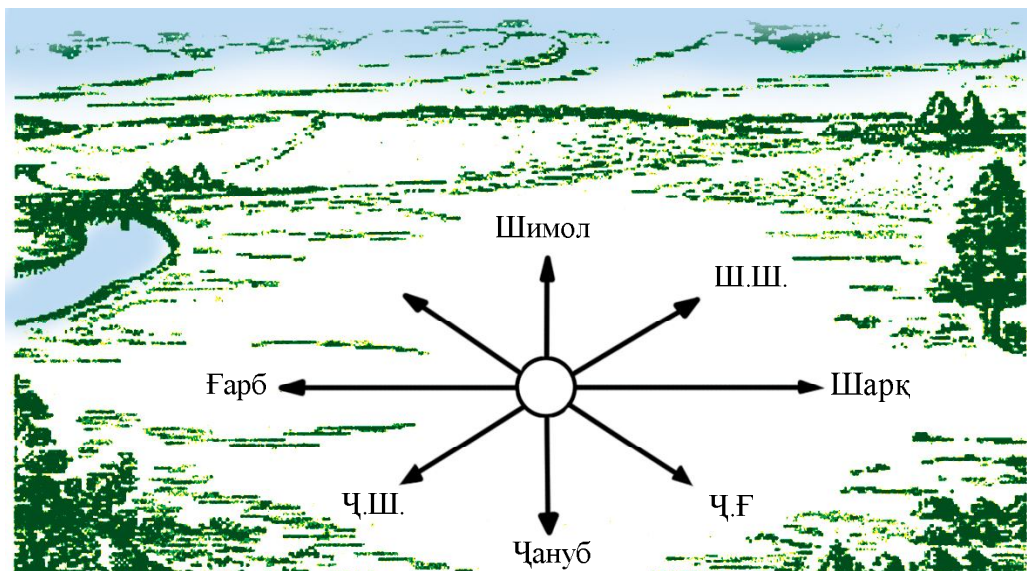
2. Тартиби якбора ба ҳучум гузаштанро эзоҳ диҳед.

Боби 2. БЕ ХАРИТА ЧОЙИ ИСТИ ХУДРО МУАЙЯН КАРДАН

2.1. Хусусиятҳои хоси дар шароитҳои гуногун бе харита муайян кардани ҷойи ист

Дар ҳудуд муайян кардани ҷойи ист ба аҳамияти калон молик буда, аз зеринҳо иборат аст: муайян кардани самтҳои тарафҳои уфук; муайян кардани ҷойи истихудо нисбати предметҳои атроф ва шаклҳои релефӣ; роҳ ё самти барои ҳаракат интихобшударо нигоҳ доштан. Дар вазъиятҳои ҷанговарӣ ҳангоми муайян кардани ҷойи ист боз ҳолат ва самти қушӯни худ ва душман аниқ карда мешавад.

Бо ёрии харитаҳои топографӣ, аэрофотосуратҳо, асбобҳои навигатсионии дар мошинҳои ҷангӣ ва штаб-қумдонӣ монда дар ҳудуд ҷойи истро муайян кардан мумкин аст. Муайян кардани ҷойи ист дар вазъиятҳои ҷанговарӣ ба усулҳои соддаи зерин асос меёбад: аз рӯйи компас, ҷисмҳои мунири осмон ва ишонаҳои предметҳои маҳаллӣ. Бо ин усулҳои содда ҷойи ист аниқ карда шавад, барои аниқ кардани тарафҳои уфук ва самти ҳаракат ёрӣ мерасонад. Дар шароитҳои гуногун бе харита муайян кардани ҷойи ист хусусиятҳои

Расми 53. Ҷойгиршавии тарафҳои уфук.

хоси худро дорад. Бо мақсади боз ҳам зиёд кардани дониш дар бораи муайян кардани ҷойи ист гузаронидани машқҳои амалӣ тавсия карда мешавад.

Ба таври иловагӣ ба маълумотҳои дар синфи 10-ум омӯхташуда ба яке аз усулҳои зерин истода мегузарем.

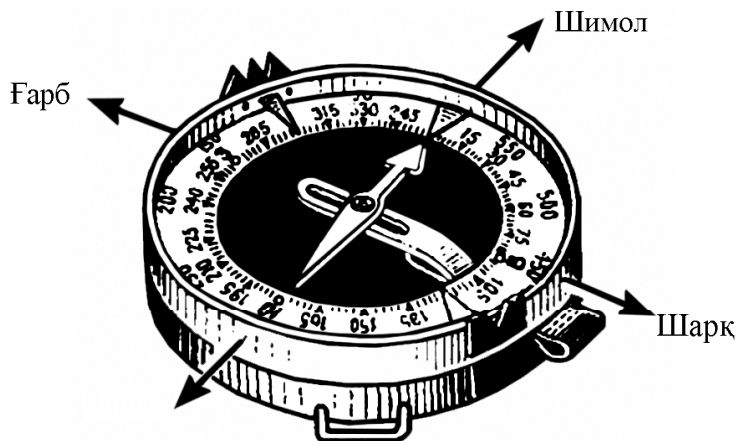
Усули дар шароити саҳро муайян кардани тарафҳои уфук. Барои ин аз кутбнамо (компас) истифода карда мешавад. Дар расми 53 дар шароити саҳро ҷойгиршавии тарафҳои уфук нишон дода шудааст.

Барои бо ёрии компас муайян кардани тарафҳои уфук (расми 54) он дар ҳолати горизонталӣ дошта мешавад, тормози мил сар дода шуда, компас чунон дошта мешавад, ки қисми сифри шкалаи компас (Ш) дар рӯбарӯи нӯги шимолии мил бошад. Дар ин ҳолат қисми Ш шкала самти шимолро (0°), ШҚ (90°) — шарқ, Қ (180°) — ҷануб, Ғ (270°) — ғарбро нишон медиҳад.

Дар ҳудуд муайян кардани ҷойи ист умумӣ ё пурра шуданаш мумкин аст.

Муайян кардани самти ҳаракати дар ҷойи ист буда ва вақти тахминии барои то пункти охирин рафтан сарфшаванда ба таври умумӣ муайян кардани ҷойи ист номида мешавад.

Пурра ҷойи истро муайян кардан пурра аниқ кардани ҷойи исти худ ва ҷойҳои ҷойгиршудаи объектҳо ва самти ҳаракат аст. Пурра ҷойи истро муайян кардан бо ёрии харита, аэрофотосуратҳо ва асобобҳои навигатсионӣ ба амал бароварда мешавад.

Расми 54. Бо ёрии компас муайян кардани тарафҳои уфук.

Интихоби аломатҳо (ориентирҳо) ва истифода аз онҳо. Предметҳои маҳаллӣ ва шаклҳои релефӣ, ки барои нисбатан аниққунии ҷойи ист, ҷойҳои ҷойгиршавии объектҳо ва нишонҳо ва самти ҳаракат истифода

шакл, рангашон фарқ мекунад ва ҳангоми аз назар гузаронии муҳит осон ба назар меафтанд.

Намудҳои майдондор, хаттӣ ва нуқтавии аломатҳо мавҷуд.

Ба аломатҳои майдондор пунктҳои аҳоли, қисмҳои алоҳида ҷангалзор, кӯлҳо, ботқокҳо ва дигар объектҳои калони майдондор медарояд. Ин навъ аломатҳо ҳангоми омӯхтани ҳудуд осон интиҳоб мешаванд ва дар хотир мемонанд.

Ба аломатҳои хаттӣ предметҳои маҳаллӣ ва шаклҳои релефӣ, ки на он қадар майдони калон доранд, даромада, аз ҷумла роҳҳо, дарёҳо, каналҳо, сими электрикӣ, пастхамиҳои кӯҳ ва дигарҳоро номбар кардан мумкин. Аз рӯйи қоида, аз онҳо барои нигоҳ доштани самти ҳаракат истифода мешавад.

Ба аломатҳои нуқтавӣ сохтмонҳои гуногун, қубурҳои завод ва фабрикаҳо, ретрансляторҳо, пулҳо, чорраҳаҳо, карерҳо, чуқуриҳо ва предметҳои маҳаллии на он қадар калон ва релефҳо медарояд.

Дар ҳудуд интиҳоб намудани аломати боэътимод аз бисёр ҷиҳат

ҳаракати рӯзона аломатҳои аз дур осон интиҳобшаванда гирифта мешавад, масалан ҷангалзорҳои алоҳидаи хурд, иншоотҳои манорашакл, дарахтҳо ва амсоли ин. Дар давоми ҳаракат аломатҳои нав ҷамъ шуда рафтани мегирад. Дар шароити маҳдудии биниш барои нигоҳдории самти ҳаракат аломати хаттӣ интиҳоб мешавад.

Дар мавсими зимистон бояд предметҳои алоҳидаи рангаш торикро ба сифати аломат интиҳоб намуд, зеро ба сабаби барф нишонаҳои шаклҳои релеф дида нашуданаш мумкин.

Ҳангоми интиҳоби аломатҳо аз ҳар нуқта нигоҳ карда, бояд тағйиорт ва нисбати ҳамдигар ҷойгиршавии онҳоро ба ҳисоб гирифт. Ин ҳолат асосан ба ҳудудҳои кӯҳӣ хос аст. Предмет ва шаклҳои релефии ҳамчун аломат интиҳобшуда баъзан ҳангоми ҳаракат аз назар пинҳон шуданаш мумкин аст.

Аломат ҳадалимкон аз тарафи пеш, дар як хел масофа интиҳоб карда

медихад. Аломатҳо аз тарафи рост ба чап, аз рӯйи марраҳо бошад, аз ҷойи исти худ то душман рақамгузорӣ карда мешавад. Ба ҳар аломат номи шартии оддӣ ва дар хотир дошташаванда дода мешавад, масалан, баландӣ – “Паҳн”, “Ҷарии зард”, чангали хурд – “Кӯтоҳ”. Рақам ва номҳои аломатҳои аз тарафи сардор мондашуда тағйир дода намешаванд.

2.2. Муайян кардани тарафҳои уфуқ мувофиқи дар нисбати Офтоб ҷойгиршавии предметҳо

Предметҳо дар нисбати Офтоб ба таври зер ҷойгир мешавад:

— пӯсти аксари дарахтон дар тарафи шимол ғафстар, дар тарафи чануб тунук ва эластик (дар тӯси сафед сафедтар) мешавад;

— дар дарахти санавбар пӯсти қабати дуҷумлаш дар тарафи шимол кафида буда(чигарранг) буда, дар танааш то боло дароз мекашад;

— дар тарафи шимоли дарахтҳо, сангҳо, шиферҳои ҷӯбин ва черепитсадор барвақттар гулсанг ва замбурӯғҳо пайдо мешавад;

— дар дарахтҳои сӯзанбарг шилм бисёртар дар тарафи шимол ҷамъ мешавад;

— мӯрчахонаҳо дар тарафи чануби дарахт, кунда ҷойгир мешавад, ба ғайр аз ин, тарафи чануби мӯрчахонаҳо ҳамвортар мешавад;

— резамеваҳо (кулфинай, кот ва монанди ҳамин) ва дарахтҳои мевадор дар тарафи чануб тезтар мепазад;

— тобистон замин дар назди санг, иншоотҳо, дарахтҳо ва буттаҳо дар тарафи чануб хушқтар мешавад (инро бо даст дида аниқ кардан мумкин аст), барф дар тарафи чануб тезтар об мешавад, дар кӯҳҳо дарахти булут дар тарафи чануб тезтар мебарояд.

Бо ёрии предметҳои маҳаллӣ аниқ кардани тарафҳои уфуқ тахминист, аз ҳамин сабаб, дар ҳоли пайдо шудани имконияти аввалин бояд аз усули дурусти аниқ кардани тарафҳо истифода намуд.

Дар қисмҳои ҳарбӣ баъди бе харита ҷойи истро муайян кардан боз ба хизматчиёни ҳарбӣ ба тарзи топографӣ ва тактикӣ муайян кардани ҷой ёд дода мешавад. Муайянкунии топографӣ аниқ кардани вақти муайянкунӣ, тарафҳои уфуқ, нуқтаи ҷойи ист, ҳолати объектҳои ихота кардари дарбар

Муайянкунии топографӣ, аввало, самти шимолро дар нисбати ягон предмет ва ҳолати ҷойро дар нисбати ягон нишонаи наздик ва намудортаринро муайян мекунад.

Ҳамчунин, дар муайянкунии топографӣ аломатҳои зарурии ҷой ва объектҳои дигар, масофаи тахминӣ то онҳо ва самти онҳо нишон дода мешавад. Ҳамчун самти аломат тарафҳои зарурии уфуқ (рост, чап) нишон дода мешавад. Номи объектҳо ва масофа то онҳо тавассути харита аниқ карда мешавад.

Муайянкунии тактикӣ аз аниқкунии кӯшунҳои душман, ҷойгиршавии қисмҳои худӣ ва тавсифи ҳаракат иборат аст. Пеш аз муайянкунии тактикӣ бояд нишондиҳандаҳои ибтидоиро тайёр намуд.

Разведкачӣ дар пости назорат муайянкуниро чӣ қадар пухта тайёр кунад, ҳангоми иҷрои вазифаи ҷанговарӣ нишон додани нишон ҳамон қадар тез ва осон ба амал бароварда мешавад.

Саволҳои назоратӣ

1. Дар ҳудуд бе харита ҷойи исти ҳудро муайян кардан аз чӣ иборат?
2. Кадом намудҳои муайян кардани ҷойи ист ҳаст?

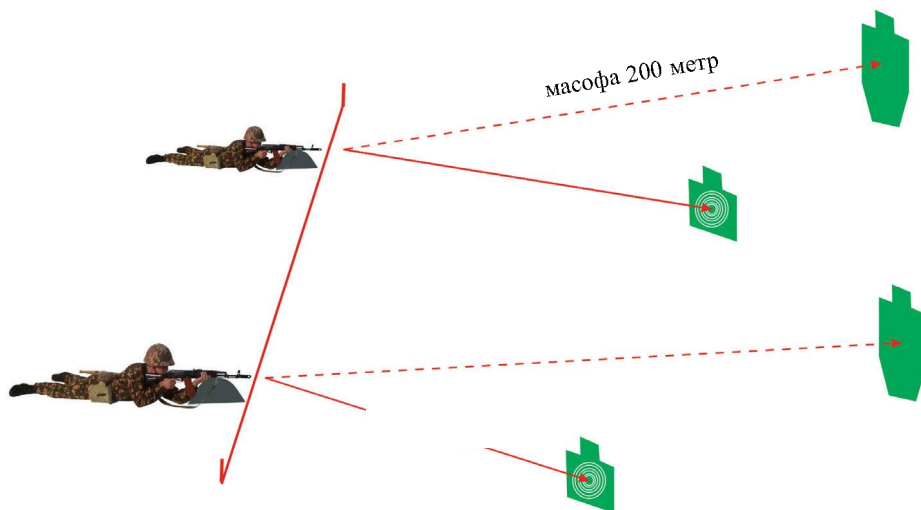
АЗ ҶОЙ ИСТОДА БА НИШОНҲОИ БЕҲАРАКАТ ВА ПАЙДОШАВАНДА ОТАШ КУШОДАН

Дар дарсҳои тайёргарии оташфишонӣ, аввало, имкониятҳои силоҳ омӯхта мешавад. Қоидаҳои ба нишон гирифтани ва тирпарронӣ аз худ карда мешавад. Нишонҳо, дар навбати худ, беҳаракат ва пайдошаванда мешаванд.

Нишонҳои беҳаракат — нишонҳои дар як мавқеъ ҷойгирифта ва дар майдони ҷанг ҷойивазнакунанда, нишонҳои доиравӣ дар вақти машқ, тирҳо ва тренажерҳо ҷудо мешаванд. Нишонҳои пайдошаванда бештар дар дарсҳои тайёргарии оташфишонӣ истифода мешавад.

*Рӯзона аз ҷой истода ба нишонҳои беҳаракат тир паронидан.
Машқи нахустини оташфишониро дар автомат
(силоҳи пневматикӣ, тренажери тирпарронӣ
ё шароити саҳро) иҷро намудан.*

Нишонҳо: нишонҳои баданшакл бо доираҳо (4-нишон дар тахтаи $0,75 \times 0,75$ ҷойгир карда мешавад) — беҳаракат; тахта дар сатҳи замин рост

Расми 55. Хатти оташфишонӣ.

карда мешавад (бемасофа); пиёдаи ҳучумкунанда (ба ҳучум гузаранда) — шакли суробдор (8-нишон), ба вақти номуайян пайдо мешавад.

Масофа то нишонҳо: то нишони баданшакл — 100 м;

То пиёдаи (ба ҳучум гузаранда) ҳучумкунанда — 200 м.

Миқдори патронҳо:

— барои автомат — 9 дона; карабин, барои милтиқи намунаи с.1891/30 — 5 дона, аз инҳо сетоаш барои ба суроби синашакли доирадор паронидан.

Вақт барои паронидан: маҳдуд нест.

Ҳолати паронидан: дар ҳолати хобида бо тақягоҳ.

Баҳо: дуто нишонро нест кардан: «аъло» — 25 ҳол; «хуб» — 20 ҳуб; «қаноатбахш» — 15 ҳол.

Аз милтиқи пневматикӣ дар тир иҷро кардани машқ

Нишон: доирадор (Расми 56)

Масофа то нишон: 10 м

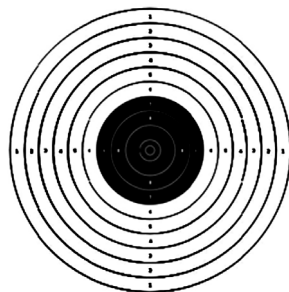
Миқдори тирҳо: 5 то

Вақт барои паронидан: маҳдуд нест.

Ҳолати паронидан: дар ҳолати хобида бо тақягоҳ.

Баҳо: «аъло» — 45 ҳол; «хуб» — 40 ҳол;

«қаноатбахш» — 30 ҳол.

Расми 56.

Саволҳои назоратӣ

1. Нишонҳо ба кадом навъҳо ҷудо мешавад?
2. Барои рӯзона аз ҷой истода ба нишонҳои беҳаракат тир паронидан ва бо милтиқи пневматикӣ машқро иҷро кардан чандто патрон ҷудо карда мешавад?

ИЧРО КАРДАНИ КОМАНДАИ “БА ЧАНГ” БО АВТОМАТ МИЛТИҚИ МЕРГАНӢ

Командаи «Ба чанг»-ро дар
ҳолати истода иҷро намудан
(намуд аз тарафи рост)

Командаи «Ба чанг»-ро
дар ҳолати дар зонӯ иҷро
намудан(намуд аз тарафи рост)

Командаи «Ба чанг»-ро
дар ҳолати хобида иҷро
намудан(намуд аз тарафи рост)

Командаи «Ба чанг»-ро
дар ҳолати хобида иҷро
намудан(намуд аз тарафи рост)

ИЧРО КАРДАНИ КОМАНДАИ “БА ЧАНГ” БО ПИСТОЛЕТ, ГРАНАТОМӢТ ВА ПУЛЕМӢТИ КАЛАШНИКОВ

Командаи «Ба чанг»-ро
дар ҳолати хобида иҷро
намудан(намуд аз тарафи чап)

Командаи «Ба чанг»-ро
дар ҳолати хобида иҷро
намудан(намуд аз тарафи рост)

Командаи «Ба чанг»-ро дар
ҳолати рост истодан иҷро
намудан(намуд аз тарафи рост)

Командаи «Ба чанг»-ро дар
ҳолати рост истодан иҷро
намудан(намуд аз тарафи рост)

ҚИСМИ VI. ТАЙЁРГАРИИ АМАЛИИ ҲАРБӢ –ҶИСМОНӢ

Боби 1. ТАЙЁРГАРИИ УМУМИҶИСМОНӢ

1.1. Маҷмӯи дуҷуми машқи озод

Маҷмӯи дуҷуми машқи озод бо мақсади ба роҳ мондани фаъолияти тамоми гуруҳҳои мушакҳои инсон дар шонздаҳ ҳисоб иҷро карда мешавад:

Ҳолати ибтидоӣ — қад рост
карда истодан

Як — дастҳо рост, оринҷо қат
нашуда ба тарафи ақиб,
қафтҳо қушода, ангуштҳо

Ду — дастҳо боло карда шуда, кафтҳо кушода ба ҳамдигар нигаронида мешавад, ангуштҳо якҷоя, баданро ба боло мекашанд.

Се— оринчи дастҳо қат карда шуда, нӯги дастон ба китф монда мешавад, оринҷо ба бадан наздик карда мешавад, қифаси сина паҳн дошта мешавад.

Чор— ба тарафи чап қадами васеъ монда, пойи чап дар зону қат карда мешавад ва вазни бадан ба пойи чап меафтад, дастон ба ду тараф дар сатҳи китф параллел ба замин кушода шуда, кафтҳо дар ҳолати кушод ба тарафи замин нигаронида мешавад, сарро ба чап гардонида, нигоҳ ба нӯги дасти чап андохта мешавад.

Панҷ— оринчи дастҳо қат карда шуда, нӯги дастон ба китф монда мешавад, оринҷо ба бадан наздик карда мешавад,

Шап — ба тарафи рост қадами васеъ монда, пойи рост дар зону қат карда мешавад ва вазни бадан ба пойи чап меафтад, дастон ба ду тараф дар сатҳи китф параллел ба замин кушода шуда, кафтҳо дар ҳолати кушод ба тарафи замин нигаронида мешавад, сарро ба рост гардонида, нигоҳ ба нӯги дасти рост андохта мешавад.

Ҳафт — оринчи дастҳо қат карда шуда, нӯги дастон ба китф монда мешавад, оринҷо ба бадан наздик карда мешавад, қафаси сина паҳн дошта мешавад.

Ҳашт — чаҳида, пойҳо васеъ карда шуда, кафтҳо дар болои сар ба ҳам баста мешаванд.

Нӯҳ — бадан дар миён ҳам шуда, дастони баста ба поён карда шуда, дастон ба байни пойҳо гузаронида мешавад, сар ба поён

Дах — баданро бардошта, ба тарафи чап мегардад, дастҳо ба ду тараф дар сатҳи китф боло шуда, кафтҳо ба ҳолати мушт оварда мешавад, сар якҷоя бо бадан ба тарафи чап мегардад.

Ёздах — бадан дар миён ҳам шуда, дастони баста ба поён карда шуда, дастон ба байни пойҳо гузаронида мешавад, сар ба поён нигаронида мешавад.

Дувоздаҳ — баданро бардошта, ба тарафи рост мегардад, дастҳо ба ду тараф дар сатҳи китф боло шуда, кафтҳо ба ҳолати мушт оварда мешавад, сар якҷоя бо бадан ба тарафи рост мегардад.

Сенздаҳ — бадан дар миён ҳам шуда, дастони баста ба поён карда шуда, дастон ба байни пойҳо гузаронида мешавад, сар ба поён нигаронида мешавад.

Чордах— бадан рост карда шуда, пойхо якҷоя карда мешаванд, зонухо нимқат мешаванд, дастхоро ба пеш дар сағхи китф бардошта, кафтҳо кушода ба ҳамдигар нигаронида мешавад. Сар рост карда мешавад.

Понздаҳ— аз ҳолати нимез ба боло чахида дастҳо ба ду тараф кушода мешаванд, кафтҳо кушода, ангуштон якҷоя карда шуда, пойҳо дар ҳаво ба васеъгии китф кушода шуда, бо миён андак ба ақиб ҳам меҳуранд, миён ҳам ба ақиб гирифта шуда, нигоҳ ба боло карда мешавад. Дар дами аз ҳаво ба замин фаромадан, бадан рост карда шавад, пойҳо якҷоя ва дар ҳолати нимҳез зонухо нимқат карда мешаванд, дастон ба пеш ба баландии китф

Шонздаҳ— ба ҳолати ибтидоӣ бозгашта мешавад— қад рост карда мешавад.

1.2. Маҷмӯи машқҳои зӯрталаб

Даст гирифта

Як — бадан ба пеш ҳам мешавад, нӯғҳои даст ба нӯғҳои пойҳо расонида мешавад.
Ду — ҳолати пешина қабул карда

Ба дастҳо таъя карда, як — дастҳо дар оринҷ қат мешаванд,
 ду — дастҳо рост карда мешаванд, бадан бояд рост бошад.

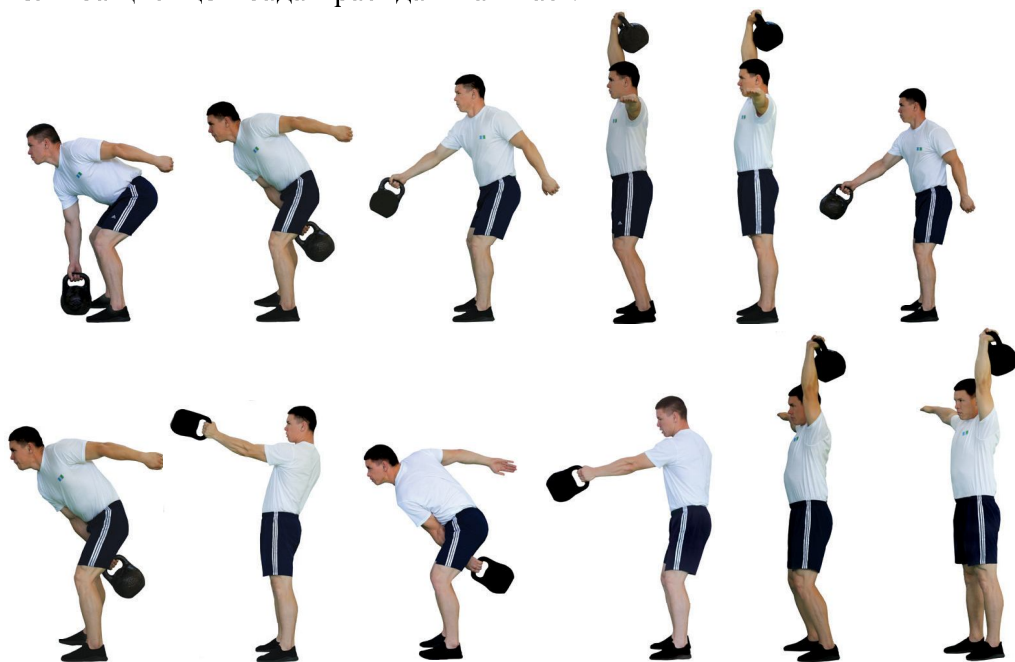

Барои иҷрои ин машқ як дақиқа дода мешавад: 30 сония — ба машқи ба пушт хобида баданро ба пеш ҳам намудан; 30 сония — ба машқи ба дастҳо таъя намуда, дастҳоро аз оринҷ қат намуда, рост қардан. Миқдори машқҳои иҷрошуда чамъ қарда, баҳо бароварда мешавад.

Машқи якбора бардоштани санг (Расми 58).

Вазни санг 16 кг. Ҳолати истодан — пойҳо алоҳида, бо як даст аз болои дастаи санг дошта, ба фарш нарасонида, пайҳам ба боло бардоштан

бардоштан. Дурустии ҳолати санг дар боло бо дуруст будани ҳолати даст муайян қарда мешавад, ивазшавии дастҳо ҳангоми тела додан ба амал бароварда мешавад. Ҳангоми фаровардани санг дам гирифтани, бо дастҳои ҳоли ба қисмҳои бадан расидани манъ аст.

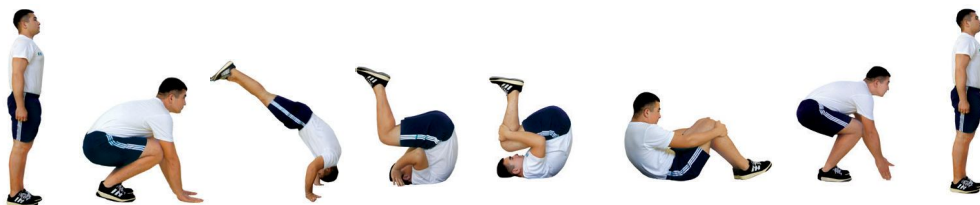

Расми 58.

1.3. Маҷмуи машқҳои ҳолокӣ

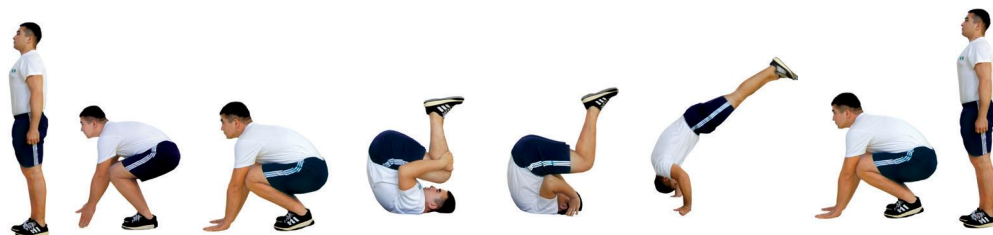
Машқи ба пеш ғелидан (Расми 59). Иҷрои ҳолати ба саф истодан, таъя қарда нишастани, сарро ба сина ҳам намуда, бо пойҳо тела додан ва ғун шуда, ба пеш ғелида, таъя қарда нишастани, ҳестани.

Расми 59. Машқи ба пеш ғелидан.

Машқи ба ақиб ғелидан(Расми 60). Иҷрои ҳолати ба саф истодан, таъя карда ништастан, сарро ба сина ҳам намуда, бо пойҳо тела додан ва ғун шуда, ба ақиб ғелида, таъя карда ништастан, хестан.

Расми 60. Машқи ба ақиб ғелидан.

Машқи гардиш ба паҳлӯ (Расми 61). Ҳолати саф, бо қадами пой танаро ҳам намуда, пойи чапро кат карда дасти чапро ба фарш мондан, бо пойи рост тела дода бо пойи чап чаҳидан, ба дастҳо бо навбат таъя карда, ба дастҳо истодан, пойҳо кушода. Гардиш ба паҳлӯ ба ҳарду тараф иҷро мешавад.

Расми 61.

Саволҳои назоратӣ

1. Дар амал иҷро кардани маҷмӯи машқи озоди дуюм.
2. Машқҳои тайёргарии умумчисмониро дар асоси меъёрҳои дар амалбуда иҷро намоед.
3. Иҷро намудани маҷмӯи машқҳои чолокӣ.

Боби 2. АЗ РОҲИ (ҚАТОРИ) МОНЕАҲОИ ЯҶОНА ГУЗАШТАН

2.1. Шиносшавӣ ба чузъҳои роҳи монеаҳо ва тартиби аз онҳо гузаштан. Машқи усулҳои гузаштан аз монеаҳои алоҳида. Омӯштани аз маҷмӯи монеаҳои роҳи монеадор пурра гузаштан

Машқ кардани ба хандак фаромада, граната хаво додан.

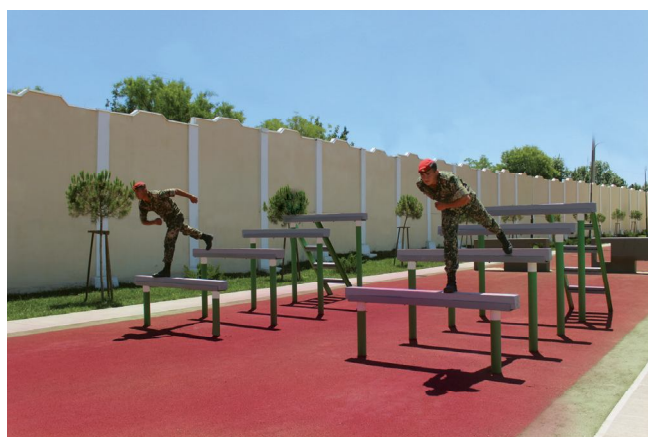

Машқи гузаштан аз девори хиштӣ.

Машқи гузаштан аз сӯрохии девор.

Машқи гузаштан аз пули вайрон.

Машқи чаҳида гузаштан аз хандақ.

2.2. *Омӯхтани аз маҷмӯи монеаҳои роҳи монеаҳо пурра гузаштан .Тақомул додани малакаҳои азхудшуда*

Дар қатори ягонаи монеаҳо машқи зерин иҷро мешавад: масофа 200 метр.
Ҳолати ибтидоӣ — ҳолати хобидан дар пеши хатти монеаҳо.

Командаи «Ба пеш» дода шавад:

1. Ҷаҳида 20 метр давида мешавад ва аз болои чуқурии васеъгаш 2,5 метрӣ ҷаҳида гузашта мешавад.

2. Аз роҳҳои лабиринт давида гузашта мешавад.

3. Бо усули дилхоҳ аз девори 2 метрӣ гузашта мешавад.

4. Тавассути нардбони вертикалӣ ба қисми дуёми пули вайрон баромада мешавад. Аз балка давида гузашта, дар охири он ба замин ҷаҳида мефароянд.

5. Аз зинаи сеюми вайрон гузашта, бо шартӣ ба замин расидани пойҳо, аз таги зинаи чорум гузашта мешавад.

6. Аз тирезаи девор гузашта мешавад.

7. Ба окоп (ҳандақ) давида меравад. Ба он ҷаҳида мефароянд ва тавассути роҳи алоқа то ҷоҳ мераванд.

8. Аз замин гранатаро гирифта, ба яке аз тирезаҳои девор ё майдончаи 2,5 метрии паси девор ҳаво дода мешавад. Барои ин то 3–то граната гирифтани мумкин. Вазни гранатаҳо 600 г.

9. Аз ҷоҳ ҷаҳида баромада, аз девор мегузаранд.

10. Тавассути нардбони ҳамшуда ба зинаи вайрони чорум мебароянд ва аз зинаҳо давида мефароянд.

11. Тавассути нардбони вертикалӣ ба балкаи пули вайрон мебароянд. Аз он давида рафта, аз ҷойи канда шудааш ҷаҳида мегузаранд ва аз тариқи тахтаи моил ба поён мефароянд.

Аз чуқурии васеъгаш 2,5 метрӣ ҷаҳида мегузаранд, то роҳрав гузашта, хатти сари монеаҳо бурида гузашта мешавад.

Саволҳои назоратӣ

1. Амали гузаштан аз роҳрави (қатори) ягонаи монеаҳо иҷро намоед.

2. Ҳангоми гузаштан аз маҷмӯи роҳрави монеаҳо кадом машқҳо иҷро карда мешавад?

Боби 1. АСОСҲОИ ТАШКИЛ НАМУДАНИ ТАЪМИНОТИ ТИББИИ ҚЎШУНҲО ДАР ЗАМОНИ ОРОМӢ

1.1. Кори пунктҳои тиббии қисмҳои ҳарбӣ дар замони оромӣ

Маҷмӯи чора – тадбирҳо, ки ба ҳифз ва мустаҳкам кардани саломатии ба қобилияти чанговарӣ ва дараҷаи шайъии қўшунҳо таъсир мекунад, дар замони оромӣ мазмуни асосии таъминоти тиббии қўшунҳо ҳисобида мешавад. Қисмҳои асосии ин маҷмӯи чора-тадбирҳо аз зеринҳо иборат:

— барои таъмин намудани тайёрии чанговарӣ ва ҷисмонии таркиби шахсӣ саривақт гузаронидани чора-тадбирҳои даво-профилактикӣ, назорати тиббии саломатии онҳо, аз рӯйи тартиби муайяншуда ба хизматчиёни ҳарбӣ расонидани ёрии тиббӣ, муоина ва табобаткунӣ;

— бурдани назорати тиббӣ аз болои риоя шудани меъёрҳои гигиенӣ, қоидаҳои санитарӣ дар бобати маводи хӯрокаи қўшунҳо, таъминоти онҳо бо оби нӯшокӣ, меҳнати ҳарбӣ, тарзи ҳаёт ва нишон додани хизмати маишӣ;

— тадбирҳои оид ба пешгирии паҳншавӣ ва баргараф кардани касалиҳои сироятӣ дар байни таркиби шахсӣ;

— тайёрии ҳарбӣ-тиббӣ таркиби шахсӣ ва тарбияи гигиении он;

— бо анҷоми тиббӣ таъмин шудани қўшунҳо, тақшир кардани баҳисобгирии тиббӣ ва ҳисоботи тиббӣ.

Пункти тиббии қисми ҳарбӣ ҳангоми гузаронидани корҳои даво-профилактикӣ марказ ҳисобида мешавад:

— ташкил намудан ва гузаронидани чора-тадбирҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснокшудаи профилактикӣ, даво-ташхисе, ки ба ҳифз, мустаҳкамкунӣ ва барқарорнамоеи саломатии таркиби шахсӣ равона шудаанд;

— ба хизматчиёни ҳарбӣ расонидани ёрии амбулаторӣ, статсионарии тиббӣ, дар гарнизонҳои алоҳида ва пӯшида ба аъзоёни оилаҳои ҳарбӣҳо,

- ба тамоми мӯҳтоҷон расонидани ёрии таъчилии тиббӣ;
- аз тарафи таркиби шахсии пункти тиббӣ гузаронида шудани чора-тадбирҳои санитарӣ-гигиенавӣ ва зиддиэпидемиявӣ;
- баланд намудани дараҷаи ҷанговарии таркиби шахсӣ, дар таъминоти тиббии фаъолияти хоҷагӣ ва тадбирҳои дигари дар қисми ҷарбӣ гузаранда иштирок намудан;
- қисмҳои бригадаро бо анҷоми зарурии тиббӣ таъмин намудан;
- иштирок дар тайёрии тиббии таркиби шахсӣ, гузаронидани корҳои тарбиявии гигиенӣ.

Пункти тиббии қисми ҷарбӣ аз ҷиҳати ташкилӣ гуногун шуданаш мумкин аст. Дар пункти тиббӣ: сардори пункти тиббӣ, дуто шифокор, шифокор-стоматолог, дуто инструктори санитарӣ, сардори дорухона, ошпаз, ронандаи калони - радиотелефончӣ, ронанда-электромеханик ва ронанда - санитар мавҷуд.

Пункти тиббии қисми ҷарбӣ аз қисмҳои асосӣ буда, ба он амбулатория, дорухона ва лазарет мебарояд.

Амбулаторияи пункти тиббӣ— барои қабул кардан, расонидани ёрии таъчилии тиббӣ ва таъботи амбулатории таркиби шахсии касалшуда, захролудшуда ва шикастёфта, аз муоинаи тиббӣ ва назорат гузаронидани он, эмкунии профилактикӣ ва бурдани корҳои санитарӣ— равшаннамоӣ муқаррар шудааст.

Дар дорухонаи пункти тиббӣ дуто хонаи ассистент, хонаи нигоҳдории маводи моддӣ, шустушӯкунӣ, стерилизатсиякунӣ, нигоҳдории воситаҳои дезинфексиякунанда таҷҳизонида мешавад.

Лазарети пункти тиббӣ (статсионар) — барои тафтиш ва таъботи беморҳои мӯҳтоҷ, ки муддати таъботашон аз 14–15 рӯз зиёд нест; муваққатан ҷойгиркунии беморҳои ба госпитали ҷарбӣ барои таъботи фиристодашаванда; муваққатан ҷойгиркунии беморҳои ба госпитали ҷарбӣ фиристодашаванда, ки ба бемории сироятӣ дучор шудаанд ё гумонбар карда мешаванд; гузаронидани таъботи статсионарии бемороне, ки бо нақлиёт бурда шуда наметавонанд, то беҳтар шудани вазъи саломатии онҳо; муваққатан нигоҳ доштани хизматчиҳои ҷарбие, ки ба туфайли вазъи саломатиашон аз тарафи шӯъбаҳои корҳои оид ба мудофия ба хизмати ҷарбӣ нолоиқ ёфта шудааст.

Дар лазарет бояд хонаи санитар (бо ваннахонааш), палатаҳо барои

ошхона, хонаи дамгирӣ барои касалҳо, хочатхона, хонаи шустушӯкунӣ, анбор барои нигоҳдории либосҳои касалҳо, хонаи ба таври алоҳида нигоҳдории ҷойпушҳои чиркин ва тоза, либосҳои госпитал, сачоқҳо, нигоҳдории молу мулки лазарет ва пункти тиббии амбулатория мавҷуд бошад.

Тартиби қабули беморон дар пункти тиббии қисми ҳарбӣ бо Низми тартиби дохилӣ муайян карда мешавад.

1.2. Асосҳои гигиенаи ҳарбӣ

Гигиена — самти фанест, ки таъсири омилҳои гуногуни муҳити беруна ва фаъолияти истеҳсолиро ба организми инсон, тадбирҳои ба солимгардонии шароити меҳнату ҳаёти одам равонашударо меомӯзад.

Гигиена як қатор самтҳои мустақилро, яъне гигиенаи иҷтимоӣ, гигиенаи ҳарбӣ, гигиенаи меҳнат, гигиенаи хӯрок, гигиенаи таъмини оби нӯшокӣ ва дигарҳоро дарбар мегирад.

Вазифаи асосии *самти гигиенаи ҳарбӣ* — омӯхтани хусусиятҳои таъсири муҳити беруна ва меҳнати ҳарбӣ ба саломатии хизматчиёни ҳарбӣ ва коркарди тадбиҳои амалӣ оид ба бартараф кардани таъсири омилҳои зарарнок ё кам кардани онҳо мебошад. Вазифаи асосии гигиенаи ҳарбӣ нигоҳ доштан ва мустаҳкам намудани саломатии таркиби шахсӣ дар даври чанг ва оромӣ мебошад.

Гигиенаи шахсӣ

Гигиенаи шахсӣ — маҷмӯи қоидаҳои гигиениест, ки ба нигоҳдорӣ ва мустаҳкам намудани саломатии таркиби шахсӣ, дар дараҷаи баланд нигоҳ доштани фаъолияти чанговарӣ ва меҳнатии он равона шудааст. Гигиенаи шахсӣ интизоми бадан, даҳон, либос, пойафзол, меҳнат ва фаъолияти меҳнатӣ ва нест кардани одатҳои зарароварро дарбар мегирад.

Парвариши бадан. Қоидаҳои гигиенаи шахсӣ: саҳарӣ шустани дасту рӯй ва дандонҳо, бо оби хунук пок кардани бадан то миён; пеш аз ҳар хӯрокхӯри шустани дастон; шустани дандон ва пойҳо то хобравӣ Саривақт гирифтани нохунҳо ва ришу мӯйлаб; мунтазам шустушӯкунӣ дар ҳаммом ва ивазкунии либоси тагу ҷойпӯш; шустани чуроб; озода нигоҳ доштани либос

Парвариши пӯст. Барои аз ифлос шудан, араққунӣ, зер кардани равған, афтидани ҳучайраҳои шохмонанд ва микроорганизмҳо ҳимоя кардани пӯст онро бояд мунтазам шуста истод. Барои дар таги нохун ҷамъ нашудани

майда ҳимоя намуд, зеро онҳо ба организм афтидани микроорганизмҳо осон мекунад. Барои ин аз либоси махсус, хамираҳои ҳимоякунанда ва воситаҳои махсуси шӯянда истифода намуд. Ҷароҳатҳои хурдро бо маҳлули 5% йод, сабзи бриллиантии 2% ё воситаҳои антисептикӣ тоза намуд.

Ҳавои тоза, нури Офтоб, оббозӣ ва машқҳои дигари ҷисмонӣ ба пӯст таъсири мусбӣ мерасонад.

Парвариши мӯйҳо. Барои таъмин кардани тозагии мӯйҳо онҳоро бояд камаш ҳафтае як бор бо воситаҳои шӯянда (шампун) шуст, мӯйҳои равшанӣ бошад, бояд бисёртар шуста шаванд. Баъди шустан мӯйҳо бо сачоқ хушк карда мешавад ва шона карда мешаванд.

Тамоми хизматчиёни ҳарбӣ бояд мӯйи сари кӯтоҳ дошта бошанд. Барои саривақт парвариш кардани пӯсти рӯй, бояд ҳаррӯза риш гирифт. Анҷоми ришгирӣ, устураи электрикиро бояд тоза нигоҳ дошт.

Парвариши дандонҳо. Мавҷуд будани данодони касал сабаби бемориҳои дохилӣ шуда метавонад. Дандонро рӯзе 2 бор — пагоҳӣ

дар зарфи махсус нигоҳ дошта шавад. Бо дандон газидани чизҳои сахт (чормағз, донак, симҳо) барои дандон зарарнок аст. Ҳар дафъа баъди хӯрокхӯрӣ бояд даҳонро чайқонид, дар акси ҳол, боқимондаҳои хӯрок, ки дар байни дандонҳо мемонанд, ба вайроншавии сири дандон, пайдошавии санги дандон сабаб мешавад. Агар дандон табобат карда нашавад, касалӣ ба даруни дандон меравад.

Парвариши пойҳо. Дар иғодории солимии хизматчиӣ ҳарбӣ ва хусусияти ҷанговарии он аҳамият додан ба тозагии пойҳо ва онҳоро дуруст парвариш намудан ба аҳмияти калон молик аст.

Пойафзоли нодуруст ва ҷуроби андозааш хато интиҳобшуда дар натиҷаи фишори механикӣ ба хӯрдашавии пӯсти пойҳо оварда мерасонад. Ин ҳолат табобати махсусро талаб мекунад.

Бемориҳои замбурӯғи пӯсти пой дар ҳаммомҳо, душхона, толори спортӣ

Касал шудани пӯсти пой оқибати риоя нашудани гигиенаи шахсист. Пеш аз хоб бояд пойҳоро шуст ва бо сачоқ нағзакак пок кард. Ҳангоми дамгирӣ бояд ботинка (мӯза)ро ба шиппак иваз намуд. Бояд бисёртар пойлуч гашт ва пӯтси пойро обутоб дод. Хусусан одамоне, ки пояшон бисёр арақ мекунад, бояд ба пӯсти пой аҳамият диҳанд. Онҳо бояд чуробҳоро (пайтобаҳоро) тез-тез шуста истанд.

Гигиенаи ҷойи зисти ҳарбӣ

Барои ҷойгиркунии ҳар як взвод дар хобгоҳ (казарма) бояд хонаҳои зерин бошад: хонаи хоб, хонаи дамгирӣ, девонхонаи взвод, хонаи нигоҳдории силоҳ, хонаи тозакунии силоҳ, хонаи машғулотӣ варзишӣ, хонаи нигоҳдории чизҳои шахсии хизматчиёни ҳарбӣ ва взвод, хонаи тамокукашӣ ва тозакунии пойафзол, хонаи хушккунии либос ва пойафзол, хонаҳои шустушукунӣ, душ ва ҳочатхонаҳо.

Барои хизматчиёни ҳарбии чинсашон зан хобгоҳи алоҳида ё хона ҷудо карда мешавад. Барои ба машғулот тайёршавӣ, дамгирӣ ва гузаронидани маҷлисҳои онҳо ҳам душ ва ҳочатхонаҳо ҷудо карда мешавад.

Дар хобгоҳ ҷойгиркунии хизматчиёни ҳарбии муддатнок бо назардошти ба як аскар рост омадани камаш 12 м³ ҳаво гузаронида мешавад. Асбобҳои вентилятсионии дар хонаҳо буда ба шамолдиҳии хонаҳо монета намешавад.

Дар хонаи шустушукунӣ барои ҳар 5—7 нафар 1 то дастшӯяк монда мешавад. Барои шустани пойҳо 2 дастшӯяк ва ҷой барои тозакунии либос ҷудо карда мешавад. Барои ҳар як взвод 1 то душхонаи ба 15—20 нафар назардошташуда монда мешавад.

Ҳочатхонаҳо бояд тоза нигоҳ дошта шуда, ҳар рӯз дезинфексия карда шуда, вентилятсияи хуб ва асбобҳои равшанкунанда соҳиб бошад.

Ҳарорати хонаҳои хушккунии либос, кулоҳҳо 30—50°C шуда, ба ҳар як взвод хонаи 15—18 м² буда ҷудо бояд карда шавад.

Шамолдиҳии хобгоҳ аз тарафи навбатдорон иҷро карда мешавад. Хобгоҳро пеш аз хоб ё сахарӣ, синфхонаҳоро пеш аз машғулот ё дар вақти танаффус шамол медиҳанд.

Қорҳои тозакунии хона. Тозагии ҳаво аз микроб ва занҷирҳои ғайибӣ

Бо ҳамин мақсад ҳар рӯз хонаро бо латтаи нам тоза мекунанд. Ҳафтае як маротиба корҳои тозакунии умумӣ — шустанӣ фарш, дару тирезахоро кушода шамол додан, дар ҳавои кушод ҳаво додани ҷойпӯш ва курпаҳо иҷро карда мешавд. Мувофиқи нишондоди тиббиёт хонаро бо маҳлули хлордор тоза намудан тавсия карда мешавд.

Гигиенаи хӯрокхӯрӣ

Хӯрокхӯрӣ яке аз омилҳои асосии нигоҳдории саломатӣ ва мустаҳкамкунии он, нигоҳдории қобилияти ҷанговари онҳо мебошад. Дар армия хӯрокхӯрӣ эҳтиёҷи физиологии хизматчиҳои ҳарбиро аз рӯйи ратсион таъмин мекунад, ин дар навбати худ, маҷмӯи моддаҳои ҳазмшавандаро аниқ карда медиҳад. Дар организми инсон ба таври доимӣ ҷараёнҳои оксидшавӣ ва барқароршавӣ бо иштироки моддаҳои гуногун мегузарад. Барои барқарор намудани қувваи аз тарафи организм сарфшуда ба организм моддаҳои гуногунро: сафедаҳо, карбогидратҳо, рағанҳо, витамин, намакҳои минералӣ ва обро бояд расонид.

Сафедаҳо манбаи ҳаёт ҳисоб мешаванд. Асоси сафедаҳо моддаҳои озуқавии ҳайвонот ва растанӣ: гӯшт, моҳӣ, тухм, шир, нон, дон ва сабзавотҳо ҳисобида мешаванд. Талаби миёнаи инсон ба сафеда барои як рӯз 80—100 г аст.

Карбогидратҳо асоси қувват буда, нерӯмандии энергетикӣ хӯрокро (50—60%) ташкил мекунад. Талаби рӯзона ба карбогидратҳо 400—500 г аст. Карбогидратҳо дар моддаҳои растанӣ дар шакли шакарҳо мешавад. Манбаи карбогидратҳо нон, картошка, сабзавот ва донҳо ҳисобида мешавад.

Рағанҳо— асоси манбаи қувват аст. Ҳар як грами раған дар организм нисбати сафеда ё карбогидрат ду маротиба зиёдтар қувват медиҳад. Рағанҳо қобилият ҳаҷми хӯрокро зиёд накарда, баланд кардани қимати энергетикӣ онро доранд. Рағанҳо манбаи асосии витаминҳои дар раған маҳлулшаванда (А, Д, Е) мебошанд. Эҳтиёҷи ҳаррӯза ба раған 80—100 г аст (ба ҳар кг вазн 0,7—1 г).

Моддаҳои минералӣ (намакҳо) — ба сохтор ва аъзоҳои гуногун таъсири худро нишон дода меистад, барои ҳамин онҳо қисми ивазнашавандаи хӯрок ҳисобида мешавад. Намакҳои калсий, калий, натрий, магний,

Намакҳои калсий, фосфор, магний қисми асосии таркибии сохтори устухони инсон аст. Фосфор ба таркиби ҳучайраҳои нерв медарояд. Моддаи оҳан бошад, қисми таркибии гемоглобини дар хун буда, оксигенро ба бофтаҳо мерасонад. Натрий ва калсий ивазшавии обро идора намуда, мувозинати асосии кислотаро нигоҳ медорад. Намаки мис дар ҷараёни ҳосилшавии хун аҳамияти калон дорад. Нарасидани моддаи фтор ба ривҷёбии касалии кариес мебарорад. Нарасидани моддаи йод сабаби касалии эндемии ҷоғар мешавад. Дар гӯшт, моҳӣ, шир, сабзавот, нон ва дон як қатор моддаҳои минералӣ мавҷуд аст.

Об дар маҳсулотҳои хӯрокаи дар миқдори гуногун мешавад. Аммо, миқдори маълуми он тавассути истеъмоли ба организм медарояд. Об дар таркиби ҳар як аъзо ва бофта мешавад, бинобарин, дар баъзеи бофтаҳо миқдори он хеле калон мешавад, дар хун — 80%, дар ҷигар, майна ва пӯст — 70%-ро ташкил мекунад.

Витаминҳо — моддаҳои органикии аз ҷиҳати биологӣ фаъолият бахшида буда, дар ҷараёни ивазшавии моддаҳо мақоми асосиро ишғол мекунад. Витаминҳо муҳити дохилии организм, фаъолияти қорини сохторҳои асосии онро беҳтар мекунад, дараҷаи тобоварӣ ба касалиҳои гуногуни сироятӣ баланд мекунад. Витаминҳо ба ду гурӯҳ тақсим мешавад — дар равшан маҳлулшаванда (А, Д, Е, К) ва дар об маҳлулшаванда (В, С).

Агар эҳтиёҷи организм нисбат ба витаминҳо бо маҳсулоти истеъмолишаванда қонеъ нашавад (дар мавсими зимистон, меҳнати машаққатнок, вақти беморӣ), мувофиқи тавсияи шифокор препаратҳои гуногуни витаминдор қабул карда мешавад.

Тартиби хӯрокхӯрӣ — саломатӣ ва тобоварии организмро нисбати машқҳои гуногуни ҷанговар ва таълими меафзояд. Аз рӯйи нерӯмандии энергетикӣ таъминоти меъриии ратсионалии шабонарӯзӣ ба таври зерин тақсим шуданаш мумкин аст: ноништа — 30—35%, нисфирӯзӣ — 40—45%, шом — 20—25%.

Назорат кардани сифати таоми тайёршуда. Пеш аз тақсим кардани таоми тайёршуда шифокор (фелдшер, инструктори санитарӣ) яқоя бо навбатдори қисми ҳарбӣ сифати таом ва ҳолати санитарии ошхона, тозагии зарф ва асбобу анҷоми онро дида мебарояд.

Шифокор (фелдшер, инструктори санитарӣ) натиҷаҳои санҷиширо ба «Китоби назорати сифати таоми тайёршуда» навишта мемонад.

Хусусиятҳои хӯрокхӯри дар шароити сахро. Дар шароити сахро режими хӯрокхӯрии таркиби шахсӣ ба ҳислати вазифаҳои иҷрошаванда вобаста мешавад. Одатан, хӯроки гарм рӯзе 3 маротиба дода мешавад. Агар имкони 3 маротиба тайёр кардани хӯроки гарм набошад, 2 маротиба дода шудани хӯроки гарм таъмин карда мешавад. Дар ин ҳолатҳо дар байни хӯрокдихӣ ба сифати таоми иловагӣ консерваҳои гӯштин–растанӣ ва нон дода мешавад. Хӯроки тайёруда ба таркиби шахсии қисмҳо дар термосҳо ҳам расонида шуданаш мумкин аст.

Саволҳои назоратӣ

1. Самтҳои асосии таъминоти тиббии қисмҳои ҳарбӣ кадомҳоянд?
2. Дар шароити оромӣ ба пункти тиббии қисми ҳарбӣ кадом вазифаҳо бор карда мешаванд?
3. Қисмҳои асосии пункти тиббӣ аз чӣ иборат?
4. Вазифаи асосии самти гигиенаи ҳарбӣ аз чӣ иборат?
5. Ба гигиенаи шахсӣ чӣ мебарояд?
6. Ба гигиенаи ҷойи зисти ҳарбӣ таъриф диҳед.
7. Дар гигиенаи хӯрокхӯрӣ бояд ба чӣ эътибор дод?

Боби 2. АСОСҲОИ ТАШКИЛ НАМУДАНИ ТАЪМИНОТИ ТИББИИ ҚЎШУНҲО ДАР ЗАМОНИ ЧАНГ

Дар шароити чанг таъминоти тиббии қўшунҳо ба гузаронидани маҷмӯи чораҳои тадбирҳои барои нигоҳдории саломатии хизматчиёни ҳарбӣ, мувофиқи талаб доштани ҳолати санитарӣ–эпидиомологии қўшунҳо, ба ярадор ва беморҳо саирвақт расонидани ёрии тиббӣ, онҳоро эвакуатсия намудан ва табобат кардан, ҳамчунин дар муддати кӯтоҳ қобилияти чанговарии таркиби шахси барқарор намудан равона шудааст.

Барои иҷрои тадбирҳои нишондодашуда ҳар як қисм, муассиса (қисми ҳарбӣ) ба пеши худ вазифаҳои аниқ мемонад. Дар даври бурдани ҳар гуна ҳаракатҳои чангӣ оқибати ярадоршавӣ пеш аз ҳама ба вақти расонида шудани ёрии тиббӣ ва сифати он вобаста аст.

Дар бобати аз майдони чанг баровардани ярадорон бошад, он ба шароити ҳаракатҳои чанговарӣ вобаста набуда, вақти дилхоҳи рӯзу шаб, беист бурда

2.1. Асосҳои гузаронидани чора–тадбирҳои табобатӣ –эвакуатсионӣ дар қисмҳои ҳарбӣ дар вақти ҷанг

Бо суръатҳои тез, шабу рӯз, аз рӯйи fronti васеъ бурда шудани ҳаракатҳои ҷангӣ ба назди хизмати тиббӣ як қатор талабҳоро мемунад. Иҷрои ин талабҳо ҳангоми бурда шудани ҳаракатҳои ҷанговарӣ аз омилҳои вобаста аз мувафакқиятнок ҳал намудани таъминоти тиббии қисмҳои ҳарбӣ иборат аст.

Дар давоми бурдани ҳаракатҳои ҷангӣ дар таркиби шахсӣ содир шудани талафоти характери гуногун дошта эҳтимол дорад.

Ба ғайр аз ин, ба таркиби хизмати тиббии қисмҳо рост меояд, ки дар шароитҳои хавфи шикастёбӣ мавҷуд буда қор кунад. Дубора ҷароҳат гирифтани ярадор ва беморҳои дар майдони ҷанг буда доимо мавҷуд аст.

Тамоми омилҳои вазъияти дар боло зикршудаи ҷанговарӣ, ақибоҳӣ ва тиббӣ ба ҳамаи ҷабҳаҳои хизмати тиббӣ таъсири ҳалқунандаи ҳудро мегузаронад. Дар вобастагӣ ба ҳамин, зарурати мавҷудияти сохтори махсуси ёрирасонӣ ба беморон ва ярадорон, ташкил кардани табобати онҳо пайдо мешавад. Ин сохтор номи сохтори табобат кардани ярадор ва беморон дар зинаи эвакуатсия номида мешавад.

Моҳияти сохтори таъминкунии замонавии табобат–эвакуатсиякунии кушӯнҳо дар аз саривақт, паиҳам ва узван амалӣ кардани тадбирҳои табобатӣ дар зинаҳои эвакуатсия, бо назардошти вазъият ва шароитҳо мувофиқи нишондоди тиббӣ ба муассисаҳои махсуси табобатӣ эвакуатсия кардани беморон ва ярадорон ва якҷоя рафтан бо онҳо иборат аст.

Зинаҳои эвакуатсияи бемор ва ярадорон мувофиқи роҳат дар асоси сохтори табобати замонавӣ самтҳои зеринро дарбар мегирад:

- як ҳел фаҳмидани ҷараёни патологӣ дар организми осебдида;
- як ҳел эътибор додан ба табобати ярадорон ва пешгирии асоратҳо;
- Дар зинаҳои эвакуатсия чора–тадбирҳои тиббиро саривақт, паиҳам ва узван иҷро намудан;

Дар тамоми зинаҳои эвакуатсия ҳуҷҷатҳои тиббиро дуруст пур намудан, барои аниқ кардани навбат ва ҳислати ёрии тиббӣ

Саракунии ҳуҷҷати тиббӣ ва дар зинаҳои дигар дуруст амалӣ намудани

2.2. Намудҳои ёрии тиббӣ. Вазифаҳои пункти тиббӣ дар қисми ҳарбӣ

Дар сохтори замонавии тадбирҳои таботатӣ-эвакуатсионӣ ба беморон дошта шудааст. Ба ярадор ва беморҳо расонидани ёрии тиббӣ аз майдони ҷанг сар карда аз ба таври паиҳам эвакуатсия кардани онҳо то ба ҷойи таботат расонида бурда шудани онҳо давом карда мешавад.

Маҷмӯи тадбирҳои яклухти тиббӣ ба навъҳои алоҳидаи ёрии тиббӣ ҷудо карда шудааст. Ёрии тиббӣ гуфта, маҷмӯи тадбирҳои аниқи таботатӣ –профилактикӣ дар назар дошта мешавад, ки дар майдонҳои ҷанг ва зинаҳои эвакуатсияи тиббӣ аз тарафи таркиби шахсии қушӯнҳо ва таркиби шахсии хизмати тиббӣ ба осебдидаҳо (ярадорон ва касалҳо) расонида мешавад.

Дар ҷараёни таботати қӯшунҳо расонидани панҷ навъи ёрии тиббӣ дар назар дошта мешавад: ёрии аввали тиббӣ, ёрии тиббии то духтурӣ (фелдшерӣ), ёрии аввали духтур, ёрии пурихтисоси тиббӣ, ёрии махсуси тиббӣ.

Ёрии аввали тиббӣ дар ҳуди ҷойи гирифтани осеб (майдони ҷанг, маркази зарарнокшавии оммавӣ) аз тарафи санитарҳо ва инструкторҳои

ҳамдигар расонида мешавад. Агар талафоти оммавии санитарҳо седиқ шавад, осебдидаҳо ёрии аввали тиббиро асосан худашон ва ба ҳамдигар мерасонанд. Ба ғайр аз ин, аз тарафи таркиби шахсии қисмҳои барои корҳои начотдиҳӣ ҷудошуда ҳам ёрӣ расонида мешавад.

Ёрии аввали тодухтурӣ бо қувва ва воситаҳои пункти тиббии қисми ҳарбӣ расонида мешавад. Ба ин таркиб фелдшер, инструктори санитарӣ ва санитарҳо мебароянд.

Ёрии аввали тодухтурӣ ёрии аввали тиббиро пур намуда, бо мақсади мубориза бо оқибатҳои ҷароҳати ба ҳаёти ярадор ва беморҳо ҳавф андозанда нишон дода мешавад.

Барои расонидани ёрии аввали тодухтурӣ аз таҷҳизоти табелии пункти тиббии қисми ҳарбӣ ва воситаҳои тиббии таркиби шахсӣ истифода мешавад, ба онҳо: маҷмӯи маводи ҷароҳатбанди стерилӣ, сумкаи тиббии қӯшунҳо,

ингалатори оксигенини навъи КИ-4, маҷмӯи сахрони фелдшерӣ, занбари санитарӣ ва мошини санитарӣ медарояд.

Ёрии аввали духтур аз тарафи духтури малакаи умумӣ дар пункти тиббии бригада ва отрядҳои тиббӣ расонида мешавад. Мақсади асосӣ аз ин нест кардани оқибатҳои чароҳати (касалии) ба ҳаёти бемор ва ярадорҳо хавф андозанда, пешгирии асорати вазнин (инфексияи чароҳат, садамот) ва таёркунӣ ба зинаи дигари эвакуатсия аст. Вақти оптималӣ аз гирифтани чароҳат сар карда то ёрии аввали духтур 4—5 соат ҳисобида мешавад.

Ёрии тиббии нурихтисос дар отряди алоҳидаи тиббӣ аз тарафи духтурон-ҷарроҳҳо ва духтурон-терапевтҳо (ёрии малаканоки ҷарроҳӣ ё ёрии малаканоки терапевт) расонида мешавад. Ҳангоми зарурат ин ёрӣ дар госпиталҳои сахрой ҳам нишон дода мешавад.

Мақсади асосӣ аз расонидани ин навъи ёрӣ бартараф кардани оқибат ва асоратҳои барои ҳаёт хавфнокӣ дар натиҷаи осеббинӣ ва беморӣ ҳосилшуда (асфиксия, талвосаҳо, коллапс, варами шуш, норасоии гурда ва дигар) мебошад. Ҳамчунин, гузаронидани тадбирҳои оид ба пешгирӣ кардани асоратҳои эҳтимолӣ, эвакуатсияи ярадор ва беморҳо ба зинаи дигари тиббӣ аст. Вақти оптималӣ аз гирифтани чароҳат сар карда то ёрии аввали духтури малаканок 8—12 соат ҳисобида мешавад.

Ёрии тиббии махсусро духтурон-мутахассисони бо таҷҳизоти махсуси табобатӣ, ташҳисмонӣ таъминшудаи муассисаҳои табобатӣ мегузаронанд.

Ба воситаи мавҷудияти муассисаҳои тиббии ба гурӯҳи маълуми беморон ва ярадорон хизматкунанда ёрии тиббии махсус гардонида шуданаш мумкин аст. Барои ташкил кардани ёрии тиббии махсус бо ёрии отрядҳои тиббӣ мувофиқи роҳати аниқи эвакуатсия бояд ба амал бароварда шавад.

Ташкил кардани қори пункти тиббии қисми ҷарбӣ. Дар ҳар қисми ҷарбӣ пункти тиббӣ ташкил карда мешавад. Вазифаи асосии пункти тиббӣ аз дар майдони ҷанг пайдо кардани ярадорон, ҷамъ кардан, онҳоро аз майдони ҷанг, маркази талафоти оммавии санитарӣ баровардан (бор карда баровардан), дар қисмҳои баталён аниқ кардани беморони фаъол, ба беморон ва ярадорон расонидани ёрии аввали тодухтурӣ, тайёр кардани онҳо ба зинаи дигари эвакуатсия, дар қисми ҷарбӣ гузаронидани тадбирҳои ҳифзи таркиби шахсӣ аз

Ба зиммаи пункти тиббӣ бурдани корҳои кофтуковӣ дар ҷойҳои ҳаракати ҷангӣ бурдаистода ва ҳудуди қисми ҳарбӣ ҷойгиршуда, бо воситаҳои профилактикӣ ва ёрии аввали тиббӣ таъмин намудани таркиби шахсии қисми ҳарбӣ, бо анҷомҳои тиббӣ таъмин кардани инструкторҳои санитарӣ гузошта мешавад.

Пункти тиббӣ барои ҷамъ кардани ярадор ва беморҳо, ба онҳо расонидани ёрии тиббӣ ва эвакуатсияи онҳо бо анҷоми зерин таъмин карда мешавад: «Маҷмӯи фелдшерии сахроӣ, сумкаи тиббии кӯшунҳо, Б-1 маҷмӯи «воситаҳои стерили ҷароҳатбандӣ», маҷмӯи Б-2 «Шинаҳо», аппарати

КН-4 М, шлем-тӯйқоби ШР барои аз сар осебдидаҳо, тасмаи санитарӣ ва лямкаи (бортасмаи) махсуси санитарӣ Ш-4, занбали санитарӣ ва дигарҳо.

Тамоми таркиби шахсии пункти тиббӣ бо дастбанди тасвири ҳилоли аҳмар дошта таъмин мешавад.

Ба ғайр аз ин, дар таҷҳизоти пункти тиббии қисми ҳарбӣ мошини санитарӣ ва воситаҳои алоқа бояд мавҷуд бошад.

Сардори пункти тиббӣ дар ҳудуди қисми ҳарбӣ ҷойгиршуда ва ҳаракати ҷанговарона бурда шудаистода кофтукови тиббӣ ташкил мекунад.

Ҳамчунин, дар байни таркиби шахсӣ чора-тадбирҳоро зидди эпидемия гузаронида, аз болои ҳолати санитарӣ – гигиении қисми ҳарбӣ назорат мекунад. Сардори пункти тиббӣ барои бартараф кардани оқибатҳои дар натиҷаи аз тарафи душман истифода шудани силоҳи оммавии қирқунӣ ба вучуд омада барои доимо шайъ будани таркиби шахсии пункти тиббии қисми ҳарбӣ ҷавобгар аст.

Сардори пункти тиббӣ дар даври байни бурда шудани ҳаракатҳои ҷанговарӣ ба таркиби шахсии қисми ҳарбӣ қоида ва усулҳои расонидани ёрии аввали тиббӣ, аз техника баровардани ярадорон, аз майдони ҷанг баровардани ярадорон, пинҳон кардани онҳо, ёрии тиббӣ расонидан, Истифодаи воситаҳои ёрии тиббӣ, дорукуттии шахсӣ ва дорукуттии кушӯнҳоро ёд медиҳад.

Вазифаи инструктори санитарии взвод. Бояд дар ҳар як взводи қисми ҳарбӣ инструктори санитарӣ бошад. Ӯ бевосита ба командири взвод, мувофиқи тартиби дохилӣ бошад, ба старшинаи взвод итоат мекунад. Аз рӯи масъалаҳои махсус нишондоди сардори пункти тиббии қисми ҳарбиرو

дар таркиби ҷанговарию взвод ҳаракат мекунад. Инструктори санитарии взвод бояд:

— вазиғаи дар пеши взвод мондашуда, ҷойи пункти тиббии қисми ҳарбӣ ва тартиби ҳаракати онро донанд;

— дар майдони ҷанг кофтуков кардан ва ёфтани ярадор ва беморхоро ташкил намояд, ба амал барорад, ёрии аввали тиббӣ расонад, онхоро ба як ҷой ҷамъ кунад, пинҳон кунад ва аломатгузорию ҷойро донанд;

— барои аз дубора осеб دیدан эҳтиёт намудани ярадор ва беморҳо ҷораҳои дар «хонаҳои беморон» пинҳон намуданро бинад, барои ҷойҳои пинҳоншавиро бо аломатҳои шартӣ ва асбобҳои радиосигналь аломатгузорӣ кардан, дар тадбирҳои маҷмӯӣ шахсан ҳудаш иштирок кунад;

— дар бораи миқдори ярадор ва беморони барои баровардан аз майдони ҷанг мӯҳтоҷ буда, қувваҳои дар ин мақсад истифодашаванда ба командири взвод ва сардори пункти тиббии қисми ҳарбӣ нишондод диҳад;

— назорати саривақт ва босифат дода шудани ёрии тиббии аввали аз тарафи тирпарронҳо–санитарҳо ва ҳамчунин ба худ ва ба ҳамдигар нишон дода шуда;

— нигоҳ доштани саломатии таркиби шахсии взвод, дар ҷойҳо бурдани назорат аз болои ҳолати санитарӣ–гигиенӣ ва эпидемӣ;

— ба амал баровардани тадбирҳо оид ба аз силоҳи оммавии қирқунии душман ҳифз кардани таркиби шахсии взвод.

Инструктори санитарии взвод таркиби шахсӣ ва тирпарронҳо–санитарҳои аз штат берунро бо пакетҳои ҷароҳатпечонандаи шахсӣ (ППИ, ППУ), пакетҳои шахсии зиддикимёвӣ (ИПП-8, ИПП-9, ИПП-10), дорукуттии шахсӣ (АИ-2), бандинаи резинӣ барои доштани хунравӣ, рӯмоли тиббӣ ва ҳабдоруҳои оби дар фляжка бударо безараркунанда таъмин мекунад.

Инструктори санитарӣ бо воситаҳои зерини табелӣ: бортасмаи санитарӣ, бортасмаи махсус дар қисмҳои танкӣ Ш-4, сумкаи тиббии кӯшунҳо (СТК), шлем–ниқоб барои аз сар осебдидагон, найи ТД-1 барои аз даҳон ба даҳон нафас додан, шинаҳои симин, аломатҳои махсус ё маҷмӯӣ радиопеленгатионӣ барои дарёфти «хонаи ярадорҳо», асбоби биниши шабона ва дастбанди тасвири ҳилоли аҳмар дошта таъмин карда мешавад.

буда, яъне силоҳи шахсӣ, газниқоб, маҷмӯи ҳимояи умумҳарбӣ, фляжкаи шахсӣ, белчаи сапёрӣ таъмин карда мешавад.

Вазифаҳои тирпарронҳо–санитарҳо. Дар ҳар гуруҳи қисми ҳарбӣ (сексия) якто тирпаррон–санитар берун аз штат таъин карда мешавад. Хизматчиҳои ҳарбии хониши махсуси 5—10 рӯзаро тамома карда, тирпаррон–санитар таъин карда мешавад.

Тирпарронҳо–санитарҳо ҳангоми бурдани ҳаракатҳои ҷанговарӣ вазифаи тирпарронро иҷро мекунанд. Ба ғайр аз ин, онҳо дар майдони ҷанг ярадоронро кофта ёфта, дар ҳар шароити вазъияти ҷангӣ ёрии аввали тиббӣ мерасонанд. Тирпаррон–санитар бояд беист майдони ҷангро назорат кунад. Ӯ бояд ҷойҳои ярадор бударо дар хотир дорад, тез кофта ёбад, ёрии аввали тиббӣ расонад, ярадорони вазнинро аз дубора осеббинӣ ва техникаи ҷанговарӣ ҳимоя намуда, ба ҷойи беҳавф пинҳон кунад. Аз майдони ҷанг якҷоя бо ярадорон силоҳи шахсии онҳо ҳам бароварда мешавад.

Ҷойҳои ҷойгиркунии ярадоронро бо аломатҳои нағз намудоршаванда нишонгузорӣ мекунанд. Ҳангоми аз тарафи душман истифода шудани силоҳи оммавии қирқунӣ, тирпаррон–санитар бо ёрии пакети зиддкимёвӣ ярадорро қисман аз коркарди кимёвӣ мегузаронад. Тирпаррон–санитар бо сумкаи тиббии кушӯнҳо (СТК) ҳам таъмин карда мешавад.

Саволҳои назоратӣ

1. Дар даври ҷанг ба тадбирҳои таъминотӣ – эвакуатсионии қисмҳои ҳарбӣ чӣҳо медарояд?
2. Навъҳои ёрии тиббиро таъриф намоед.
3. Вазифаҳои асосии пункти тиббии қисми ҳарбӣ аз чӣ иборат аст?
4. Ба вазифаҳои инструктори санитарии взвод чӣҳо медарояд?

Боби 3. РАСОНИДАНИ ЁРИИ АВВАЛИ ТИББӢ ҲАНГОМИ ЯРАДОРШАВӢ ВА ҶАРОҲАТИ ПӢШИДА ГИРИФТАН

Барои барқарор кардани саломатии бемор ва ярадорҳо гузаронидани тадбирҳои гуногуни таъбаоти талаб мешавад. Тадбирҳои таъбаоти як маротибавӣ ба навҳои алоҳидаи ёрии тиббии дар зинаҳои гуногуни эвакуатсияи тиббӣ ва майдони ҷанг гузаронидашаванда ҷудо мешаванд. Панҷ навӣ ёрии тиббӣ қабул шудааст: ёрии аввали тиббӣ, ёрии тиббии то духтурӣ (фелдшерӣ), ёрии аввали духтур, ёрии пурихтисоси тиббӣ, ёрии махсуси тиббӣ. Инструктори санитарӣ дар расонидани ёрии аввали тиббӣ иштирок мекунад ва ба ёрии тиббии то духтурӣ (фелдшерӣ) ҷалб карда мешавад.

3.1. Мафҳуми ёрии аввали тиббӣ. Навҳои ҷароҳат

Ёрии аввали тиббӣ— аз рӯи қоида дар ҷойи ҷароҳатгирӣ ё касалшавӣ худаш ба худаш мерасонад (худи ярадор иҷро мекунад) ё ба тариқи ёрии ҳамдигарӣ (аз тарафи рафикаш) ҳамчунин тирпаррон-санитарҳо, санитарҳо, инструкторҳои санитарӣ ва таркиби дигари тиббӣ расонида мешавад. Барои ин дорукуттии шахсӣ (АИ), пакети шахсии ҷароҳатпечӣ (ПШИ), пакети шахсии кимёвӣ (ИПП), воситаҳои дар сумкаи тиббии кӯшунҳо буда (СМВ), сумкаи санитарӣ ва воситаҳои зеридастӣ истифода мешавад (Расми 62).

Мақсади асосӣ аз расонидани ёрии аввали тиббӣ, нигоҳ доштани ҳаёти ярадор, пешгирии оқибатҳои вазнини ҷароҳати гирифташуда ё камкунии асоратҳо, таъмин кардани эвакуатсияи ярадорон ба зинаи дигари эвакуатсия, дар ҷароҳатгирифтгон кам намудани таъсири воситаҳои радиоактивӣ, захролудкунӣ ва дигари зарарнок ё пурра нест кардани он ҳисоб мешавад. Тадбирҳои ёрии аввали тиббӣ хеле ҳам оддист. Ба ёрии аввали тиббии дар майдони ҷанг ба ҷароҳатдидаҳо расонанда тадбирҳои зерин мебарояд:

- кофтукови ҷароҳатдидагон, онҳоро аз мошинҳои ҷанговар, иншоотҳои гуногун, ҷойҳои зеркардамонда начот додан;
- либоси сӯхтаистодаи ҷароҳатгирифтагон, омехтаи дар бадани ӯ

Расми 62. а — дорукуттии шахсӣ (АИ); б — пакети шахсии чароҳатпечӣ (ППИ);
 с — пакети шахсии кимевӣ (ИП); д — сумкаи тиббии кушӯнҳо (СМВ).

— муваққатан боздоштани хунравии кушод (бо ангушт зер намудани раги магистралии хун, бо ёрии бандина ё бандишҳои зеркунанда);

— барои пешгирии асфиксия ё бартараф кардани он роҳҳои болои нафасро аз хун, моддаи часпанда ва бегона тоза намудан;

— барои ба ақиб нарафтани забон онро фиксатсия намудан, найчан нафасгириро ба дахон даровардан;

— агар нафасгирӣ, гардиши хун набошад, ба тарви сунъӣ нафас додан ва дилро пӯшида масҳ намудан;

— ба ҷойи чароҳатёфта ё рӯйи сӯхта бандинаи ҳимоякунанда мондан, дар ҳолати пневмоторакси кушод бошад, бо ёрии халтаи резинии пакети шахсии чароҳатпечӣ бандинаи окклюзионӣ мондан;

— ҷойҳои чароҳатдидаро бо воситаҳои оддии зеридастӣ имобилизатсия кардан;

— воситаҳои бедардкунанда ва зиддизаҳиро (антидотро) бо ёрии шпритс- тубикҳо ба мушакҳо фиристодан;

— радиопротектор ва антибиотикҳои дар дорукутӣ бударо додан;

— ба осебдидаҳо пӯшонидани газниқоб ва либоси ҳимоякунанда (дар вақти дар ҷойи заҳролудшуда будан) ва бо зудӣ аз ҳудуди зарардида баромадан;

— ярадорхоро қисман аз коркарди санитарӣ гузаронидан.

Либос ё омехтаҳои сӯхтаистодаро хомӯш кардан. Даргирифтани либос дар зери таъсири моддаҳои сӯзанда (напалм, термит, пирогел), шуоъи ҳангоми таркидани бомбаи атомӣ ҷудошуда, таъсири ҳавои тасфидаи мавҷи зарба ва алангаи сӯхтори дар иншоотҳои мудофиавӣ, биноҳо, техникаи ҷанговарӣ ба вучуд омада сурат мегирад.

Омехтаи паралм, ки ба пӯст ё либос афтидааст ва ҷойи сӯхтаистода

болопӯш ё хоки нам, барф ғайр карда пӯшонида мешавад. Агар паралм дар қисми маҳдуди бадан сӯхта истода бошад, ба он якчанд қабат бинт печонида мешавад, агар дар рӯйи одам сӯхта истода бошад, бо зудӣ ниқоби газ пӯшонида мешавад. Дар фасли зимистон ба болои либос барф пӯшида, дар тобистон бо рег ё хок хомӯш кардан мумкин аст. Баъди хомӯш

(ба ғайр аз қисми ба ангишт мубадал шуда, ба бадан часпидааш) бозхатиёт

фосфор сӯхта бошад, бандинаи нам) монда мешавад. Аз ҷойҳои сӯхтаи бадан канда гирифтани либос ва кушодани пуфакҳо тавсия намешавад. Агар қисми калони бадан сӯхта бошад, ба осебдида воситаи бедардкунӣ дода мешавад.

Муваққатан нигоҳ доштани хунравӣ. Хунравӣ нафақат ба асоратҳои

мумкин аст. Барои ҳамин мақсади асосии ба ярадор додани ёрии аввали шавад, артерияҳои калон бо ангишт зер карда мешавад, бандина ё бандиши зеркунанда монда мешавад, ҳамчунин бо роҳи кат кардани буғумҳои дасту пойи ярадор ҳам хунравиро доштан мумкин аст.

Дар бадани одам ҷойҳои бо роҳи мондани бандина нигоҳ доштани хунравӣ 20 торо ташкил медиҳад. Аммо дар амалиёт фақат аз якчандтоаш истифода мешавад.

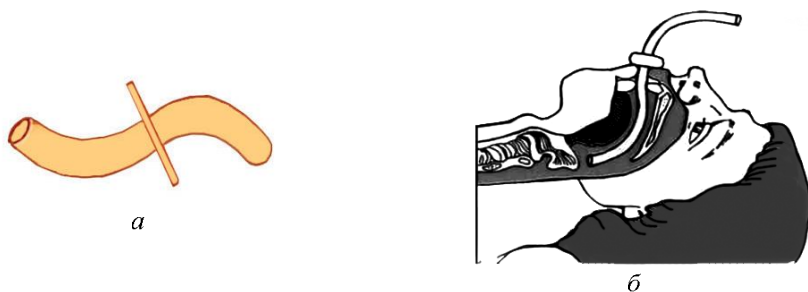
Ба захм ва рӯйи сӯхта мондани бандина. Барои дар майдони ҷанг мондани бандинаи асептикӣ ба қоидаҳои аниқ бояд риоя намуд. Ба захм расонидани дастон, аз захм гирифтани боқимондаҳои либос ва ҷисмҳои дигари бегона тавсия намешавад. Органҳои дохилии аз шикам баромадаро ба ҷояш андохтан манъ аст.

Пешигирии асфиксия ва ё бартариф кардани он. Ҷароҳат ё захролудшавии вазнин ба истодани нафасгирӣ оварда расониданаш мумкин аст. Барои барқарор кардани нафасгирӣ муолиҷаҳои нафасгирии сунъӣ гузаронида мешавад. Якчанд намудҳои самараноки нафасгирии сунъӣ мавҷуд аст, барои

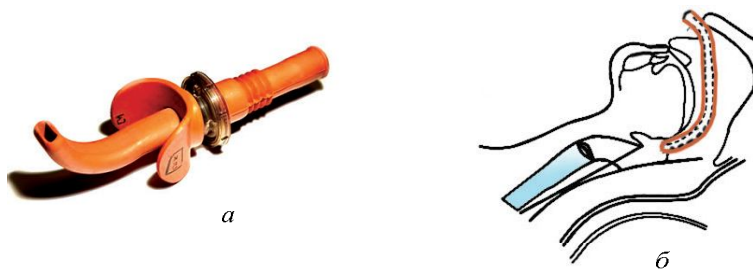
Ба дарун рафтани забон сабаби маҳкам шудани роҳҳои нафас мешавад. Хун, балғам, массаҳои қайӣ ва дигар ҷисмҳои бегона сабаби дуҷоми маҳкам шудани роҳҳои нафас мешавад.

Баъди кушодани роҳҳои нафас дарҳол ба нафасгирии сунӣ оғоз карда мешавад. Усулҳои «аз даҳон ба даҳон» ва «аз даҳон ба бинӣ» усулҳои одитарин ва самараноктарин ба ҳисоб меравад. Агар нафасгирӣ барқарор нашавад, тавассути ҳавогузаронандаи шакли С дошта (Расми 63, а) ё найи нафасгирии ТД-1 (64 Расми, а) нафаси сунӣ дода мешавад.

Муваққатан имобилизатсия кардани ҷойи ҷароҳат. Дар натиҷаи шикастани устухонҳо канда шудани бофта, мушак, рағҳои хун ва нервҳои атрофи он мушоҳида мешавад. Барои пешгирии ин ҳолатҳои нохуш ва асорати вазнин (садама, хунравӣ) бояд бофта ва устухонҳоро начунбонид. Барои муваққатан имобилизатсия кардани устухонҳо дар майдони чанг аз шинаҳои фанерамонанд, тӯршакл ва нардбоншакл, воситаҳои зеридастӣ (тахтача, фанер, картон, тӯдаи ҷӯбҳо ва дигар) истифода мешавад. Барои шинаҳоро ба ҷояш мондан ба қоидаҳои муайяншуда бояд риоя намуд.

Расми 63. а — намуди умумии ҳавогузаронандаи шакли С дошта;
б

Расми 64. а — найи нафасгирии Д-1;
б — усули ба бемор мондани найи нафасгирӣ.

Бо ёри шпритс-тюбик ба бадан фиристодани воситаи бедардкунанда. Ҳангоми шикастани устухонҳои бадан, пачақ шудани бофтаҳои нарм ва захмҳои калон барои бозистонидани дард ба зери пӯст воситаи бедардкунӣ (омнопон, морфин, промедол) ба воситаи шпритс-тюбикҳо аз тарафи ҳуди осебдида ё шахси дигар фиристода мешавад.

Препаратҳои шакли ҳабдору доштаро додан (антибиотикҳо ва дигарҳо) — барои пешгирии ривочёбии инфексияи дубора аз дорукуттии шахсӣ яқбора 6 дона антибиотик (тетратсиклин), бо оби дар фляжкаи шахсӣ буда хӯрда мешавад.

Намудҳои ҷароҳат. Осеби механикӣ пӯст, пардаи луобӣ, бофтаҳои чуқур ҷойгирифта, сатҳи органҳои дохилӣ шикасти кушод ё ҷароҳат номида мешавад.

Вобаста аз шакл ва хислати предмети ҷароҳат расонида ҷароҳати шикофта, бурида, канда, латхӯрда, дарида, тир расида, газида мавҷуд.

Предмет тез буда, ҷароҳат тез расонида шавад, канори ҷароҳат ҳамон қадар кам шикаст мебинад. Дар ҷароҳатҳои бо предмети кунд расонида шуда канорҳои ҷароҳат бисёр шикаст мебинад. Дард саҳт шуда, баъзан ба ҳолати садама мебиёрад.

Ҷароҳати шикофта — дар зери таъсири предметҳои шикофанда, яъне корд, найза, бигиз, сӯзан ҳосил мешавад. Дар ин намуди ҷароҳатҳо сӯроҳии беруна одатан хурд буда, ҳудаш чуқур мешавад. Канали ҷароҳат танг, дар натиҷаи ҷаббидашавии бофтаҳо (кашишхӯрии мушакҳо, ҷаббидашавии пӯст) қачу қилеб мешавад. Ин бошад, ҷароҳати шикофтаре хавфнок мекунад. Чунки аниққунӣ шикасти органҳои дохилӣ ва чуқурии он душвор мешавад. Шикастҳои органҳои дохилии аниқ нашуда сабабгори аз органҳои дохилӣ рафтани хун, перитонит (зарарёбии пардаи шикам) ва пневмоторакс шуданаш мумкин.

Ҷароҳатҳои бурида ҳангоми бо предмети теғдор буридан (қорд, устура, оина, скалпел) ба вучуд мебиёяд. Канори ин навъ ҷароҳатҳо ҳамвор ва зер нашуда мешавад.

Ҷароҳатҳои канда ҳангоми бо предмети вазнин, тез задан (табар, шамшер ва дигарҳо) содир мешавад. Аз берун он намуди ҷароҳати бурида барин аст, аммо ин навъ ҷароҳат соҳаи калонро ишғол намуда, аксаран устухонро ҳам

Чароҳати латхӯрӣ ҳангоми бо ягон предмети кунд (болға, санг ва дигар) ба бофтаҳо таъсир кардан пайдо мешавад. Канорҳои чароҳат зер, ноҳамвор, хунолуд мешавад. Аз сабаби шикастхӯрии рағҳо ва тромбозшавӣ, озӯқагирии канроҳои чароҳат вайрон шуда, некроз ба миён меояд. Бофтаҳои зершуда барои зиёдшавии микробҳо муҳити мусоид ҳисобида мешавад. Аз ҳамин сабаб, ба чароҳатҳои латхӯрда инфекция осон меафтад.

Чароҳати газида бо дандони одам ё ҳайвон расонида мешавад. Дар натиҷаи аз даҳон афтидани инфекция, дар ин чароҳат инфекция бештар ривоч меёбад. Заҳми газида метавонад вирусӣ ҳорӣ дошта бошад.

Чароҳатҳои захрин дар натиҷаи истифодаи моддаҳои захролудшавӣ, газидани кажум ва мор ҳосил мешавад.

Чароҳати тир аз тири силоҳи тирпарронӣ чароҳат гирифтани бадан аст. Ба силоҳи тирпарронӣ: автомат, милтиқ ва пистолетҳо, силоҳҳои дар натиҷаи таркиш осколкаҳояш бароянда, яъне снарядҳои артиллерия, мина, гранатаи дастӣ, авиабомба, силоҳҳои тирпарронии ҳаҷмноки тарканда ва дигарҳо медарояд. Аз рӯи навъи снаряд, ярадоршавӣ аз тир, тири сочма ва осколка фарқ мекунад.

Дар байни ярадорони аз силоҳи оташфишон осебдида чароҳатнокшавии зиёд ва омехта мушоҳида мешавад.

Вобаста ба таъсири силоҳҳои гуногун ва омилҳои таъсири як навъи силоҳ чароҳатҳо: комбинатсияшуда, миқдораш зиёд ва омехта мешавад.

Заҳмдоршавии комбинатсияшуда гуфта аз силоҳҳои гуногун

(масалан, силоҳи тирпарронӣ ва шуъои силоҳи ядрой) ё зери таъсири омилҳои шикастдиҳандаи як навъи силоҳ (масалан, сӯхтан, ярадор шудан ва аз нурафкании шуъои силоҳи ядрой шикаст дидан) зарар дидан фаҳмида мешавад.

Чароҳатнокшавии ба ёрии духтури мутахассис мӯхтоҷ чароҳатнокшавии асосӣ ҳисобида мешавад.

Ба миқдори зиёд ярадор шудан гуфта, бо як ё ду снаряди ягон силоҳ чароҳатнокшавии як ё якчанд аъзои анатомии бадани инсон (масалан, бо якчанд тир ё граната, порчаҳои бомба ё снарядҳо; бо моддаҳои захролудкунанда чароҳатнокшавии қабати пӯст ва шикастгирии аъзоҳои

Ярадоришавии омехта гуфта, сӯхтан ва чароҳатнок шудани якчанд аъзоҳои танаи инсон дар натиҷаи таъсири тир ё порчаи снаряд (масалан, чароҳатгирии аъзои торакоабдоминалӣ) фаҳмида мешавад.

3.2. Расонидани ёри аввали тиббӣ ҳангоми хунравӣ. Бозистонидани хунравӣ

Хунравӣ гуфта ба туфайли шикаст ёфтани деворҳои раги хун, дар натиҷаи ягон касалӣ хӯрда шудан ё тунук шудани онҳо аз онҳо рафтани хунро мегӯянд.

Хунравӣ ба ду навъ чудо мешавад. Якумаш навъи шикастёбӣ (травматикӣ) буда, он дар натиҷаи бо таъсири қувваи беруна вайрон шудани бутунии деворҳои раг (ягон чиз даромадан, задан, дароз шудан, зер шудан, истифодаи усули ҷарроҳӣ) ба вучуд меояд.

Навъи дуёми хунравӣ на ба шикастёбӣ, балки ба зарарнок шудани деворҳои раг (тағйироти патологӣ) вобаста мешавад.

Таснифи хунравӣ бо назардошти алоқамандии он бо сохти анатомии рагҳои хунгард, сабабҳо ва муҳити беруна ба гурӯҳҳои зерин чудо мешавад.

Аз рӯи нишонаҳои шикастёбии раги хунгард хунравии артериалӣ, венагӣ (шоҳрагӣ), капиллярӣ ва паренхиматозӣ мавҷуд аст. Аломатҳои клиникӣ онҳо аз якдигар фарқ мекунад (Расми 65).

Расми 65. Аломатҳои раги хунгарди шикастёфта.

Хунравии артериалӣ барои радор ва касал вазнин сурат мегирад. Хуни сурх дамба-дам сахт дамида мебарояд. Хунравии артериалӣ одатан сахт мешавад ва хуни зиёд гум карда мешавад. Агар артерияҳои калон, аорта шикаст ёбад, дар давми якчанд дақиқа ба дараҷаи барои ҳаёт хавфнок хун гум карда шуда, ярадор вафот мекунад.

Хунравии венавӣ ҳангоми зарарёбии венаҳо пайдо мешавад. Фишор дар маром, беист меравад. Хун ранги сурхи баландро мегирад. Дар ҳолатҳои хеле кам барои ҳаёт хавфнок мешавад. Агар венаҳои гардан ва қафаси сина

сина ҳангоми нафасگیرӣ фишори манфӣ пайдо мешавад. Ҳангоми осеб دیدани венаҳо, дар вақти нафаскашӣ ба вена ҳаво даромаданаш мумкин аст. Пуфакчаҳои ҳаво бо селай хун ба дил даромада, рағҳои дилро маҳкам карданаш ё эмболияи ҳаво содир шуданаш ва ҳолати марг ба вучуд омаданаш мумкин.

Хунравии катиллярӣ аксаран омехта буда, ҳангоми шикастёбии артерияҳои майда ва рағҳои венавӣ рӯй медиҳад. Ин навъ хунравӣ ҳангоми ба рӯй расидани теғ, рафтани пӯст мушоҳида мешавад. Дар шахсоне, ки лахташавии хунашон дар меъёр аст, хунравии капиллярӣ ҳудаш меистад.

Хунравии паренхиматозӣ ҳангоми шикастёбии аъзоҳои паренхиматозӣ, чигар, сипурз, гурда, шуш мушоҳида мешавад. Аз сабаби он, ки бофтаи рағҳои органҳо дар дарун аст хунравӣ қариб ки ҳеч худ ба худ намеистад.

Дар вобастагӣ ба он, ки хун аз рағи шикастёфта ба кучо мешорад, хунравии дарунӣ ва берунӣ фарқ карда мешавад.

Хунравии берунӣ бо аз чароҳати дар пӯст буда шориданаш муайян карда мешавад. Дар хунравии дохилӣ хун ба ягон холигӣ (холигии шикам, плевра) меравад. Хунравӣ ба холигии ковоки органи бо муҳити беруна вобаста (меъда, рӯда, пешобдон, трахея) хунравии берунии ниҳонӣ номида мешавад. Ба холигии бофтаҳо (мушакҳо, катакчаҳои рағған) рафтани хун *гематомаро* ҳосил мекунад.

Пайдошавии хунравӣ аз рӯйи давраш ба 3 гурӯҳ чудо мешавад:

- а) хунравии ибтидоӣ — баъди шикастёбӣ дарҳол аз рағҳо хун меравад;
- б) хунравии дубора — даври аз якчанд соат то ду шабонарӯзро дарбар

чараёни чирккунӣ сар нашуда мешавад. Хунравии дубора аксаран дар чароҳатҳои тирӣ содир мешавад;

д) хунравии дери дубора — ба авҷ гирифтани чараёни чирккунии чароҳат дар зери таъсири инфекция рост омада, одатан баъди 2 рӯз пайдо мешавад.

Сабабҳои хунравии дубора: беэҳтиётона расонида шудани ёрии аввали тиббӣ, имобилизатсияи бад, ҳангоми эвакуатсияи шахси чароҳатнок тақон хӯрдани нақлиёт, чирккунии чароҳат, ҳангоми тозакунии аввали чароҳӣ, ҳангоми оператсияи хуб баста нашудани рағи хунгард ё ба дараҷаи зарурӣ бозистонида нашудани хунравӣ.

Боздоштани хунравӣ. Дар шароити расонидани ёрии аввали тиббӣ дар мобайни даври то муассисаи табобатӣ бурдани ярадор ё касал хунравиро фақат муваққатӣ ё андак бозистонидан мумкин аст. Духтур дар муассисаи табобатӣ хунравиро батамом меистонад.

Усулҳои муваққатан бозистонидани хунравӣ зеринанд:

а) қисми осебдидаи баданро нисбати бадан болотар мондан. Дар ин ҳолат хунравӣ кам шуданаш мумкин аст;

б) дар осебдидаи рағи хунравро бо ёрии бандинаи зеркунанда нигоҳ дошта истодан. Ин усулро ҳангоми хунравии капиллярӣ ва венагӣ истифода бурдан мумкин. Ҳангоми хунравии артериявӣ аз бандина (жгут) истифода бурдан ба мақсад мувофиқ аст. Барои ин аз бандинаҳои стерилии пакети шахсӣ истифода мешавад. Яке аз болишчаҳои пакет қат карда ба ҷойи хунраванда монда мешавад ва печонида баста мешавад. Агар бинт набошад, газвори тоза ё рӯмолча ҳам мешавад. Бандина ба бофтаҳои нарми рағҳои майда зер карда шавад, хунравӣ тез меистад;

с) бо ангушт паҳш кардани артерия (Расми 66). Дар ин усули муваққатан бозистонидани хунравӣ

ба устухони наздики рағбуда зер карда мешавад. Артерияи хобро тавассути қисми дарунии мушаки чанбари гардан ба ҷоғари кӯндаланги сутунмӯҳраи гардан зер кардан мумкин (қисми болоии ҷоғари сутунмӯҳраи VI гардан, қисми миёнаи мушаки овардашуда). Артерияи чанбари гарданро аз тарафи беруни мушаки кашандаи чанбари гардан ба қабурғаи 1 зер кардан мумкин аст. Артерияи китфро аз тарафи дарунии мушаки дусара ба устухони китф зер мекунад. Артерияи ронро ба нуктаи дар шохи горизонталии устухони ҶОВ

Расми 66. Бо ангушт зер карда истодани артерия.

Дар беморони хароб аортаи шикамро ба ҷоғари сутунмӯҳра зер кардан мумкин.

Бо ангушт зер карда, ба муддати дароз хунравиро дошта намешавад. Чунки қувваи калони ҷисмонӣ талаб мекунад. Ин усул ёрдамдиҳандаро монда мекунад ва аз имконияти кӯчонидан маҳрум мекунад. Аммо барои ба зудӣ истонидани хун усули қулай ҳисобида шуда, дар ҳоли ба ҷароҳат наафтонидани ҷирк, истодани хунравиро таъмин мекунад ва имконияти тайёр кардани бандина, бандинаи печакро (закрутка) медиҳад;

д) қисми осебдидаро дар буғум ҳаддалимкон қат карда ё дароз намуда, маҳкам дошта боздоштани хунравӣ (Расми 67). Артерияи зеробағалӣ осеб бинад, дасти дар оринҷ қатшударо ба ақиб дароз намуда, аз сатҳи буғумҳои оринҷ фиксатсия намуда, хунравиро боздоштан мумкин. Агар артерияи зону осеб бинад, қат кардани буғуми зону, артерияи китф зарар бинад, қат кардани буғуми оринҷ, артерияи хоб осеб бинад, максималӣ қат кардани буғуми қадкашак хуб натиҷа доданаш мумкин;

Расми 67. Ба таври максималӣ қат кардани дасту пойҳо ва боздоштани хунравӣ.

Расми 68. Бандинаи резинии Э

е) қисми осебдидаро бо жгут печонида, кашида бастан. Жгутро бори нахустин соли 1873 Эсмарх кор фармудааст. Жгути Эсмарх (Расми 68) васеъ паҳн шуда буда, аз резини эластикӣ иборат аст. Дар як нӯгаш занчир, дар нӯги дуюм ҳалқа дорад. Дарозии жгут 1,5 метр, бараш 1,5 см аст.

Ҳангоми ба даст бастании жгут сеяки болоии китф, барои бастании пойҳо сеяки қисми миёнаи пойҳо қулай ҳисобида мешавад. Бастании жгут фақат дар холи хунравии саҳт аз дасту пойҳо мумкин аст. Дар ҳамаи ҳолатҳои дигар бастании жгут тавсия намешавад. Техникаи бастании жгут. Барои пешгирии дар таги жгут зер шудани пӯст ба таги жгут сачоқ ва маводи нарм гузошта мешавад. Ҳангоми мондани жгут дасту пой андак боло карда мешавад, жгут ба тани он монда мешавад, кашида то истодани хунравӣ дасту пойро мепечонанд. Бандҳои жгут пӯстро зер накарда назди ҳамдигар бояд ҷой гиранд. Банди аввалро маҳкам, дуюмро андак сусттар ва бандҳои баъдинаро боз ҳам сусттар мепечонанд. Нӯгҳои жгут бо занчир ва ҳалқа дар болои банд маҳкам карда мешавад. Жгутро то истодани хун мекашанд. Агар жгут дуруст баста шавад, хунравии артериалӣ тез меистад, даст ё пой сафед мешавад, дар поёни ҷойи жгутбаста задани набз меистад.

Агар жгут зиёдтар кашида баста шавад, бофтаи нарм (мушак, нерв, раг)ҳо зер шуданашон ва ҷойи шикастёфта фалаҷ шуданаш мумкин аст. Жгут суст

ё пой сафед нашуда, ранги кабуд мегирад) ва хунравии венавӣ ҷурқувват мешавад. Баъди бастании жгут дасту пойро бояд имобилизатсия кард.

Гарчи нишондод дар бораи хато бастании жгут нест, аммо бастании он

бастан, суст аз ҳад зиёд саҳт бастан, ба ҳам маҳкам накардани нӯгҳои жгут иборат аст.

Жгут камбудиҳои зерин дорад:

— бо зер шудани артерияҳо бофтаҳои нарм ва роҳҳои нерв ҳам зер мешавад. Ин бошад, ба парез ва фалаҷҳо оварданиш мумкин аст;

— жгут аз 2 соат зиёд монда шавад, дар бофтаҳои таги он гангрена ба вучуд меояд;

— истодани гардиши хун ба норасоии оксиген дар бофтаҳо оварда мерасонад.

Жгути басташуда бояд намоён бошад. Баъди баста шудани жгут дар давоми 2 соат бо мақсади тамоман бозистонидани хунравӣ бояд тамоми чораҳои барои ба муассисаи тиббӣ бурдани шахс дида шавад.

Барои тафтиш карда истодани вақти баста шудани жгут, саривақт кушодан ё суст кардани он ба таги жгут ё либоси шахси ҷароҳатдида навиштаҷот бо рӯзу вақти баста шудани жгут (соат, дақиқа) часпонида мешавад.

Агар жгути махсус набошад, ба дасту пой кмар, рӯймол, порчай матоъ

ба осонӣ осеб доданишон мумкин аст. Жгути аз воситаҳои иловагӣ тайёршуда печида (закрутка) номида мешавад. Печида ба ҷойи зарурӣ суст карда баста

пурра истодани хунравӣ мешавад. Баъди ҳамин тахтча ба даст ё пой маҳкам карда мешавад (Расми 69). Мондани печида ба дард сабаб мешавад, барои ҳамин ба таги печида, хусусан, ба таги гиреҳ ягон латтаро бояд монд. Тамоми хатогихо, хавф, асоратҳои хангоми баста шудани жгут мавҷуд буда ба печида ҳам мутааллиқ аст;

Расми 69. Печидаи барои

г) ба раги хунрави чароҳат зажим монда рафтани хунро боздоштан.

Ин табобат аз тарафи духтур дар муассисаҳои тиббӣ ба амал бароварда мешавад.

Расонидани ёрии тиббӣ дар баъзе ҳолатҳои хунравии беруна ва дарунӣ. Нафақат дар ҳолати ярадоршавӣ, балки ҳангоми касалӣ ва аз чизҳои кунд шикаст ёфтани ҳам хун рафта метавонад.

Расонидани ёрии тиббӣ дар ҳолати аз бинӣ хунравӣ. Баъзан аз бинӣ хуни зиёд рафтаниш мумкин аст ва ин ҳолат ёрии тиббии таъҷилиро талаб мекунад.

Сабабҳои аз бинӣ хунравӣ гуногун мешавад: шикастҳои маҳаллӣ; ҳарошидан, захми пардаи бинӣ; саҳт афшонидани бинӣ; шикасти усухони сар ва дигарҳо.

Шаҳси ёрии аввали тиббӣ диҳанда бояд тамоми сабабҳои хунравии биниро бартараф кунад. Ярадорро ором намудан ва ба ӯ фаҳмонидан лозим, ки ҳаракатҳои саҳт, сурфа кардан, гап задан хунравиро зиёд карданаш мумкин аст. Бояд ярадорро нишонид, ҳолатеро ба вучуд овард, ки имконияти ба ҳалқумаш рафтани хуни бинӣ кам шавад. Агар ба сабаби гармӣ аз бинӣ хун равад, касалро ба ҷойи салқин нишонид, ба сараш ва сари синааш компресси хунук бояд монд.

Агар хунравӣ наистад, ҳардуи парраки биниро саҳт фишурда, ба боздоштани он ҳаракат кардан лозим. Барои ин ярадор сарашро андак ба пеш ҳам мекунад ва бинӣ ҳаддалимкон аз болотар саҳт фишурда мешавад. Ярадор бояд аз даҳон нафас гирад. Биниро бояд 3—5 дақиқа паҳш карда истода, касал хуни ба даҳонаш афтодаро туф кунад. Ба ҷойи фишурдан метавон роҳҳои биниро бо пораи хушки пахтаи стерилӣ ё пахтаи ба маҳлули 3% ли пероксида гидроген тампон намуд. Баъди ба роҳҳои бинӣ даровардани саққочаҳои пахтагин сари ярадор ба пеш ҳам карда мешавад.

Ҳангоми шикастхӯрии роҳҳои шунавоӣ ва сохторҳои дохилӣ (рафтани зарба, ҳарошидан, шикаст ёфтани усухони сар) хун рафтаниш мумкин. Ба роҳи берунаи шунавоӣ докаи дар шакли воронка печонидашуда дароварда мешавад. Ин докаро докаи ба сар печонидашуда дошта меистад.

Расонидани ёрии тиббӣ ҳангоми хунравӣ аз шуш. Ҳангоми осеб дидани шуш (задани зарба ба қафаси сина, шикастани қабурғаҳо), касалиҳои шуш ва як қатор касалиҳои дигари дил аз шуш хун рафтаниш мумкин. Ярадор дар

Дар балғам хун пайдо шавад, либоси душворкунандаи нафасгирӣ кашида мешавад. Ба ярадор ба зудӣ ҳолати нимхез дода мешавад. Ярадорро бояд ором намуд, барои шифо ёфтани осоиштагии рӯҳӣ ва ҷисмонӣ зарур буданаширо бояд фаҳмонид. Ҳар намуди аз шуш хунравӣ ин аломати касалии вазнин аст. Аз ҳамин боис вазифаи ёрии аввал ҳарчӣ тезтар ба муассисаи тибӣ расонидан аст.

Расонидани ёрии тиббӣ ҳангоми хунравӣ ба холигии шикам. Ба холигии шикам рафтани хун ҳангоми аз ягон чизи кунд шикаст гирифтани шикам, кафидани сипурз, чигар содир мешавад. Баъзе касалиҳои чигар ва сипурз сабаби ба холигии шикам рафтани хун мешавад. Ба холигии шикам рафтани хун бо дарди саҳти шикам зоҳир мешавад.

Ранги пӯст канда, набз (пулс) тез мешавад. Агар хуни бисёр рафта бошад, аз ҳуш рафтан мумкин аст. Ярадорро бояд ба таври горизонтал хобонида, ба шикамаш халтачаи яҳдор монд. Хӯрдани хӯрок ва нӯшидани моеъ манъ карда мешавад. Ярадор ба зудӣ дар нақлиёт ба пункти тиббӣ эвакуатсия карда мешавад.

3.3. Расонидани ёрии тиббӣ ҳангоми шикастани устухонҳо

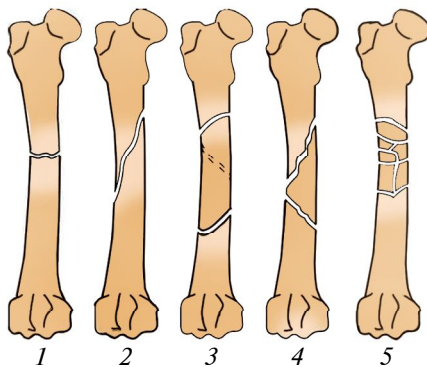
Шикастани устухонҳо ба навъи шикастҳои бисёр вохӯранда мебарояд. Дар натиҷаи тағйиротҳои патологӣ ва таъсири механикӣ устухонҳо мешикананд. Дар ҳар як шикастан, сарфи назар аз калон ё хурд будани устухон, ҷароҳат ба бофтаҳои нарми атрофи устухон таъсир расонида, ба оқибатҳои вазнин меорад.

Дар вобастагӣ аз сабаби шикастани устухон, навъи шикасти травматикӣ

травматикӣ шикастани устухон мушоҳида мешавад. Шикасти травматикӣ дар натиҷаи ба устухон таъсир кардани қувваи механикӣ саҳтии онро вайронкунанда ба вучуд меояд. Аз рӯйи механизми таъсири қувва, ин шикастҳо ба навъҳои зерин ҷудо мешавад (Расми 70):

- қат шуда;
- тоб хӯрда (ротатсия);
- фишурда (компрессия);
- рост зада шуда (ҳамчунин, аз расидани тир шикастёбӣ);

Шикастан аён ва ноаён мешавад (Расми 71). *Шикасти ноаён* гуфта, дар ҳоли осеб надидани пӯст шикаст ёфтани устухон ва бофтаҳои атрофи он

Расми 70. Навъҳои шикаст:

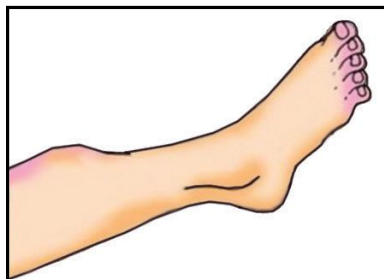
1 — рост зада шуда; 2 — қатшуда; 3 — тобхӯрда; 4 — фишурда; 5 — қандашуда.

Ба шикастҳои аён шикастҳои ҷароҳат ҳосил намуда ва дар натиҷаи осеб дидани пӯсти атрофи он мебарояд.

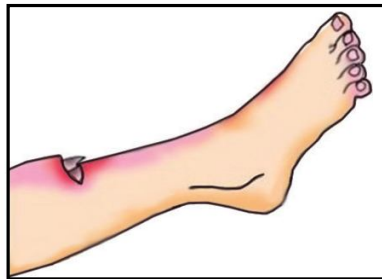
Шикастҳо ба пурра, нопурра ва дарзи устухон ҷудо мешавад. Дар шикасти пурраи устухон устухон пурра шикаста, вайрон мешавад. Дар шикасти нопурра фақат як қисми устухон зарар мебинад. Агар устухон дарз равад, устухон ба қисмҳо ҷудо намешавад. Аз рӯйи самташ шикастҳо кӯндаланг, дароз, қач, винтшакл ва порчашуда мешавад.

Дар шикастҳо як ё якчанд устухон аз ҷойи зиёдаш осеб диданаш мумкин аст. Бо назардошти ҳамин, шикаст ягона ва ё шикастҳои зиёд тақсим мешавад.

Шикастҳои устухон оддӣ, асоратнок, мураккаб ва комбинатсияшуда мешавад. Дар шикастҳои зиёди дасту пойҳо дар атрофи ҷойи шикаста

а

Расми 71. Намудҳои шикаст:

а — ноаён; б — аён.

дарди сахт, варам, чамъшавии хун, қисмҳои қатшаванда ба ғайр аз буғум, қалоншавии андозаҳои буғум мушоҳида мешавад.

Дар шикастҳои аёни устухон аз чароҳат баромадани устухони шикаста мушоҳида мешавад. Дар ин ҳол ҳаракати иловагии ҳамин қисми дасту пой мушоҳида мешавад ва ҳангоми ҳаракат ба сабаби ба ҳамдигар расидан сарди қисир – қисирӣ устухон шунида мешавад. Баъзан ҳангоми шикастани устухон тамоми аломатҳои аён намешаванд. Аммо дарди сахт ва душвории ҳаракат, албатта ҳис мешавад. Қабурғаҳо шиканад, дар ҳолати зер кардани ҳамин соҳа ё нафасгирии шахси чароҳатгирифта ё расидани даст дарди сахт ҳис мешавад. Агар бофтаи плевра ё шуш ҳам осеб дида бошад, ба холигии плевра ё қафаси сина ҳаво меравад ва ҳамаи ин ба вайроншавии нафасгирӣ оварда мерасонад. Ҳангоми шикастани сутунмӯҳра дар миён дарди ҷонқох, дар қисми поёни ҷойи шикаста парез ва фалачи мушак мушоҳида мешавад.

Ҳангоми шикастани устухони тос шахси чароҳатдида аз ҷой хеста наметавонад ва пойҳояшро ҷунбонида наметавонад. Ҳатто ба ягон тараф гашта наметавонад. Ба ин шикастҳои зарарбинии рӯдаҳо ва пешобдон ҳам ҳамроҳ шуда метавонад.

Шикастани устухонҳо ба осеббинии рағҳои хунгард ва нервҳои атрофи он оварда расонида, асоратҳои чун хунравӣ, нест шудани ҳис ва ҳаракат, ривҷебии садама пайдо мешаванд.

Қоидаҳои умумии расонидани ёрии тиббӣ ҳангоми шикастани устухонҳо. Агар дидани ҷойи шикастани устухон ва ба чароҳат (дар ҳолати шикасти аён) мондани бандинаи стерилӣ лозим бошад, либос ва пойафзол кашаида намешавад, балки бурида гирифта мешавад. Дар навбати аввал хунравӣ бозистонида шуда, бандинаи асептикӣ монда мешавад. Баъд ҷойи шикастёфта ба ҳолати қулай оварда шуда, бандинаи имобилизатсиякунанда монда мешавад. Ба таги пӯст ва байни мушак бо ёрии шпритс-тюбик воситаи бедардкунӣ фиристода мешавад.

Барои имобилизатсия кардани пораҳои устухон аз шинаи стандартии маҷмӯи Б-2 «Шинаҳо» ё воситаҳои зеридастӣ истифода мешавад. Ба сифати воситаҳои зеридастӣ аз порчаи тахта, ҷӯбча, фанер, дастаи камиш ва дигарҳо истифода шуданаш мумкин аст. Шинаи ба дасту пойҳо монда бо бинт маҳкам карда мешавад. Барои маҳкамкунӣ аз камар, гарданбанд, рӯймол, ресмон ва

Агар барои имобилизатсия кардани порчаҳои устухон шина ва воситаҳои дигар набошад, даст дар зери кунчи рост қат карда шуда, ба бадан часпонида баста мешавад. Пойи шикаста ба пойи солим маҳкам баста мешавад. Шинамониро бевосита дар ҷойи содир шудани воқеа гузаронидан лозим ва ярадор ӯ касалро дар нақлиёти санитарӣ эвакуатсия кардан мумкин.

Барои начунбонидани қисмҳои шикастаи устухон шинаҳоро бояд бо эҳтиёт монд. Дуруст кардани қисмҳои устухон, ба ҳамдигар наздик кардани онҳо тавсия намешавад. Ҳолати нӯги тези устухон часта баромада мавҷуд будани хавфи шикоятани пӯст истисноат. Ҷароҳатдидаро бояд боэҳтиёт, бадан ва дасту пойҳоро якбора, доимо дар як сатҳ бардошт.

Профилактикаи садама ва ҳолатҳои дигари умумӣ бо роҳи имобилизатсия, яъне дар ҳолати кам ҳис шудани дард маҳкам кардан таъмин карда мешавад.

Ярадорро бояд ба кӯрпаи гарм печонид, ҷой ӯ қаҳваи гарм дод. Ҳаддалимкон ба ба таги пӯст ӯ байни мушакҳо воситаи бедардкунӣ фиристод.

Шахсони дасташ шикастаро ба нақлиёт мешинонанд, агар сутунмӯҳра шикаста бошад, хобонида мебаранд.

Мондани шина дар баъзе ҳолатҳои шикастани устухон. Агар устухони китф шиканад, буғумҳои китф ва оринҷ зарар бинад, бо шинаҳои Крамер (нардбоншакл) имобилизатсия кардан қулайтар аст. Аз соҳаи миёна шонаи солим сар карда монда мешавад ва шинаи мондашаванда ба миён расида меистад. Кунчи рост ҳосил карда, аз болои буғуми китф гузаронида, дар ҳоли

ёридиҳанда пеш аз мондани шина барои ба он додани шакли мувофиқ аввал ба танаи худ монда мувофиқ мекунад. Барои ин ӯ бозуи худро ба охири як тарафи шина монда, бо дасти дигар тарафи холии шинаро медорад. Шинаро аз рӯйи сатҳи бозу ва тавассути миён ба тарафи дигари китф мувофиқ мекунад. То ба шина дода шудани шакли мувофиқ моделикунонӣ мешавад. Дар соҳаи бозу ба шина шакли нова дода мешавад. Он бо пахта ва ӯ матоъи дигар печонида мешавад ва монда мешавад.

Барои налагжидани шина қисми болои он бо бастаи докагин аз соҳаи пасти панҷа баста мешавад. Гирехҳо аз канори пеш ва ақиби буғуми бозу, ба тарафи муқобили ҷойи шикаста мегузаранд.

Пеш аз мондани шина ба чуқурҷаи зери бағали дасти шикаста саққочаи пахтагин ӯ рӯймол монда мешавад. Шинаи мондашуда бо бинт маҳкам баста

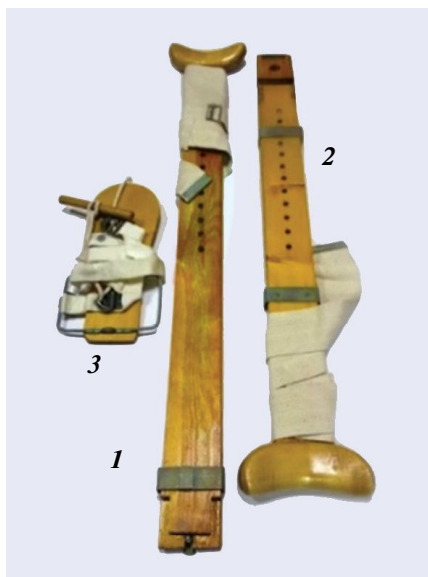
Шикастани устухони бозу. Шинаи нардбонмонанд секунҷаи рост ҳосил намуда, қат карда мешавад. Бояд дарозии як тарафи он ба асоси бозу ва панҷаҳо рост ояд, дарозии тарафи дуҷуми он ба $3/2$ қисми китф бояд рост ояд. Дасти шакли секунҷаи рост дошта ба шина монда мешавад ва бо бинт маҳкам баста мешавад. Агар шина ва воситаҳои зеридастӣ набошад, секунҷаи рост ҳосил карда, дар буғуми оринҷ қат карда мешавад, бо ёрии рӯймол, камар ва воситаҳои дигар ба бадан маҳкам баста мешавад.

Шикастани устухонҳои панҷа. Шинаи нардбонмонанд ба дарозии бозу гирифта мешавад ва ба дарозияш новашакл карда ҳам карда мешавад, аз тарафи дигар рулон карда печонида мешавад. Шина бо ёрии бинт маҳкам карда мешавад (Расми 72.). Панҷа ва бозу бо ёрии фанер ва тахтачаҳои на он қадар калон иммобилизатсия карда мешавад. Дар ин ҳолатҳо ангуштонро ҳам намуда, ба кафт порҷаи пахта ё матоъ монда мешавад.

Расми 72. Монадани шинаи нардбонмонанд ҳангоми шикастани устухонҳои панҷа.

Шикастани қисми устухони $3/2$ соқи по ва рон. Ҳангоми шикастани устухони рон шинаи Дитерихс шинаи хуби нақлиётӣ ҳисобида мешавад (Расми 73, 1, 2, 3). Он имкони хуби иммобилизатсия кардани буғумҳои тос-сон, зону ва бозу-панҷа (беҳаракатиро таъмин мекунад) медиҳад. Дарозии шина аз бранши (тахта 1,2) аз дуто чӯб тайёр карда шуда, ускунаи тагипошнағива печида иборат (3)

Расми 73.

Тартиби мондани шина. Аввал шина монда мешавад, барои ин шинаҳои дарунӣ ва беруна ба қади ярадор мос карда гирифта мешавад:

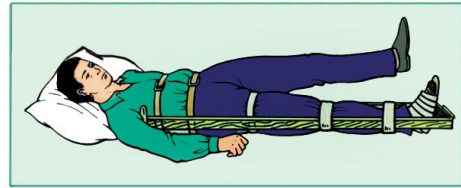
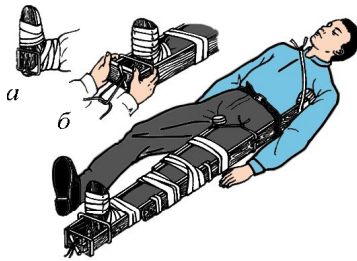
а) браншҳои паҳлӯӣ аз тарафи берун ба зеробағал ва пошна рост карда мешавад. Тарафи дохилиаш ба соҳаи чанат ҳамин хел монда мешавад, тарафи озоди бранш аз пошна 10—15 см баромада меистад;

б) барои пешгирии захм ва некроз ба барҷастагиҳои устухон (қаноти паҳлӯӣ устухони сар, бучулаки пой) ва ақибӣ пошна матои нарм монда мешавад;

д) маводи тағи пошна ба пойафзол маҳкам баста мешавад;

е) баъди мондани тағмонаки тағи пошна ба мондани шинаи беруна сар мекунад. Барои ин нӯги пасташ ба бранши берунаи ускунаи пошна дароварда мешавад. Баъд шина аз пой то зеробағал ҷойгир карда мешавад. Нӯғҳои тасма ё бинт аз сӯроҳии бранш гузаронида мешавад ва қафаси синаро печонида мебанданд. Ба пой ҳоло шина баста намешавад;

ф) баъд шинаи дарунӣ монда мешавад. Барои ин аз рамкаи дохилии тағмонаки пошна дароварда мешавад. Қисми сари шинаи дарунӣ ба соҳаи чатан овезон мешавад. Нӯғҳои тасма ё докапечи аз сӯроҳии бранши беруна баромада, дар атрофи ронҳо печонида, баста мешавад;

э

Расми 74. Бо ёрии шиная Дитерихс иммобилизатсия карда шудани пой:
а — маҳкам кардани ускунаи таги пошна; *б* — ҳалқаи шинаяҳоро ба ускунаҳои таги пошна даровардан ва аз рӯи бадан ҳамвор карда баромадан; *д* — бо ёрии камар ва бандакҳо шинаяро ба рон ва бадан баста баромадан; *э* — намуди пой баъди бо ёрии шиная Дитерихс иммобилизатсия карда шудан.

г) биркаи ба тағмонаки зери пошна часпонидашуда аз сӯроҳии планкаи горизонталӣ бароварда шуда, нӯҳояш баста мешаванд ва кашида тоб медиҳанд (Расми 74). Бо ёрии дастҳо аз пошнаи пойи чароҳатдида дошта мекашанд, дар ин ҳол саракҳои бранш ба зеробағал ва ҷатан таҷя мекунад. Баъди ҳамин кашидан бо воситаи тоб додани чӯбча ба амал бароварда мешавад. Кашидан то баробар шудани пойҳо давом дода мешавад. Чӯбчаи тобдиҳӣ ба планкаи горизонталӣ бо бинт маҳкам карда мешавад.

Баъди кашида шудан браншҳои шина ба пой ва бадан бо бинт ба таври спиралшакл печонида маҳкам карда мешавад;

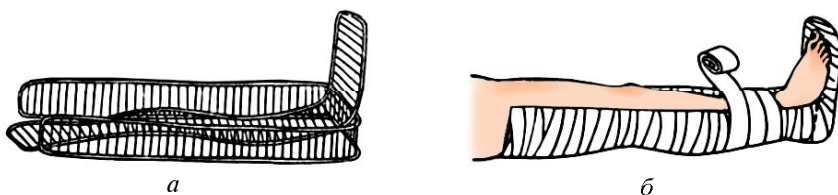
х) барои овезон нашудани пойҳо, ба рон ва соқи пой аз тарафи пушташ шиная Крамер ё фанердор монда мешавад. Бояд дар хотир дошт, ки аз меъёр зиёд кашида шавад, дард ва дар пайҳо захм пайдо карданаш мумкин аст.

Ҳангоми шикастани устухони соқи пой аз 3 то шиная нардбоншакл иммобилизатсия кардан қулай мебошад. Якеи онҳо ба пушти соқи по монда мешавад. Ин шина панҷаи пойро ҳамчун дар рикоб дошта меистад. Ба пеш ва пушти соқи пой шинаяҳои фанериро истифода кардан мумкин (Расми 75).

Шикастани устухони сар. Инсонии латхӯрда ба занбал хобонида мешавад ва ба таги сар чуқурча карда ягон чизи нарм гузошта мешавад. Ба ду паҳлӯи сар ба дарозиаш болишчаҳои нарм монда мешавад.

Агар ярадорро аз ягон иншоот дар ҳолати вертикалӣ баровардан даркор бошад, аввал ба соҳаи гардани ӯ гиребони пахтагин–докагин монда мешавад. Барои ин гардан бо якчанд қабат пахта баста мешавад. Аз болои он зич карда,

Расми 75. Ба соқи по мондани шина:
а — шинаҳоро қат карда ба шакли пой овардан; *б* — шинаро ба пой бастан.

аммо он қадар саҳт накарда бинт печонида мешавад. Агар мӯҳраҳои гардан осеб дида бошад, чуноне дар боло оварда шудааст, болиштаки пахтагин–докагин монда мешавад.

Шикастани кабурғаҳо. Пеш аз бинтпечонӣ аз шахси ҷароҳатдида илтимос мекунанд, ки хаворо чуқур бароранд.

Соҳаи пасти кафаси синаи шахси ҷароҳатдида саҳт бо бинт печонида мешавад. Ҳангоми нафасгирӣ бинтпечонӣ муваққатан истонида мешавад. Ҳамин вақт нӯги холии бинт кашида истода мешавад. Барои кам кардани дард ба зери пӯст ё мушак воситаи бедардкунӣ бо ёрии шпритс-тюбик фиристода мешавад.

Шикастани ҷоғ. Имобилизатсияи фалахмонмонанд монда, имобилизатсияи стандартӣ бозътимод бо ёрии шинаи ба таги ҷоғ мондашаванда ба амал бароварда мешавад (Расми 76).

Расми 76. Ҳангоми шикастани ҷоғ монда шудани

Шинаи стандартии ба таги чоғ мондашаванда аз бастаи махсуси ба сар пӯшидашаванда ва шинаи пластмассагии ба таги чоғ мондашаванда иборат аст.

Шинаи фалахмонмонанд ба шинаи ба сар пӯшидашаванда бо ёрии резина маҳкам карда мешавад. Бо мақсади пешгирии дард шинаи пластмассагии ба таги чоғ монанда бо пахта–дока пур карда мешавад. Бояд канори пахта–докаи шина бояд баромада истад. Ҳангоми чароҳатбинии чоғ ва гардан барои пешгирии асфиксия бандинаи стандартии зеркунанда монда намешавад.

Шикастани сутунмӯҳра. Шикастани сутунмӯҳра чароҳати хеле вазнин аст. Бо ҳаракати андак дар миён пайдо шудани дард аломати шикасти он аст.

Шаҳси шикастдидаро шинонидан, рост нигоҳ доштан манъ карда мешавад.

Ўро пеш аз ҳама ба чойи ҳамвор, саҳт (тахта) хобонида шароити ором офарид. Аз ҳамин воситаҳо ҳангоми дар нақлиёт иммобилизатсия кардан ҳам истифода мешавад. Агар тахта набошад, каси чароҳатдида беҳуш бошад, ба таги китф ва сари он болишт монда, ба занбар бо шикам хобонида, дар нақлиёт эвакуатсия кардан беҳавфтар аст.

3.4. Расонидани ёрии тиббӣ ҳангоми чароҳат гирифтани чашм, гӯш, бинӣ, гулӯ

Чашмон аз таъсири кимёвӣ, механикӣ, термикӣ, радиатсионӣ ва моддаҳои захролудкунанда шикаст хӯрданаш мумкин аст. Шикастҳои механикӣ ярадор шудани пилки чашм, контузияи чашм ва захмдор шуданаши онро мумкин аст.

Ҳангоми чароҳат дидани пилки чашм ғузаӣ ҷудошудаи чашм чароҳатнок ва бечароҳат шуданаш мумкин аст. Чароҳати чашм шикофта ва нашикофта (надаромада), ҷисми бегона афтода ва наафтода мешавад.

Ҳангоми шикофта шудани қарнияти чашм дарди саҳт, рехтани оби дида ва сурхшавии конъюктива мушоҳида мешавад. Ҳангоми гузаронидани муоинаи оддӣ аз сабаби душвор будани ёфтани ҷисми бегонаи ба чашм афтода аз лупа истифода мешавад. Ба ин навъ чароҳатдидаҳо саривақт ёрии дурусти тиббӣ расонида шавад, хавфи калон пайдо намешавад.

Пардаи қарнияти чашм хеле ҳам нозук ҳисобида мешавад. Агар инфекция

Камераи пеши чашм нест шуданаш мумкин. Агар чароҳат и чашм хуншор, гавҳарак чашм осеб дида бошад, қабатҳои дохилии чашм, гавҳар ва қисми шишамонанди он об шуда мерезад.

Контузияи чашм. Ҳангоми бо чизи кунд, мушт задан ва дар оқибати мавҷи зарбаи таркиш контузияи чашм ба миён меояд. Дар натиҷаи тез баланд шудани фишори дохили чашм қабати луобии дохили чашм, қисмҳои рангдори парда, гавҳаракак, пардаи луобии хундор ва пардаи тўрмонанд шикаст меёбад.

Дар ҳолати контузия дар чашм дард пайдо шуда, аз рӯшноӣ гурез, қобилияти биноӣ қисман ё пурра нест шуда, ба камераи пеши чашм, қисми шишамонанд ва пилки чашм хун пур мешавад.

Дар баъзе ҳолатҳо пардаи пеши чашм кафида аз чашм қисмҳои дохилии он рехтанаш мушоҳида мешавад.

Сӯхтани термикии чашм. Дар натиҷаи ба чашм афтидани газ, моеъи сӯхтаистода ё порчаҳои оҳани тасфон сӯхтани чашм ба миён меояд. Дар натиҷаи об шудани сафедаҳои чашм захм ҳосил шуданаш мумкин аст.

Ҳолати сӯхтани чашм дар оқибати шуоъи нури таркиши ядрой ҳам рӯй медиҳад.

Шуоъи нури таркиши ядрой сабаби паст шудани қобилияти биноӣ ё умуман кӯршавӣ шуданаш мумкин аст. Ҳолати кӯрӣ аз якҷанд дақиқа то як шабонарӯз давом ёфташ мумкин аст. Баъдтар қобилияти биноӣ боз ба аслаш мегардад. Сӯхтани чашм дар натиҷаи таъсири энергияи нурҳои ултрабунафш, электрпайвандкунӣ, аксэбии нурҳои ултрабунафш дар кӯҳҳои барфпӯш ҳам содир шуданаш мумкин.

Баъди 6–8 соати таъсир кардани нурҳои ултрабунафш пӯсти пилки чашм ва конюктива сурх шуда, аз рӯшноӣ гурез ва оби дидаи бисёр ҳосил мешавад. Ин аломатҳо баъди якҷанд рӯз аз байн мераванд.

Сӯхтани кимёвии чашм дар натиҷаи ба он афтидани қатраҳои кислота, ишқор ва маҳлулҳои дигар содир мешавад. Дар натиҷаи таъсири кислотаҳо қарахши хушк пайдо мешавад. Баъдтар он қанда шуда меафтад. Аз ишқорҳо сӯхтан оқибати вазнин дорад. Он ба дохили бофтаҳо чуқур рафта, об мекунад ва қарахши нам пайдо мешавад. Он муддати дароз қанда намешавад ва вайроншавии бофтаҳо давом мекунад.

Ёриш аввали тиббӣ. Ҳангоми чароҳатгирӣ, термик сӯхтан, контузияи чашм ба чашм бандинаи стерилӣ монда мешавад ва шахси чароҳатдида дарҳол ба пункти тиббӣ бурда мешавад. Дар ҳолати чароҳати ч

бандинаи бинокулярӣ монда мешавад. Ин ҳолати оромии чашмро таъмин мекунад.

Ба чашми ҷароҳатнок шуда мондани дору ё шустани он мумкин нест. Ин ба афтидани инфекция ё чаббидашавии моддаҳои радиоактивӣ оварда мерасонад. Набояд ҳаракат кард, ки ҷисмҳои бегона ба чашм афтодаро гирифт. Фақат лой, хок ва дигар ҷисмҳои атрофи чашм гирифта партофта мешавад.

Ҳангоми сӯхтани кимёвии чашм ва ба чашм ба миқдори зиёд афтидани ҷангҳои радиоактивӣ онро бояд дарҳол бо оби хунук шуста, ҷароҳатдидаро бояд зуд эвакуатсия намуд. Агар чашм хира шуда, қобилияти биноӣ нест шавад, дард пайдо шавад ва қобилияти биноии чашм аз 0,5—1 соат зиёд давом кунад, шахси ҷароҳатдида дарҳол барои расонидани ёрии тиббӣ ба пункти тиббӣ эвакуатсия мешавад.

Ҷароҳати бинӣ бо рафтани хун хавфнок аст. Дар ин ҳол касалро рӯ ба боло хобонидан мумкин нест, зеро хунравӣ давом кардан мегирад ва хун фуру бурда шуда, ба меъда меафтад. Баъд дил беҳузур шуда, бемор кайъ мекунад ва аҳволи касал бад мешавад. Дар ин ҳолат сари беморро поён карда шинонидан ё ба шикам хобонидан лозим аст. Ба бинӣ зарфи оби сард, ях ё барфдор мондан даркор. Ҳаддалимкон ба сӯроҳҳои бинӣ тампони пахтагини дар маҳлули пероксиди гидроген намшуда ё тампони бо маҳлули зидди зуком замшуда мондан даркор аст.

Рафти клиникӣ ва ёрии тиббии ҳангоми ҷароҳатгирии суфраи гӯш нишон дода мешуда аз ёрии ҳангоми ҷароҳати қабати пӯсти органҳои дигар фарқ намекунад. Бо назардошти он, ки суфраи гӯш тез хуб мешаад, ҳатто гӯш канда шуда бошад ҳам, онро бояд ҳаддалимкон дошта истод.

Роҳи берунаи шунавоӣ ҳангоми шикастани ҷоғи поён, ҷароҳатгирӣ аз силоҳи тирпарронӣ, шикастани асоси косахонаи сар шикаст меёбад. Баъзан ҳолати даридани пардаи гӯш мушоҳида мешавад. Хунравӣ аз роҳҳои берунаи шунавоӣ аз ҷароҳати вазнин ва шикастани асоси устухон далолат мекунад. Дар ин ҳолат одатан қобилияти шунавоӣ якбора бад мешавад, хун бо мағзи майна омехта шуда, бад лахта мешавад. Дар ин ҳолат ба гӯш бандинаи стерилӣ монда шуда, шахси ҷароҳат гирифта дар ҳолати хобида ба пункти тиббӣ эвакуатсия карда мешавад. Агар аз гӯш хун равад, бо мақсади истонидани

Ба роҳҳои берунаи шунавоӣ ҳашарот даромада монад, ба роҳи шунавоӣ якчанд қатра оби гарм ё рағғани вазелин ба 30 дақиқа чаконида мешавад. Баъд бо ёрии дорупошдиҳандаи резинӣ бо оби ширгарм шуста мешавад. Инструктори санитарӣ усулҳои дигари аз роҳҳои шунавоӣ баровардани чисмҳои бегонаро истифода карданаш мумкин нест.

Шикастёбии пардаи гӯш, одатан, дар роҳи берунаи нафас якбора баланд шудани фишори ҳаво (таркиши тир-дору, шаппотӣ задан ба гӯш, ба об чахидан ва ғайраҳо) рӯй медиҳад. Даридани пардаи гӯш бо дард, хунравӣ, паст шудани қобилияти шунавоӣ ва пайдошавии садоҳо дар гӯш ҳамроҳ мебошад. Дар ин ҳолат барои пешгирии шамолхӯрии гӯши миёна гӯши чароҳатдида шуста нашуда, дору начаконида, ба он бандинаи стерилӣ монда мешавад. Имкон бошад, барои бозистонидани хунравӣ аз болои бандина зарфи яхдор монда мешавад.

Ҳангоми ярадоршавӣ ва чароҳатгирии ҳалқум, гулӯ (трахея) аксаран дар оқибати хунравӣ хун ба роҳҳои нафас меафтад. Ин шамолхӯрии шушро мебиёрад ва ба марг сабаб мешавад.

Ҳалқ ва гулӯ чароҳатнок шавад, овоз мегирад ё овоз пичиросӣ мебарояд. Баъзан ҳолатҳои бугишавӣ содир мешавад. Ҳангоми сурфа кардан дарди захм саҳт мешавад, аз захм ҳаво баромаданаш мумкин. Ярадоршавии ҳалқум фурубариро душвор мекунад.

Ҳалқум ва гулӯ чароҳатнок шавад, ёрии аввали тиббӣ аз бартараф кардани хунравии ба ҳаёт хавфандозанда ва сабабҳои бугишавӣ иборат аст. Ба ҷойи чароҳат бояд бандинаи стерилӣ монд.

Саволҳои назоратӣ

1. Мафҳуми ёрии аввали тиббӣ.
2. Ба ёрии аввали тиббии дар майдони чанг ба ярадорон расонидашаванда чӣҳо медарояд?
3. Навъҳои чароҳатро таъриф кунед.
4. Дар бораи навъҳои хунравӣ ва аломатҳои он нақл карда диҳед.
5. Ҳангоми хунравӣ ба тадбирҳои ёрии аввали тиббӣ чӣҳо медарояд?
6. Ба усулҳои боздоштани хунравӣ чӣҳо медарояд?
7. Намудҳои шикастани устухонро тасниф кунед.
8. Қоидаҳои умумии расонидани ёрии аввали тиббӣ ҳангоми шикастани устухон аз чӣҳо иборат?

Боби 4. ПЕШГИРӢ АЗ РАДИАТСИЯ ВА МОДДАӢОИ ЗАӢРОЛУДКУНАНДА ШИКАСТӢБӢ ВА РАСОНИДАНИ ӢРИИ АВВАЛИ ТИББӢ

4.1. Гузаронида ни коркарди санитарӢ ӡангоми зарарнокшавӢ аз маӡсулоти дар натиӡаи таркиши силоӡи ядроӢ ӡудошуда. Ташикил кардани тадбирӡои табобатӢ – эвакуатсионӢ дар маркази таркиши силоӡи ядроӢ ва ӡаӡми Ӣрии аввали тиббӢ

Ӣангоми зарарнокшавӢ аз маӡсулоти дар натиӡаи таркиши силоӡи ядроӢ ӡудошуда коркарди санитарӢ вобаста ба дараӡаи зарарнокшавиӢ ӡабатӡои пӯст ва либос бо моддаӡои радиоактивӢ, маълумотӡои аз тафтишӡои дозиметрӢ гирифташуда гузаронида мешавад.

Таркиби шахси бо моддаӡои радиоактивӢ зарарнокшуда ӡисман Ӣ пурра гузаронида шуданаш мумкин аст. Таркиби шахси ӡисмӡо аз ӡойӡои ишғол кардашон бароварда шуда, баъди аниӡ кардани дараӡаи зарарнокшавӢ аз моддаӡои радиоактивӢ ӡисман коркарди санитарӢ гузаронида мешавад. Ӣангоми зарарнокшавӢ аз маӡсулоти дар натиӡаи таркиши силоӡи ядроӢ ӡудошуда дар давоми соатӡои аввал дезактиватсия гузаронида мешавад.

Баъди баромадан аз манбаи зарарнокшавиӢ радиоактивӢ коркарди санитарии ӡисмӢ ба таври зерин гузаронида мешавад: силоӡи шахсӢ бо тампонӡои ба об намшуда ду маротиба пок карда дезактиватсия карда мешавад, агар пакети ИДП-1 бошад, бо Ӣрии ин пакети дегазатсиякунанда коркард гузаронида мешавад; воситаӡои ӡимояи шахсӢ кашида афшонида (рӯфта) мешавад Ӣ бо матои нам пок карда мешавад; либос кашида афшонида Ӣ рӯфта мешавад, ниӡоби газ кашида намешавад; аслиӡа-анӡомӡо, пойафзолӡо кашида мешавад ва бо матои нам пок карда мешавад Ӣ бо воситаӡои зеридастӢ рӯфта партофта мешавад. Ӣойӡои кушоди инсон: дастӡо, гардан бо оби тоза шуста мешавад, ӡисми рӯйи ниӡоби газ пок карда мешавад ва бо оби тоза шуста мешавад, баъд ниӡоби газ кашида мешавад, рӯй бо об нағзакак шуста мешавад, даӡон ва бинӢ ӡайӡонида мешавад (Расми 77). Коркарди санитарии ярадор ва беморӡо дар шӯъбаӡои коркарди санитарии муассисаӡои тиббӢ –

Расми 77. Усулҳои коркарди қисми санитарӣ ҳангоми зарарбинӣ аз моддаҳои радиоактивӣ.

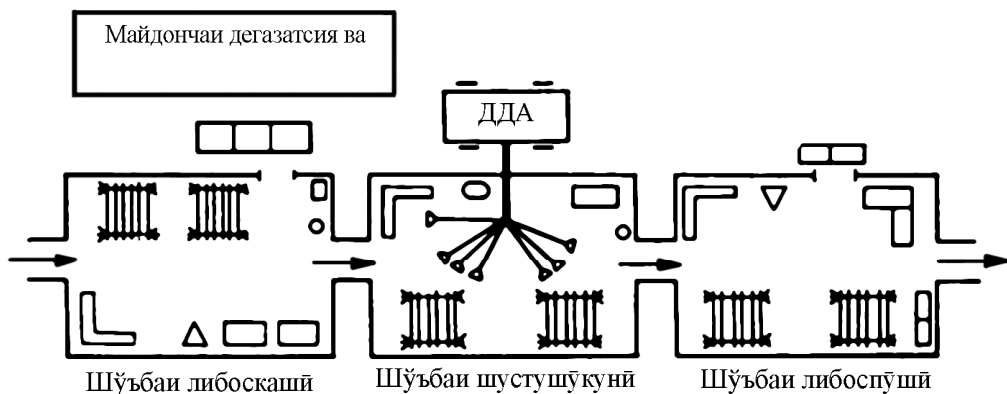
Коркарди махсуси пурра гузаронидани коркарди санитарии пурраи таркиби шахсӣ, дезактиватсияи пурраи силоҳ, техника, либос, пойафзол, аслиҳа- анҷомҳо ва воситаҳои шахсии ҷимоя, дегазатсия ва дезинфексияро дарбар мегирад.

Коркарди махсуси пурра баъди иҷро шудани вазифаи ҷанговарии дар пеши кӯшунҳо мондашуда ва баъди аз ҷанг баромадан дар асоси фармони командири қисми ҷарбӣ гузаронида мешавад. Коркарди махсуси пурра дар ҳобгоҳҳои қисмҳои ҷарбӣ (ё ҷойҳои кӯшунҳо ҷамъшуда), самтҳои ҳаракат ва ҳудуди коркарди махсус гузаронида мешавад. Коркарди махсус ҳаддалимкон дар ҷойҳои безарар гузаронида мешавад.

Дар пунктҳои коркарди махсуси пурра ҷойҳои зерин ташкил карда мешавад ва бо воситаҳои зарурӣ таҷҳизонида мешавад: пости назоратӣ–

майдончаи дезинфексиякунӣ; майдончаи дегазатсия, дезактиватсиякунии воситаҳои ҷимояи шахсӣ; майдончаи коркарди санитарӣ, майдончаи ивазкунии либоси зарардида; пункти кӯмондонӣ-назоратӣ (Расми 78).

Дар манбаи таркиши силоҳи ядрой, аз тарафи таркиби шахсии қисмҳои зери ҳуҷум монда ва қобилияти ҷанговарии худро нигоҳ дошта тадбирҳои

Расми 78. Худуди коркарди махсус.

ёридиҳӣ ба худ ва ҳамдигар гузаронида мешавад. Ин амал барои пешгирии реаксияи ибтидоӣ истифода кардани воситаи ПС аз дорукуттии шахсиро дарбар мегирад. Агар ба даруни организм рафтани моддаҳои радиоактивӣ мушоҳида шуда бошад, адсорбент қабул карда мешавад ва баъдан меъда шуста мешавад.

Дар ҳолати шикастбинии комбинатсияшуда, дар навбати аввал чораҳои ба бозистонидани хунравӣ ва барқарор кардани нафасгирӣ равонашуда, ки ба нест кардани таъсири омилҳои механикӣ ва сӯхтан равона шудааст, дида мешаванд. Зарурат бошад, воситаҳои ҷимояи шахсӣ (респираторҳо, ниқоби газҳо, либосҳои ҷимоякунанда) истифода мешавад. Қабатҳои пӯст ва либосҳо бо моддаҳои радиоактивӣ зарарнок шаванд, коркарди қисмати санитарӣ гузаронида мешавад. Корҳои бо зудӣ аз манбаи зарардида ва худуд баромада рафтан (гирифта бурдан) ташкил карда мешавад. Дар манбаи таркиши силоҳи ядрӣ ва ҷойҳои аз моддаҳои радиоактивӣ зарардида дар навбати аввал гурӯҳи ярадорҳои ба эвакуатсия мӯҳтоҷ ҷудо карда мешавад.

Инструктори санитарӣ аз болои дуруст иҷро шудани элементҳои ёрии аввали тиббӣ назорат мекунад, дар ҳолати зарурӣ ба ярадорон ва зарардидаҳо ёрии тиббӣ мерасонад. Инструктори санитарӣ дар корҳои кофтукови ярадорон ва зарардидагон дар майдони ҷанг ва эвакуатсия кардани онҳо ба пункти тиббӣ иштирок мекунад. Инструктори санитарӣ роҳҳои наздикро барои ба таври мустақил аз манбаи таркиши ядрӣ баровардани ярадорҳо ва зарардидаҳо пайдо мекунад ва бо назардошти омадани нақлиёти санитарӣ

чойи чамъшавии ярадорҳои вазнин ва зарардидаҳоро муайян мекунад. Чойи дар майдони чанг чамъ шудаи ярадорҳои вазнин ва зарардидаҳоро бо аломатҳои намудор ё бо ёрии асбоби радиопеленгатиони «Роза-МТ» аломатгузори карда мешавад.

Ёрии тиббии тодухтурӣ (фелдшерӣ) (дар пунктҳои тиббии баталён,

саракунии онҳоро дарбар мегирад. Дуто гурӯҳи ҷудо карда мешавад: шикасти вазнин гирифтаҳо дар навбати аввал эвакуатсия карда мешавад; шикасти сабук гирифтаҳо (ҳаддалимкон дар муддати кӯтоҳ) бошанд, дар навбати дуюм.

Ёрии тиббии тодухтурӣ (фелдшерӣ): додани воситаи пешгирикунандаи реаксияи ибтидоӣ; агар ба дарун рафтани моддаҳои радиоактивӣ гумон шуда бошад — додани антидот ва баъдан шустани меъда; дар шикастҳои комбинатсияшуда — додани воситаҳои бедардкунӣ ва антибиотикҳо; мувофиқи нишондод дода шудани доруҳои дил ва аналептикҳои нафас (кофеин, кордиамин), препаратҳои антигистамин (димедрол, супрастин ва дигарҳо), транквилизаторҳоро дарбар мегирад. Ёрии тиббии нишондодашаванда фақат чораҳои таъҷилӣ —гузаронидани корҳои оид ба начот додани бевосита ярадорон ва зарардидаҳо ва ба чойҳои радиатсия кам буда бурда шудани онҳоро дарбар мегирад.

4.2. Расонидани ёрии аввали тиббӣ ба зарардидагон дар натиҷаи истифодаи силоҳи кимёвӣ

Гузaronидани коркарди қисман ҳангоми зарарбинӣ аз моддаҳои захролудкунанда. Коркарди қисмани махсус одатан иҷрои вазифаи ҷанговарии қисми ҳарбиро надошта мувофиқи фармони командир ё ҳар як хизматчиӣ ҳарбӣ ба таври мустақил ба худ ва ба ҳамдигар мегузаронад. Ҳангоми аз моддаҳои захролудкунанда зарар дидан амалҳои зерин гузаронида мешавад: қабатҳои пӯст, либос, қисми рӯи ниқоби газ бо тезӣ дегазатсия карда мешавад. Ба ғайр аз ин, таркиби шахсӣ дар вақти иҷрои вазифаи ҷанговарӣ ба силоҳ ва баъзе қисмҳои техникаи ҳарбӣ мерасад, барои ҳамин ҳам ин чойҳо дегазатсия карда мешавад.

Тартиби гузаронидани коркарди санитарии қисман. Ҳангоми истифодаи моддаи захролудкунанда таркиби шахсӣ дар ниқоби газ ва воситаҳои ҳимояи шахсӣ бошад, қабатҳои пӯст ва либоси шахс баъди аз ҳамин манбаи захролудшавӣ баромадан дегазатсия карда мешавад.

Дар вақти дар ҷойи кушод ҷой гирифтани таркиби шахсии воситаҳои химояро напӯшида агар душман якбора воситаҳои захролудкунандаро истифода кунад, бо тезӣ ниқоби газ пӯшида мешавад, плаши химоя андохта мешавад. Дарҳол қисмҳои зарардидаи қабатҳои пӯст, либос ва сатҳи рӯйи ниқоби газ бо ёрии пакети шахсии зиддикимёвӣ (ИПП-8, ИПП-9, ИПП-10) дегазатсия карда мешавад. Силоҳ баъди аз ҷойи зарардида баромадан дегазатсия карда мешавад. Дар асоси фармони командир (сардор) плаши химоявӣ, дастпӯшаки химоявӣ, чуроби химоявӣ кашида мешавад. Агар ин воситаҳо ҳангоми истифодаи моддаҳои захролудкунанда пӯшида шуда бошад, пеш аз кашидани воситаҳои химоявӣ дегазатсия карда мешавад. Баъди гузаронидани коркарди қисмани санитарӣ ниқоби газ кашида намешавад.

Дар як вақт зарарнок шудани таркиби шахсӣ бо моддаҳои захролудкунанда, радиоактивӣ ва воситаҳои бактериалӣ бо ёрии воситаҳои зиддикимёвӣ онҳоро қисман аз коркарди санитарӣ мегузаронанд. Дар навбати аввал моддаҳои захролудкунанда дегазатсия ва воситаҳои бактериалӣ дезинфексия карда мешавад, баъд моддаҳои радиоактивӣ дезактиватсия карда мешавад.

Воситаҳои барои коркарди қисмани санитарӣ истифодашаванда. Барои дар шароити саҳро гузаронидани коркарди қисмани санитарӣ аз маҷмӯҳои ҳарбӣ ва асбобҳои истифода карда мешавад. Ба ғайр аз ин, пакетҳои шахсии зиддикимёвӣ ИПП-8, ИПП-9, ИПП-10, маҷмӯи дегазатсиякунандаи либос ИДПС-69, пакети хокадори дегазатсиякунандаи ДПП истифода мешавад.

Пакети шахсии зиддикимёвии ИПП-8 (Расми 79) — барои дегазатсия кардани моддаҳои захролудкунандаи ба ҷойҳои кушоди бадан афтида ва дегазатсия кардани остин, гиребон ва сатҳи рӯйи ниқоби газ истифода мешавад. Пакети шахсии зиддикимёвӣ аз ҳалтаи полиэтилении кафшершуда иборат буда, дар даруни он шишаи моддаи моеъи дегазатсиякунандадор (бо моеъи ҳаҷмаш 135 мл пур карда шудааст) ва чорто тампони пахтагин-докагини 7×10 см мавҷуд аст. ИПП-8, одатан, дар ҳалтаи қисми рӯйи ниқоби газ нигоҳ дошташаванда гирифта гашта мешавад (Расми 79, а).

Аз пакет ба таври зерин истифода мешавад:

— ҳангоми ба пӯст афтидани моддаи захролудкунанда бо зудӣ пакет ба дасти чап гирифта мешавад, ғилофро даронида зарфи шишагини моеъдор ва

Расми 79. Пакети пахсӣ ИПП-8: а — намуди умумӣ;
 б — зарфи шишагини моддаи моеъ; в — тампони пахтагин-докагин.

— сарпӯши зарфи шишагин кушода мешавад;

— тампони пахтагин-докагин ба маҳлул нам карда шуда, чойҳои моддаи захролуд шудаи бадан (бо ҳамин моеъ дар давоми 1—2 дақиқа) нағзакак пок карда мешавад. Ҳангоми пок кардани рӯй бояд ҳаракат намуд, ки ба чашм моддаи моеъ наафтад.

Агар қатраи моддаҳои захрнок ба либос расида бошад, сӯрохии шиша қисман маҳкам карда шуда, чойҳои моддаи захролуд расидаи либос нам карда мешавад ва бо ёрии тампон пок карда мешавад. Баъди гузаронида шудани коркард моеъи дар бадан монда бо ёрии тампони хушк пахтагин-докагин хушк карда мешавад.

Сарпӯши зарф маҳкам карда мешавад ва боз ба ҳалтаи никоби газ андохта мешавад. Ёрии тиббии дар майдони ҷанг расонидашаванда аз ёрӣ ба худ, ҳамдигар ва ёрии аз тарафи инструкторҳои санитарӣ ва санитарҳо нишон додашаванда иборат аст.

Дар ин ҳолат ба зарардидаҳо:

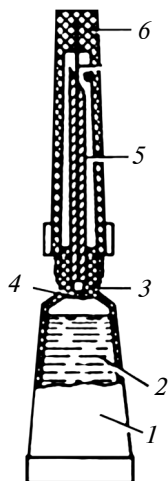
— бо зудӣ ниқоби газ пӯшонида мешавад;

— аз дорукуттии шахсӣ ё сумкаи кӯшунҳо зидди-захр (афин, будаксим) фиристода мешавад;

— бо ёрии ИПП-8, ИПП-10 ва воситаҳои дигар коркарди қисман гузаронида мешавад;

— ба зарардидаҳо мувофиқи нишондод нафаси сунъӣ дода мешавад;

— мувофиқи нишондод аз манбаи зарар бароварда мешавад (гирифта бурда мешавад);

Расми 80. Шприс-тюбик: 1 — тюбики пластмассагии антидот андохта, 2 — антидот, 3 — канюла; 4 — мембрана; 5 — сӯзан; 6

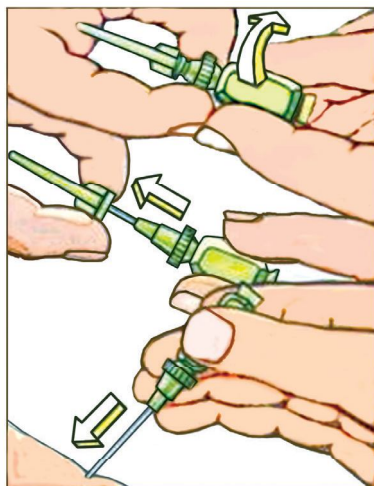
— зарардидаҳо бо зудӣ ба пункти тиббӣ аз тарафи санитар ё нақлиёти дигар дар воситаҳои ҳимоявӣ (дар навбати аввал зарардидаҳои аҳволашон вазнин) эвакуатсия карда мешавад.

Бо пайдо шудани аломатҳои аввалини клинӣ заҳролудшавӣ (хурд шудани гавҳараки чашм, миоз, душвории нафасгирӣ ва дигарҳо)

Бо ёрии шпритс-тюбики зидди моддаҳои заҳролудкунандаи фосфорорганикӣ (расми 80) аз тарафи худ ё ҳамдигар ба зерӣ пусти ё байни мушакҳо дору фиристода мешавад.

Барои ба байни мушакҳои фиристодани моддаи зиддизаҳрӣ (антидот) гардиши қиррадорро аз рӯйи резбаи дар канюла буда (3) то сарҳадаш тела дода мешавад ва бо қувва 2—3 маротиба тоб дода мешавад. Дар ин ҳол сӯзани инексия (4) пардаи тюбики пластмассагиро шикаф мекунад, сарпӯши (5) сӯзанро маҳкам карда гирифта мешавад (6), баъд тюбикро аз асосаш (1) дошта, то дар нӯги сӯзан пайдо шудани моеъ (2) ҳаво бароварда мешавад ва ба зерӣ пусти ё байни мушакҳои шахси зарардида сӯзан зада, моеъ фиристода мешавад (Расми 81. Ҳаминро бояд дар хотир дошт, ки дар шпритс-тюбик андак моеъ мемонад.

Баъди истифодабарӣ шпритс-тюбик ба қисаи шахси зарардида андохта мешавад ё бо ёрии сӯзанак ба либоси ӯ овезон карда мешавад. Ин маънои фиристода шудани моддаи зиддизаҳро мефаҳмонад.

Расми 81.

Вақтҳои охир барои истифода дар ҳудудҳои аз ҷиҳати кимёвӣ зарардида шпритҳои автоматикии бисёр маротиба истифодашаванда истехсол шуда истодаанд. Шпритҳои автоматикии бисёр маротиба истифодашаванда аз ускунаи ба қор андозанда, ҳалтаи бисёр маротиба истифодашаванда ва капсулаи стерилии бо моеъи зиддизахрӣ пур кардашуда иборат аст.

Хавфи аз тарафи душман истифода шудани моддаҳои захролудкунанда пайдо шавад, мувофиқи фармони командир дуто ҳабдоруи зидди моддаҳои фосфорорганикӣ «препарат П-6» бо оби профилактики зиддизахрӣ хӯрда мешавад, баъди 5 соат боз 2 то ҳабдору хӯрда мешавад.

Саволҳои назоратӣ

1. Ҳангоми зарарнокшавӣ аз маҳсулоти аз таркиши силоҳи ядройҷудошуда тадбирҳои қоркарди санитарӣ аз ҷиҳати иборат мешавад?
2. Ба чораҳои таъбабатӣ–эвакуатсионӣ дар манбаи таркиши силоҳи ядройҷиҳати меҳарояд?
3. Ба ҳаҷми ёрии тиббии дар манбаи таркиши силоҳи ядройҷиҳати меҳарояд?
4. Тартиби қоркарди қисмати санитариро ҳангоми захролудшавӣ бо моддаҳои захролудкунанда нақл карда диҳед.

**Боби 5. ТАШКИЛ КАРДАНИ ХИЗМАТИ ТИББИИ
ҲИФЗИ ШАҲРВАНД ВА ВАЗИФАҲОИ ОН, ТАШКИЛ
КАРДАНИ РАСОНИДАНИ ЁРИИ АВВАЛИ ТИББӢ
БА АҲОЛИИ ОСЕБДИДА**

*5.1. Ташкил кардани хизмати тиббии ҳифзи шаҳрванд
ва вазифаҳои он. Таъсиф ва вазифаҳои сохторҳои
ғайриҳарбии тиббии ҳифзи шаҳрванд*

Ҳифзи шаҳрванд дар мамлакатамон— аз сохтори умумдавлатии тадбирҳои мудофиавии бо мақсади дар шароити оромӣ ва ҷангӣ бо мақсади аҳолиро, бойгарӣҳои моддиро ҳамчунин объектҳои хоҷагии халқро аз вазъиятҳои ғавқуллодаи табиӣ, техногенӣ ва экологӣ, ҳамчунин дар даври ҷанг аз силоҳи оммавии қирқунӣ ва силоҳи дигар ҳимоя кардан ба амал бароварда шаванда иборат аст.

Ҳифзи шаҳрванд дар манбаҳои гуногуни зарарбинӣ ташкил кардани корҳои наҷотдиҳӣ ва ба амал баровардани он аст. Барои иҷрои ҳамин тадбирҳо дар миқёси мамлакатамон, Республикаи Қароқалпоқистон, вилоят, шаҳр, ноҳия ва объектҳои дигари хоҷагии халқ штаб ва хизматҳои Ҳифзи шаҳрванд ташкил карда мешаванд. Айни ҳол дар таркиби штаби мазкур ба хизмати тиббӣ ҳам аҳамияти хосса дода мешавад.

Вазифаҳои асосии Хизмати тиббии ҳифзи шаҳрванд (ХТҲШ):

— ба ярадор ва касалҳо тамоми намудҳои ёрии тиббиро саривақт расонидан, саломатии онҳоро ҳаддалимкон тезтар барқарор намудан ва бо мақсади ба меҳнат бозгардонидани онҳо таъбабатқунии онҳо;

— аз ҷиҳати санитарӣ ҳуб будани ҳолати аҳолиро таъмин намудан ва аз рӯйи бартаарафқунии оқибатҳои силоҳи оммавии қирқунии аз тарафи душман истифода шуда

ҷораҳои санитарӣ–гигиениро ба амал баровардан ва тадбирҳои зиддиэпидемиявиرو ташкил намудан;

— дар байни аҳоли пешгирии кардани пайдошавӣ ва паҳншавии касалиҳои сироятӣ.

ХТҲШ дар асоси муассисаҳои тандурустӣ, сарфи назар аз мансубии онҳо ба ташкилот ё идораҳои мувофиқи тамоили ҳудудӣ–истехсолӣ ташкил

Роҳбарони муассисаҳои тандурустии мувофиқ сардорони ХТҲШ хисобида мешаванд. Барои роҳбарӣ ба қувваҳо ва воситаҳои тиббӣ

Дар ҳузури сардорҳо штабҳои хизмати тиббӣ ташкил карда мешавад, ба таркиби ин штабҳо ходимони роҳбарикунандаи сохтори тандурустӣ медароянд. Тамоми қувва ва воситаҳои хизмати тиббии ҳифзи шахрванд ба ташкил кардани ёрирасонӣ ба аҳоли ҳангоми аз тарафи душман истифода шудани силоҳи оммавии қирқунӣ ва воситаҳои дигари ҳучум равона шуда, ин тадбирҳо дар вақти оромӣ тайёр карда мешавад. Барои иҷрои ин вазифаҳо ХТҲШ сохторҳои ноҳарбии тиббӣ ва муассисаҳои тиббиро ба қор тайёр карда меавад, ҳамчунин дар шароити оромӣ истифода аз муассисаҳои табобатӣ, профилактика ва санитария-эпидемиологиро ба нақша мегирад. Ба сохторҳои тиббии ноҳарбии ҳифзи шахрванд сохторҳои зерин медароянд:

— пости санитарии иборат аз сардор ва санпостчиҳо (СП);

— дружинаи ходимони тиббӣ, ба таркиби он шахсони зерин медароянд: сардори дружина, раҳбари сиёсӣ, алоқачӣ, сандружиначиҳо (онҳо ба звеноҳои иборат аз чор нафар муттаҳид карда мешавад);

— шўъбаи ёрии аввали тиббии дар асоси муассисаи табобатӣ–профилактикӣ ташкилшаванда дар шароити оромӣ;

— шўъбаи сайёри зиддиэпидемии дар асоси стансияҳои дар шароити оромӣ мавҷудбудаи санитарӣ–эпидемиологӣ ташкилшаванда.

Ба ҷумлаи муассисаҳои тиббии ХТҲШ муассисаҳои зерин медарояд: госпиталҳои саракунӣ–эвакуатсионӣ, касалхонаҳо, касалхонаҳои маҳ-сусгардонидашуда ва бисёрсоҳавӣ.

Ин муассисаҳо дар беруни шаҳр ҷойгир мешавад ва ба коллекторҳои касалхонаҳо муттаҳид карда мешавад. Яқчанд касалхона базаи коллекторҳои касалхонаро ташкил мекунад.

5.2. Расонидани ёрии аввали тиббӣ ҳангоми сўхтан, задани сармо ва содир шудани ҳодисаҳои дигар

Расонидани ёрии аввали тиббӣ ҳангоми сўхтан

Сўхтан— дар натиҷаи таъсири ҳарорати баланд (сўхтани термикӣ), моддаҳои кимёвӣ (сўхтани кимёвӣ), рентген ва нурҳои Офтоб, шуоъи таркиши силоҳи ядрой (сўхтан аз шуоъ), таъсири қувваи барқ шикаст ёфтани

Сӯхтани термикӣ— дар натиҷаи таъсири бевоситаи ба бадан расидаи ҳарорати баланд (аланга, оби ҷӯш, моеъи гарм, газ, оташ ва металли моеъ ва ҳоказо) пайдо мешавад. Сабукӣ ё вазнинии шикаст ба баландии ҳарорати таъсиркунанда, муддати таъсири он, калон ё хурд будани соҳаи сӯхта вобаста аст. Дар зери таъсири аланга ва буғи тахти фишор буда сӯхтанҳои вазнин ба миён меояд.

Дар ин ҳол пардаи луобии даҳон, трахея ва аъзоҳои дигари бадан, ки бевосита бо атмосфера таъсири байниҳамдигар доранд, сӯхтанашон мумкин аст. Аксаран даст, пой, чашм, тана ва сар месӯзад.

Сабуку вазнинии сӯхтан ба кадом соҳа паҳн шудани он ва танаро дар кадом чуқурӣ чароҳатнок шуданаш вобаста аст. Соҳаи сӯхта чӣ қадар калон ва шикастбинӣ чуқур бошад, хавф барои ҳаёти касал ҳамон қадар калон мешавад. Агар $\frac{1}{3}$ қисми бадан сӯхта бошад, бемор аксаран ҳалок мешавад.

Дар вобастагӣ ба чуқурии соҳаи шикастдида чор дараҷаи сӯхтан мавҷуд аст.

Сӯхтани дараҷаи II бо варами (эритема) пӯст ва дард зоҳир меша-

илтиҳоб ба тавӣ (дар 3---6 рӯз) гузашта меравад. Рӯзҳои дигар пӯстпартӣ мушоҳида мешавад.

Сӯхтани дараҷаи II (ҳосил шудани пуфакчаҳо) бо авҷ гирифтани чараёни илтиҳобгирӣ тавсиф мешавад. Дарди ҷонкоҳ пайдо мешавад, пӯст сурх мешавад, қабати эпидермис канда шуда, пуфаки моеъи беранг ё чиркдор ҳосил мешавад. Дар сӯхтани дараҷаи II қабатҳои чуқури пӯст зарар

қабатҳои пӯст барқарор шуда, қарахш намононад. Баъди 10---15 рӯз касал батамом сиҳат мешавад. Агар ба пуфакчаҳо инфекция (бечоншавӣ) афтад, барқароршавӣ яқбора вайрон шуда соҳаи сӯхта ба охиштагӣ сиҳат мешавад.

Дар сӯхтани дараҷаи III тамоми қабатҳои пӯст ба некроз (бечоншавӣ) дучор мешавад. Сафеда ва хуни дар ҳучайраҳои пӯст буда об мешаванд. Қабати саҳт ҳосил мешавад, дар зери он бофтаҳои шикастёфта ва мурда ҷой мегиранд. Соҳаи дар дараҷаи III сӯхта захм шуда, ба тартиби дубора сиҳат мешавад. Дар ҷойи шикастёфта бофтаи гранулятсионӣ ривоч меёбад. Он бо бофтаи яққунанда иваз шуда, захми ситорамонанди чуқур ҷойгирифтаре ҳосил мекунад.

Сӯхтани дараҷаи IV (ангиштшавӣ) дар зери ба бофта таъсир кардани ҳарорати хеле баланд (алангаи камони барқ, металли обшуда) пайдо мешавад. Ин шакли вазнинтарини сӯхтан буда, пӯст, мушак, пай, устухон ва

Дарачаҳои III ва IV оҳишта сихат мешаванд ва соҳаи сӯхтаро фақат бо роҳи ҷарроҳии кӯчонидани пӯст пинҳон кардан мумкин аст.

Сӯхтан ба оқибатҳои вазнин мебиёрад. Ин ҳол, аз як тараф, ба сабаби тағйироти дар системаи марказии асаб (садама аз дард), аз тарафи дуюм, ба сабаби тағйиротҳо дар системаи хун ва функсияи органҳо (интоксикатсия) ба миён меояд.

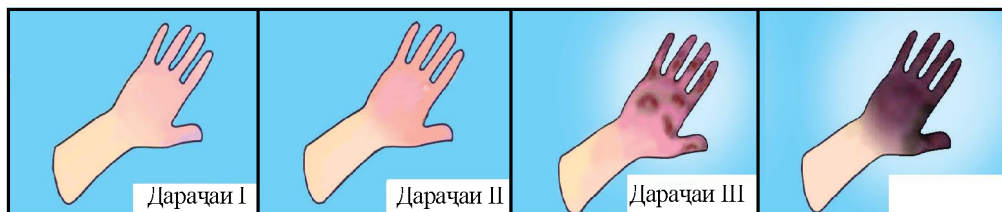
Тартиби расонидани ёрии аввали тиббӣ ҳангоми сӯхтани термикӣ дар боло оварда шудааст.

Ёрии аввали тиббӣ ба сармозада, офтобзада, гармӣ гирифта, ғарқшуда, мори захрнок ва ҳашароти дигар газида

Задани сармо ба бофтаҳои организм таъсир кардани ҳарорати паст ва

бештар ҳам, сармо задани мумкин аст, хусусан рӯзҳо пайҳам гарму хунук шаванд, ҳамин хел мешавад. Нам ва танг будани пойафзол, дар ҳавои сард, боридани барф ё борон муддати дароз дар як ҷой истодан задани сарморо метезонад. Аксаран дасту пой, хусусан пойҳоро сармо мезонад. Агар сармо таъсир кунад, аввал ҳамон буғум сих зада, хунук хӯрдан фаҳмида мешавад, сӯзиш пайдо мешавад, баъд пӯсти он сафед шуда ё кабуд шуда, аз хискуни бозмемонад. Даст ё пой фаъол ҳаракат карда наметавонад. Чӣ қадар чуқур ва васеъ паҳн шудани шикасти сарморо баъди истодани таъсири сармо, баъзан баъди якчанд рӯз аниқ кардан мумкин аст (ҷойи сармозада варам карда, дар он илтиҳоб сар мешавад ё бофтаҳо ҳалок мешавад — некроз рӯй медиҳад).

Дар вобастагӣ аз чуқурии шикасти бофтаҳо чор дараҷаи сармозанӣ фарқ карда мешавад: сабук (I), вазнини миёна (II), вазнин (III) ва хеле вазнин (IV) (Расми 82).

Расми 82. Намуди задани сармо.

Дарачаи I сармозанӣ бо захрнокшавии вайронкунандаи гардиши хун дар пӯст тавсиф мешавад. Пӯсти шахси шикастдида сафед шуда, андак варам мекунад, ҳиссиёташ якбора паст шуда ё батамом нест мешавад. Баъди гармшавӣ пӯст ранги кабуд–сурх мегирад, варам кам мешавад. Одатан дард сим–сим мешавад. Илтиҳоб (варам, сурхӣ, дард) якчанд рӯз давом карда, оҳиста нест мешавад. Баъдтар пӯст мепартояд ва хориш пайдо мешавад. Соҳаи сармозада одатан ба сармо очиз мешавад.

Дарачаи II сармозанӣ ба некрози сатҳи болоии пӯст зоҳир мешавад. Баъди гармшавӣ пӯсти сафедшудаи шахси сармозада ранги сурхи баланди кабудчатоб мегирад. Бофтаҳо ба тезӣ варам карда, дар ҷойи сармозада пуфакчаҳои дарунаш моеъи беранг ё сафедрангдор пайдо мешаванд. Дар ҷойи сармозада рағҳои хунгард ба оҳистагӣ барқарор мешавад ва қобилияти ҳис кардани пӯст муддати дароз набуданаш мумкин аст. Дар ин дараҷаи сармозанӣ тағйироти умумӣ рӯй медиҳад: ҳарорати бадан боло мешавад, иштиҳо ва ҳоб вайрон мешавад. Пӯсти ин соҳа муддати дароз кабудчаранг ва қобилияти ҳис карданаш паст шуда мемонад.

Дарачаи III сармозанӣ ба вайроншавии таъминоти хун (тромбози рағҳо), ба некроз дучоршавии таомми қабатҳои пӯст ва бофтаҳои нарм дар чуқуриҳои гуногун оварда мерасонад. Дарачаи шикастёбӣ якбора муайян намешавад. Рӯзҳои аввал некрози пӯст қайд карда мешавад. Пуфакчаҳои геморрагӣ ва бо моеъи сурх пуршуда пайдо мешавад.

зоҳир мешавад. Дар ин дараҷаи сармозанӣ тағйироти умумӣ бисёртар ба чашм мерасанд. Масалан, интоксикатсия дар табларза ва хунук хӯрдани касал ва арақ кардани он, вайроншавии кайфият, бифарқӣ ба ҳодисаҳои атроф зоҳир мешавад.

Дарачаи IV сармозанӣ бо бечоншавии тамоми қабатҳои бофтаҳо, аз ҷумла, бечоншавии устухонҳо тавсиф мешавад. Дар ин сармозанӣ қисми шикастдидаи баданро гарм карда намешавад. Он хунук мемонад ва ҳеҷ чизро ҳис намекунад. Пӯст бо пуфакчаҳои моеъи сиёҳдор пӯшида мешавад. Дарачаи шикастёбӣ ба оҳистагӣ аниқ мешавад. Хати демаркатсионӣ баъди 10—17 рӯз пайдо мешавад. Атрофи ҷойи шикастдида тез сиёҳ мешавад ва

Чараёни кӯчидани соҳаи некрозшуда давом мекунад (1—2 моҳ) ва чароҳат суст сихат мешавад.

Ҳаво хунук бошад, хусусан шамоли хунук бошад, бояд чойҳои кушоди баданро пӯшид. Одам ҳангоми сармои хунук дам ба дам қобиляти ҳисқунии чойҳои кушоди рӯяшро санчида истад. Барои назадани сармо истифодаи ҳар гуна малҳамҳо ва доруҳо бефоида аст. Ҳангоми расонидани ёрии аввал одами осебдидаро ба хонаи гарм дароварда, ба ваннаи оби гармдор андохта мешавад, агар илочи ин набошад, онро ҳамон чой эҳтиёт карда, ба ӯ чойи гарм, қажва менӯшонанд. Либосу пойафзоли тар ҳадалимқон бо хушқаш иваз карда мешавад. Агар дар бофтаҳо тағйирот сар нашуда бошад (дар пӯст чойҳои мурдааш набошад), чойҳои сармозада бо спирт, атр пок карда шуда, бо тампони пахтагин шуста мешавад, бо дастони хушқ то сурх шудани пӯст молида мешавад. Агар дар бофтаҳои шахси шикастдида тағйиротҳои дар боло овардашуда сар шуда бошанд, чойҳои шикастдида бо спирт пок карда шуда, бо бандинаи стерилӣ баста мешавад. Дар ҳар дараҷаи сармозанӣ ҳам бо барф молидани чойи сармозада тавсия намешавад. Ин ба бадшавии аҳволи шахси сармозада оварданааш мумкин.

Гирифтани гармӣ ҳангоми таъсири дарозмуддати ҳарорати баланд ва аз ҳад зиёд тасфидани тамоми аъзои бадан сар мешавад. Задани Офтоб ҳам як намуди гирифтани гармист. Дар натиҷаи таъсири бевоситаи нурҳои Офтоб ба бадан одамро Офтоб мезанад. Организмро гармӣ гирифта, яъне терморегулятсия аз из баромада, дарди сар пайдо мешавад, гӯшҳо шавқун мекунанд, сар чарх мезанад, дармонаш хушқ мешавад, дилаш беҳузур мешавад ва қайъ мекунад.

Дар ҳолатҳои вазнин ҳарорати бадани одам то 40°C баланд шуда, ҳазён меғӯяд, гавҳаракати чашмаш васеъ мешавад, нафасгириаш тез шуда, то 35—40 маротиба дар як дақиқа, набзаш то 140—160 маротиба мерасад, баъзан

бароварда, либоси тангашро кашидан, сарашро баланд карда ҳобонидан лозим. Ба сараш ва соҳаи дилаш ягон чизи хунук мондан, спирти навшодирро бӯй кунонидан, моеъи зиёд— чой, қажва нӯшонидан лозим.

Аз ҳуш рафтани намуди норасоии рағи дар шакли муваққатан аз қор баромадани хунгардӣ дар майнаи сар аст. Ин навъ ҳодисаҳо дар ҳолати

хестани бемор рӯй доданаши мумкин аст. Одам аз хуш равад, умуман дармонаш хушк шуда сараш чарх мезанад, гӯш чарангос мезанад, пеши чашмаш торикӣ зада, якчанд дақиқа худашро намефаҳмад. Бемор мегалтад, баданаши сафед шуда, арақ мекунад. Набзаш заиф шуда, дақиқае то 40—60 маротиба мезанад.

Барои расонидани ёрии аввали тиббӣ, пойҳои беморро андак бардошта, хобонидан (сараш набояд баланд бошад), гиребонашро кушода, рӯяшро бо оби хунук пок кардан, спирти навшодир бӯй кунонидан лозим. Агар одам ба худаш наояд, бояд нафаси сунъӣ дод.

Дар об ғарқ шудан гуфта, бо моеъ аксаран бо об пур шудани роҳҳои нафасро мегӯянд. Ба бронх ва шуши одами дар об ғарқшуда об даромада онҳоро пур мекунад, нафасгирӣ меистад, якбора норасоии оксигенӣ сар

Барои наҷотдиҳӣ аз тамоми воситаҳои зеридастӣ истифода баред.

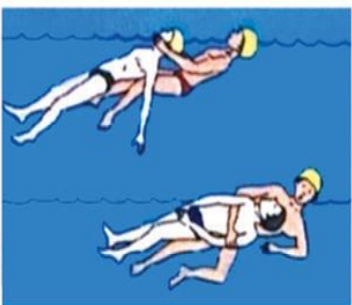
Аз заврақи чаппашуда дур нашавед, онро ба соҳил тела дода дошта ёриро мунгазир шавед.

Шахси ғарқшудаистодаро фақат аз тарафи пеши заврақ ба он кашада гиред.

Ҳаракати худро барои дар давоми 10 дақиқа аз таги об баровардани одами ғарқшуда

Ба одами ғарқшудаистода имкон надихед, ки шуморо дорад. Ҳангоми шино карда ба соҳил баровардан, аз берун будани сари уро назорат кунед.

бароварда, даҳонашро тоза намуда, аз роҳи нафас, шуш ва меъдааш обро бароред.

Расми 83. Тартиби наҷотдиҳии одами ба об ғарқшуда.

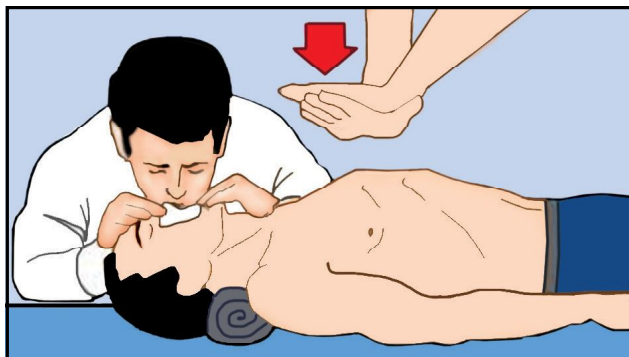
шуда, фаъолияти дил бозмеистад. Дар ин ҳол бояд ҳарчӣ тезтар одамро аз об баровард (Расми 83). Баъди аз об баровардан то миён либосашро кашида, дахону биниаш аз лой ва об тоза карда шуда, печонида, ба ягон чизи баланд ё зонуи шахси дигар ба шикам хобонида, баъд ба қафаси синааш зер карда, оби дар шуш ва меъдааш афтода бароварда мешавад.

Баъд одами ғарқшударо хобонида, ба нафаси сунъӣ додан ва масх кардани дил сар мекунад.

Усули нафасдиҳии сунъии «аз даҳон ба даҳон» аз ҳама бештар нафъ нафасгирии одами ғарқшуда давом дода мешавад. Агар нафасгирӣ барқарор нашуда, одами ғарқшуда ба ҳудаш наояд, нафасдиҳии сунъӣ ва масхи дил то пайдо шудани аломатҳои объективии марг давом дода мешавад (гавҳараки чашм васеъ шуда, чашм ба равшанӣ таъсир намекунад, умуман назадани дил, пайдо шудани доғҳои мурда).

Нафасгирӣ ва фаъолияти дил барқарор шуда, ба аслаш баргардад, бояд чораҳои гарм кардани одами шикастдида дида шавад, ба ӯ чойи гарм нӯшонида, ба муассисаи тиббӣ бурд.

Газидани морҳои захрнок: мори сиёҳи оддӣ, гюрза, айнақдор ва морҳои дигар, ҳамчунин, хашаротҳои ба монанди қароқурт ва тарантул барои ҳаёт хавфнок аст. Ба шахси зарадида бояд ёрии тиббиро дарҳол нишон дод. Аз чароҳат дар давоми 4—5 дақиқа якчанд қатра хун фишурда бароварда мешавад. Барои аз чароҳат баровардани захр ба он банкаи хунмаканд монда

Расми 84. Бо усули

даҳон шикастҳои хурд ё данҳои дардмазд бошад, ин хавфнок аст. Ба шахси моргазида (гюрза, мори айнакдор) баъди газидани мор на дер аз як соат бояд зардоби антигюрзаро бо сӯзан фиристод. Агар ин зардоб набошад, чойи моргазидаро бо нӯги донаи гӯгирд сӯхтан тавсия мешавад. Таъсири захри чаббида нашуда вайрон мешавад.

Одамро занбӯри асал, говзанбӯр, ору газад, аз чароҳат найзаи ору бароварда шуда, ба болои он малҳами спирти навшодир гузошта мешавад.

Навъҳои бандина, қоидаҳои мондани онҳо. Бандина маводи чароҳатро баста, пӯшанда аст. Чараёни бандинаро ба чароҳат мондан бастан номида мешавад. Бандина аз ду қисм: қисми якуми бевосита ба чароҳат расидаистода ва қисми берунаи онро доранда иборат аст. Қисми дарунии бандина бояд стерилӣ бошад.

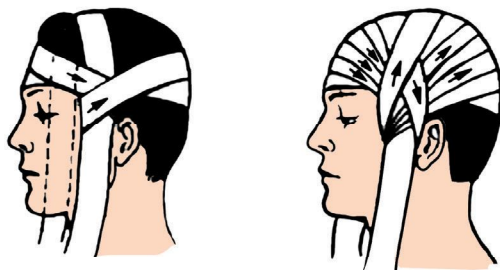
Бандинаи аввал бандинаи аввали стерилӣ номида мешавад. Ҳангоми мондани бандина бояд назорат кард, ки дард зиёд нашавад. Бинтро бо дасти рост дошта, бо дасти чап бандинаро рост намуд. Бинтро аз бандина нақанда, аз чап ба рост кушода мераванд ва ҳар як

ба гардини хун бандинаро на он қадар саҳт (ба ғайр аз ҳолатҳои монда шудани бандинаи зеркунанда) ва барои аз чароҳат нағалтидан на он қадар суст бояд баст.

Пеш аз мондани бандинаи якум ба чароҳат ягон чизи ифлосро нағалтонида, ба шикастдида озор надода, чароҳатро бояд кушод. Сабук

шуда, либос кашида мешавад ё бурида гирифта мешавад. Либос аввал аз тарафи солим, баъд аз тарафи шикастдида кашида мешавад. Дар шароити сармо барои хунук нахӯрдани шикастдида, ҳамчунин, вазнин будани аҳволи он ва расонидани ёрии таъчилӣ қисми соҳаи чароҳати либос бурида гирифта мешавад.

Либоси ба чароҳат часпидаро қандан мумкин нест, онро бо дукорда бояд охиста бурида гирифт ва баъд бандина монд. Либоси кашидашударо бо тартиби акс, яъне аввал тарафи солим, баъд ба тарафи шикастдида

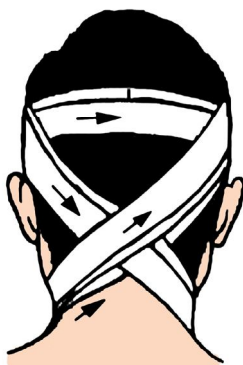

Расми 85. Ба шакли «чепес» баستاني сар.

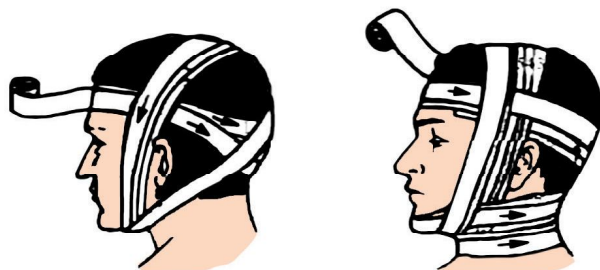
Ба сар ва қараси сина бандина мондан. Агар сар осеб бинад. Аз ҳар хел бинт бандинаҳо, рӯймолҳо, рӯймолчаҳои стерилӣ ва пластири часпанда истифода карда, бастан мумкин аст.

Ба чароҳати қисми мӯдори сар бандинаи “чепес” монда мешавад (Расми 85). Ин бандина бо бинт ба чоғи поён баста маҳкам карда мешавад. Аз бинт тахминан 1 метр бурида гирифта шуда, миёнаи он ба рӯймолчаи стерилии чароҳатро пӯшанда, соҳаи болои сар монда мешавад, нӯғҳои он аз назди гӯшҳо ба поён фароварда шуда, таранг дошта мешавад. Аз сар гардонида бинти доранда гузаронида мешавад, баъди ба ҷойи гиреҳ расидан, бинтро дар ҳамин ҷой гардонида, ба пушти сар бурда мешавад.

Агар гардан, гулӯ ё пушти сари одам чароҳат дида бошад, бандинаи салибшакл монда мешавад. Аввал бинтро ба сар мепечонанд, баъд аз болои гӯши чап ва пушти он қач карда ба тарафи гардан мефароранд. Баъд бинтро

Расми 86.

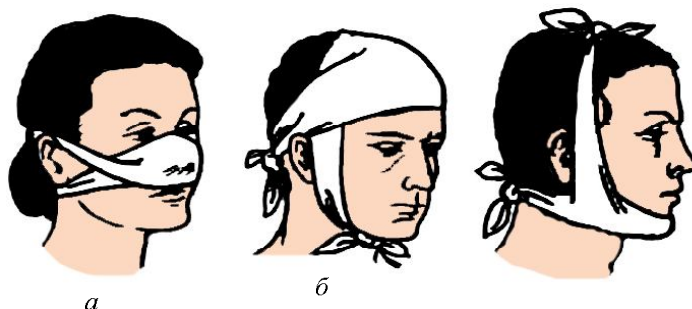

Расми 87. Дар шакли «чилав» баستاني сар.

аз тарафи рости гардан бурда, сатҳи пеши онро маҳкам мекунад ва ба пушти сар меояд, аз болои гӯшҳои чапу рост гузашта, бандҳои пешинаро такрор мекунад. Сарро печонида, бандина маҳкам карда мешавад.

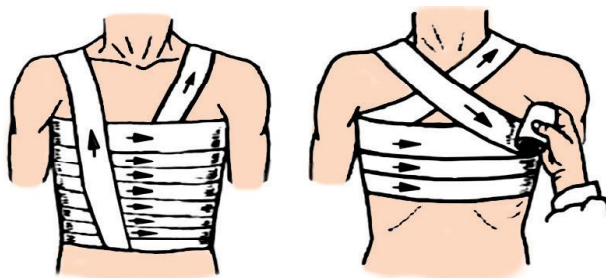
Агар дар сар чароҳат калон бошад, рӯй осеб бинад, бандинаи шакли «чилав» мондан афзал аст (Расми 87). Бинтро аз пешонӣ 2—3 маротиба гузаронида печонида, аз пушти сар ба гардан ва манаҳ мебаранд, аз пушти сар ва пешонӣ гузаронида якчанд маротиба рост баста мешавад, баъд бинт аз таги манаҳ гузашта, ба пушти сар меравад ва боз гардонида печонида мешавад. Агар рӯй зарар дида бошад, тамоми рӯйро бастан мумкин аст.

Агар бинӣ, пешонӣ ва пушти сар чароҳатнок шавад, аз бандинаи фалахмонмонанд истифода мешавад (Расми 88). Аз таги бандина ба болои чароҳат бинт ё рӯмолчаи стерилӣ монда мешавад.

Расми 88. Бандинаи фалахмонмонанд: а — бинӣ;
б — пешонӣ; д — манаҳ.

a

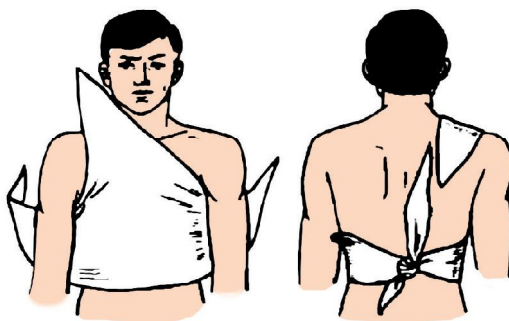
Расми 89. Бастани қафаси сина: *a* — спиралшакл; *б* — салибшакл.

Ба қафаси сина бандинаи спирал ё салибшакл монда мешавад. Барои мондани бандинаи спиралӣ (Расми 89, *a*) аз бинт тахминан 1,5 бурида гирифта шуда, он ба китфи солим андохта мешавад ва дар қафаси сина қач қарда овезон мешавад. Бинтро дар шакли спирал бурда, аз поёни қафаси сина сар қарда печонида мебароянд. Нӯгҳои овезони бинт гирех қарда мешаванд.

Бандинаи салибшакли қафаси сина бо роҳи бинтро (Расми 89, *б*) 2–3 маротиба гардонида аз поён ба боло печонидан ҳосил мекунанд, баъд аз тарафи ростӣ пушт ба китфи чап гузаронида мешавад, баъд печонида мешавад, аз поён ба китфи рост, боз қафаси синаро мепечонанд; нӯги бинти печонидашуда бо сӯзанак маҳкам қарда мешавад. Дар қафаси сина ҷароҳати шикофта бандинаи герметикӣ (окклюзионӣ) монда мешавад. Аввал ба ҷароҳат 3–4 қабат рӯймолчаи стерилӣ ё бинти стерилӣ, баъд як қабат пахта, баъд маводи ҳавоногузар (ғилофи резинии пакети шахсӣ, буридаҳои пластири часпанда, клеёнка) монда саҳт бастан лозим. Маводи ҳавоногузар бояд ҷароҳатро пурра пӯшонида, аз канорҳои он 1–2 см баромада истанд.

Соҳаҳои калони сар ё қафаси сина сӯзад бандинаи косинка аз ҳама нозуктар мешавад. Ба ҷойи сӯхта рӯймолчаи стерилӣ монда, чуноне дар расми 90 нишон дода шудааст, маҳкам баста мешавад.

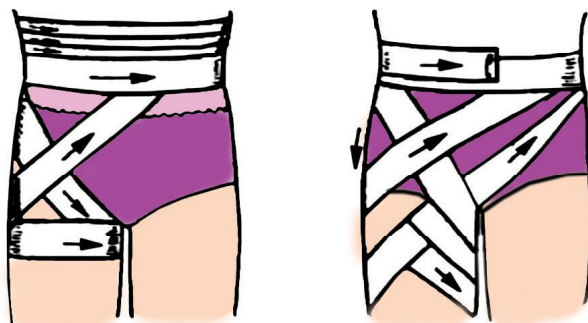
Мондани бандинаҳои стерил ба соҳаи шикам ва дастон. Ҷароҳатҳои соҳаи шикам, хусусан агар ҷароҳати шикофта бошад, барои ҳаёт хавфноктарин аст. Дар ҳамин гуна ҷароҳатҳо органҳои дохилӣ, рӯдаҳо ва ҷарбӯ ба берун афтиданиш, хун рафтаниш мумкин аст. Агар органҳои дохилӣ ба берун

Расми 90. Бо косинка баستاني қафаси сина.

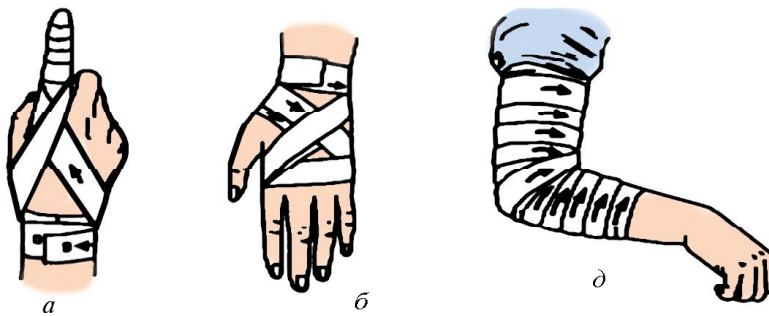
баромада бошад, онхоро набояд ба чояш андохт. Чароҳати атрофи органҳои афтидаро бо рӯймоилчаи стерилӣ ё бинти стерилӣ печонидан лозим. Ба рӯймоилча халкаи пахтагин–докагини нарм монда бандинаро на он қадар сахт баст.

Ба шахсони чароҳати шиками шикофта дошта об нӯшонида намешаад, фақат лабҳоро нам кардан мумкин. Ба болои шикам бандинаи стерилӣ монда мешавад, бинт аз поён ба боло гардонида печонида мешавад. Агар ба поёни шикам бандинаи спиралӣ монда шавад, он афтидан мегирад, аз ҳамин сабаб ба соҳаи шикам ва чатан бандинаи хӯшамонанд монда мешавад (Расми 91, а, б). Ин бандина аз печонидани шикам бо бинт сар мешавад, баъд бинт ронро печонида боз ба шикам печонида мешавад.

а

Расми 91. Хӯшамонанд карда баستاني соҳаи шикам (а) ва чатан (б).

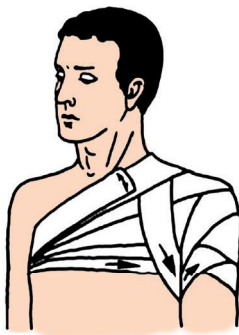

Расми 92. Бандинаҳо: *а* — ангуштро спиралшакл карда бастан; *б* — панчаро спиралшакл карда бастан; *д* — буғуми оринчро спиралшакл карда бастан.

Ба даст одатан бандинаҳои спиралшакл, хӯшашакл ва салибшакл монда мешавад.

Мондани бандинаи спиралӣ ба ангушт аз (Расми 92, *а*) печонидани кафт сар мешавад, баъд бинтро аз пушти панча то ангушт бурда аз нӯги он то асосаш спирал карда мепечонанд, боз аз пушти панҷаи даст гузаронида, бинтро дар болои кафт мебанданд.

Агар кафт ё пушти даст шикаст ёфта бошад, бандинаи салибшакл аз печи болои кафт сар мешавад. Баъди он бинт чуноне дар расми 92, *б* нишон дода шудааст, аз пушти панҷаи даст ба кафт гузаронида мешавад. Ба китф ва бозу бандинаҳои спиралшакл монда мешавад, бинтро дам ба дам қат карда, аз поён ба боло печонида мераванд. Бандина ба буғуми оринҷ (Расми

Расми 93.

Расми 94. Бастанӣ

92, д) бинтро спиралшакл карда печонида мешавад, печҳои бинт дар чуқурчаи оринҷ хамроҳ шуда, як бор

китф бандина андохтагӣ (Расми 93) бинтро аввал аз чуқурчаи зеробағали тарафи солим ба қафаси сина ва аз пушт аз болои чуқурчаи зеробағал ба қисми беруни китфи шикастдида гузаронида, бо чуқурчаи

нашудани буғум печонидан мегиранд, нӯти бинт ба қафаси сина бо сӯзан часпонида мешавад.

Баъди бозистонидани хун дар бозу ба китф бандинаи косинка монда баста мешавад. Ба тағи косинка ба болои ҷароҳат рӯймолчаи стерилӣ ва як қабат пахта монда, бо косинка рӯймол маҳкам баста мешавад.

Бандина ба панҷаи пой ва мушаки соқи пой баъди кашидани пойафзол гузошта мешавад. Бандина ба пошнаи пой (расми 94) аз печонидани қисми аз ҳама баланди он сар шуда, баъд ҳар як печ ба навбат ба боло ва паст монда шуда, барои маҳкам кардани бандина бинтро қач ва ба шакли ҳаштак печонида мешавад.

Ба буғуми мушаки соқи пой – панҷа бандинаи ҳаштакшакл монда мешавад (Расми 95).

Қабати якуми бинт аз бучулак болотар печонида мешавад, баъд ба поён, аз тағи пой гузаронида, панҷаи пой печонида мешавад, баъд бинтро аз болои бучулак гузаронида ба панҷаи пой, баъд боз ба бучулак бозгашта, бинтро аз

Расми 95. Буғуми панҷаи пойро ҳаштакмонанд карда бастан.

бучулак болотар печонида, нӯгаш маҳкам карда мешавад. Ба соқи пой ва рон бандинаи стерилӣ чун ба бозу ва китф монда мешавад.

Барои ба бугуми зону бандина мондан аввал чаши зону печонида мешавад, баъд бинтро дар чуқурчаи зону гирех намуда, як бор ба боло ва як бор ба поён карда печонида мераванд. Агар дар натиҷаи шикаст пой канда шавад, аввало бо мондани жгут ё тофта хун манъ карда мешавад, баъд доруи бедардкунӣ фиристода шуда, мунчаи пой баста мешавад. Ба чароҳат болиштчаи пахтагин–докагин монда, аз болояш бинтро як бор печонида, ба мунчаи пой маҳкам карда баста мешавад.

Саволҳои назоратӣ

1. Дар сохтори ХТХШ кадом сохторҳои ғайриҳарбии тиббӣ мешавад?
2. Постҳои санитарӣ ва дружинаҳои тиббӣ кадом вазифаҳоро иҷро мекунанд?
3. Хабарҳои «Хавфи ҳаво», «Хавфи радиатсионӣ», «Хавфи кимёвӣ» – и хифзи шахрванд барои чӣ таъин шудаанд?
4. Тартиби расонидани ёрии аввали тиббиро ҳангоми сӯхтан нақл карда диҳед.
5. Ёрии аввали тиббӣ ҳангоми сармозанӣ аз чиҳо иборат аст?
6. Одам аз ҳуш равад, ёрии аввал чӣ хел расонида мешавад?
7. Ҳангоми одамро задани Офтоб ва гирифтани гармӣ чӣ хел ёрии аввал расонида мешавад?
8. Ҳангоми ғарқшавӣ ёрии аввали тиббӣ аз чӣ иборат аст?
9. Одамро мори захрнок ва ҳашарот газад, кадом ёрии аввал расонида мешавад?
10. Бандина ва бастанро таъриф кунед?
11. Ёрии аввали тиббӣ ва тартиби мондани бандинаро ҳангоми гирифтани

ИСТИЛОҲОТ

Иншоотҳои ҳимоявӣ— маҷмӯи иншоотҳои махсуси муҳандисӣ, ки барои аз воситаҳои замонавии қирқунӣ ҳифз намудани аҳоли ва ходимҳои истеҳсолот муқаррар шудаанд.

Қувваҳои ҳифзи шаҳрванд— қисмҳои ҳарбӣ, умумӣ ва махсуси ҳудудӣ, функционалӣ ва объектҳои, ки барои ба амал баровардани корҳои наҷотдиҳӣ ва дигари таъҷилӣ ташкил шудаанд.

Пеститсидҳо — моддаҳои кимёвии дар мубориза бар зидди зараркунандаҳои растанӣ, касалӣ ва растанӣҳои бегона истифода мешаванд, ҳамчунин, регуляторҳо ва дефолиантҳои ривочи растанӣҳои хоҷагии кишлоқ.

Авария — вайрон шудани асбобҳои техникаи дар иншоотҳо ва (ё) объектҳои истеҳсоли истифодашаванда, дар даври амал кардани суғурта рӯй додани тарқиш ва (ё) ҳосил шудани моддаҳои хавфнок.

Қатор — дар шеренга пасу пеш истодани ду хизматчиҳои ҳарбӣ. Агар дар ақиби хизматчиҳои дар шеренгаи аввал истода касе наистад, ин қатор нопурра ҳисобида мешавад. Ҳангоми ба ақиб гаштани ду шеренга хизматчиҳои ҳарбии дар қатори нопурра истода ба қатори пеш мегузарад.

Колонна — мувофиқи Низом ва масофаи командир муайян карда, пасу пеш истодани хизматчиёни ҳарбӣ ва қисмҳо.

Сафи васеъ — қисмҳо ба як ё ду шеренга мувофиқи Низом ё масофаи командир муайянкарда меистанд. Сафи васеъ дар тафтиш, ҳисобу китоб, парад ва дигар ҳолатҳои зарурӣ истифода мешавад.

Сафи роҳравӣ— қисм ё қисмҳо мувофиқи Низом ё масофаи командир муайянкарда колонна шуда меистанд. Сафи роҳравӣ ҳангоми аз тарафи қисм иҷро намудани марш, аз як ҷой ба ҷойи дигар бо суруди тантанавӣ ва марш кӯчидан, ҳамчунин, ҳолатҳои дигари зарурӣ истифода мешавад.

Сардаста— хизматчиҳои ҳарбии (қисми) аввали дар самти маълум ҳаракат кунанда. Хизматчиёни ҳарбии (қисмҳои) боқимонда ба сардаста нигоҳ карда, самти ҳаракати худро аниқ мекунанд.

Ҳамла – ҳаракати ҷанговароне, ки ҳангоми ба ҳучум гузаштан бо тезӣ

АЛОМАТҲОИ ШАРТӢ

⊕
⊙ КГ — командири гурӯҳ

⊙ ТК — тирпаррони калон

⊥
⊙ КС — командири сексия

⊙ П

⊙ Н — нишонгир

⊙ Р — ронанда

⊙ М — мерган

⊙ Г — гранатомётчӣ

⊙ Т — тирпаррон

⊙ ЁГр — ёрдамчии
гранатомётчӣ

⊙ МР — механик ронанда

⊙ ЧКГ — ҷойнишини
командири гурӯҳ

АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА

1. *I.A. Karimov. O'zbekiston kelajagi buyuk davlat.* — Т., «O'zbekiston», 1992.
2. Уголовный кодекс Республики Узбекистан. — Т., 2008.
3. Учебник. Военная топография. — М., 1990.
4. Учебник сержанта танковых войск. — М., «ВИ», 1989.
5. Учебник сержанта мотострелковых войск. — М., «ВИ», 1989.
6. Учебник. Тактика мотострелковой, танковой роты и батальона. — М., «ВИ», 1986.
7. Боевой устав Сухопутных войск. Часть II. Батальон, рота. — М., «ВИ», 2001.
8. Огневая подготовка. Материальная часть стрелкового оружия, наступательных и оборонительных гранат. Часть I. УБП. — М., 2003.
9. Начальная военная подготовка. — М., «Просвещение», 1985.
10. Приёмы и способы действий солдата в бою. — М., «ВИ», 1988.
11. *Ю.А. Науменко* и др. Подготовка офицеров запаса сухопутных войск. — М., «Воениздат», 1989.
12. *Otish tayyorgarligi (o'quv qo'llanma).* — Т., «Sharq», 2004.
13. Начальная военная общевойсковая подготовка. Учебное пособие. — Т., МО РУз, 2005.
14. Начальная допризывная подготовка. Учебное пособие. Часть II. Министерство высшего и среднего специального образования РУз. — Т., 2005.
15. Рекомендации по подготовке и ведению боевых действий во внутреннем вооружённом конфликте. — М., 2004.
16. Система вооружённой борьбы в тактическом звене. Методическое пособие. ГШ ВС РФ. — М., «ВИ», 2004.
17. Наставление по физической подготовке в ВС РУз. (НФП-97). — Т., 1997.
18. *Boshlang'ich umumqo'shin harbiy tayyorgarligi. O'quv qo'llanma. O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi.* — Т., «Sharq», 2005.
19. *Chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik. 1—2-qismlar. O'quv qo'llanma.* — Т., «ILM ZIYO», 2009.
20. *O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining Umumharbiy Nizomlari.* — Т., «O'zbekiston», 1996.
21. *Saf tayyorgarligi nizomi. 2013-yil 28-oktabr №13/34/6/84 Qarori bilan tasdiqlangan.*
22. *F.A. Abdullayev, E.X. Rasulev, A.R. Rahmonov. Qurolli to'qnashuvlar huquqi.* — Т., «Adolat», 2001.
23. *I.K. Abdulkarimov. Men general bo'laman.* — Т., Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2001.
24. *Vatan himoyasi — muqaddas burch.* — Т., «O'zbekiston», 2001.
25. *Armiya davlat tayanchi, tinchlik kafolati.* — Т., Mudofaa vazirligi, 2004.

26. *H.Jo'rayev*. Chaqiriqqacha yoshlarni tayyorlash. — T., «Sharq», 2004.
27. Xalqaro gumanitar huquq. Jeneva konvensiyalari to'plami. — T., «Adolat», 2002.
28. Aholi va hududlarni favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilishning huquqiy asoslari. O'zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligi fuqaro muhofazasi instituti. Me'yoriy-huquqiy hujjatlar to'plami. 1-tom. — T., 2017.
29. Aholi va hududlarni favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilishning huquqiy asoslari. O'zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligi fuqaro muhofazasi instituti. 2-tom. — T., 2017.
30. Tinglovchilar uchun fuqaro muhofazasi masalalari bo'yicha o'quv qo'llanmasi. O'zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligi fuqaro muhofazasi instituti. — T., 2008.
31. Sanitariya yo'riqchilari uchun o'quv qo'llanma. Mudofaa vazirligi nashriyot bo'limi. — T., 2012.
32. Гражданская защита. Учебное пособие. — М., 1977.
33. Учебное пособие для слушателей по вопросам защиты населения от чрезвычайных ситуаций. МЧС РУз. Институт гражданской защиты. — Т., 2009.
34. *В.В. Мясников*. Защита от оружия массового поражения. — М., «Воениздат», 1989.
35. Это должен знать каждый. Памятка для населения. — М., 1984.
36. Подготовка и обучение команд добровольных общественных спасателей. (Пособие для тренеров по обучению добровольных спасателей.) Ташкентский государственный технический университет. Международная стратегия ООН по снижению бедствий. — Т., 2008.
37. Первая медицинская помощь на месте происшествия. (Учебное пособие для добровольных спасателей.) Ташкентский государственный технический университет. Международная стратегия ООН по снижению бедствий. — Т., 2008.
38. Международное право ведения военных действий. Сборник Гаагских конвенций и иных международных документов. — М., Международный Комитет Красного Креста, 2000.
39. Учебно-методические материалы по международному гуманитарному праву. Для преподавателей и студентов общественно-гуманитарных дисциплин. Выпуск 1. — Т., Издательство народного наследия им. А. Кадыри, 2003.
40. *S.K. Tangirberdiyev, R.S. Zakirov, A.F. Shermatov*. Harbiy topografiya. — T.,

---

МУНДАРИЧА

МУҚАДДИМА.....	3
----------------	---

ҚИСМИ I. ҲИФЗИ ШАҲРВАНД, АСОСҲОИ БЕХАТАРИИ ҲАЁТ, ҲИФЗИ ИНСОН ДАР ВАЗЪИЯТҲОИ ХАВФНОК ВА ФАВҚУЛОДДА

Боби 1. ТАШКИЛ НАМУДАНИ НИЗОМИ ЯГОНАИ ПЕШГИРӢ ВА ҲАРАКАТ ДАР ВАЗЪИЯТҲОИ ФАВҚУЛОДДА

1.1. Низоми давлатии пешгириӣ ва ҳаракат дар вазъиятҳои фавқулодда (НДВФ).....	4
1.2. Дар мактаб сохта шудани нақшаи пешгириӣ кардани вазъиятҳои фавқулодда ва ҳаракатҳои бартароф кардани он.....	10

Боби 2. ҲИФЗИ САЛОМАТИ АЗ ТАЪСИРИ МАНФИИ МУҲИТИ АТРОФ, БЕМОРИҲОИ СИРОЯТИ ВА НОСИРОЯТИ

2.1. Таъсири манфии муҳити атроф ба организми инсон.....	12
2.2. Омилҳои асосии хавфноки ба бемориҳои сироятӣ ва носироятӣ сабабшаванда.....	14
2.3. Омилҳои хавфноки вобаста ба маҳсулоти озуқаворӣ ва об.....	16

Боби 3. ВОСИТАҲОИ ЗАМОНАВИИ ҶАНГИИ ШИКАСТДИҲАНДА

3.1. Силоҳи ядрой.....	18
3.2. Аслиҳаи кимёвӣ.....	23
3.3. Силоҳи биологӣ (бактериологӣ) ва микробҳои барангезандаи беморӣ.....	31
3.4. Силоҳҳои замонавии оддӣ қирқунӣ.....	32

Боби 4. ТАДБИРҲОИ АСОСИИ МУҲОФИЗА КАРДАНИ АҲОЛИ ҲАНГОМИ СОДИР ШУДАНИ ВАЗЪИЯТҲОИ ФАВҚУЛОДДА

4.1. Сохтори ягонаи хабардор кардан дар бораи вазъиятҳои фавқулодда.....	34
---	----

4.2. Воситаҳои ҳимояи аъзоҳои нафаасгирӣ ва пӯст.....	39
4.3. Воситаҳои муҳандисии муҳофизаи аҳоли (чойҳои панаҳ).....	45
4.4. Ба иншоотҳои муҳофизаи могордониҳои чойҳои пинҳоншавӣ аз радиатсия, заминканҳо ва чойҳои дигар.....	48
4.5. Дар вазъиятҳои фавқулодда муҳофизаи қардани ҳайвонот ва растаниҳои хочагии кишлоқ.....	51
4.6. Ташкил қардани қорҳои наҷотдиҳӣ, асосҳои гузаронидани он ва усулҳои бурдан. Мақсад ва моҳияти қорҳои наҷотдиҳӣ.....	56
4.7. Безараркунӣ. Аз қорқарди санитарӣ гузаронидани одамон.....	60
4.8. Дар вазъиятҳои фавқулодда ташкил қардан ва гузаронидани тадбирҳои эвакуатсионӣ.....	62

ҚИСМИ II. ТАЙЁРИИ САФ

Боби 1. АМАЛ ВА ҲАРАКАТҲОИ БЕСИЛОҲ ИҶРОШАВАНДА

1.1. Додани саломии ҳарбӣ ҳангоми дар чой истодан ва бесилоҳ ҳаракат намудан.....	70
1.2. Аз саф баромадан ва ба саф бозгаштан. Ба назди сардор омадан ва аз назди сардор рафтан.....	71

Боби 2. САФ КАШИДАНИ СЕКСИЯ ВА ГУРҶҲО. САФИ ЮРИШ ВА САФИ ВАСЕЪ

2.1. Саф кашидани сексия. Сафи васеъ.....	73
2.2. Сафи роҳравӣ.....	77
2.4. Саф кашидани гурӯҳ . Сафи роҳравӣ.....	84

ҚИСМИ III. АСОСҲОИ ҲУҚУҚИИ ХИЗМАТИ ҲАРБӢ

Боби 1. МАКТАБҲОИ ОЛИИ ҲАРБӢ

1.1. Мактабҳои ҳарбӣ.....	86
1.2. Тартиб ва қоидаҳои қабул ба мактабҳои олии ҳарбӣ.....	92

Боби 2. МАВҚЕИ АНЪАНАҲОИ ҶАНГОВАРӢ ВА ТАРБИЯВӢ ДАР ҚУШУНҲОИ ҚУВВАҲОИ МУСАЛЛАҲИ РЕСПУБЛИКАИ ЎЗБЕКИСТОН

2.1. Командирҳо, сардорҳо ва мавқеи онҳо	
--	--

2.2. Анаъанаҳои чанговарии Қувваҳои Мусаллахи Республикаи Ўзбекистон.....	95
--	----

ҚИСМИ IV. АСОСҲОИ КОРИ ҲАРБӢ

Боби 1. АСОСҲОИ ЧАНГИ УМУМҚЎШУНӢ

1.1. Усулҳои ба ҳучум гузаштан ва яқбора ба ҳучум гузаштан дар ҳолати рӯбарӯ шудан бо душмани эҳтимоли.....	101
1.2. Дар тартиби пиёда ба ҳамла гузаштан.....	103

Боби 2. БЕ ХАРИТА ЧОӢИ ИСТИ ХУДРО МУАЙЯН КАРДАН

2.1. Хусусиятҳои хоси дар шароитҳои гуногун бе харита муайян кардани чойи ист.....	106
2.2. Муайян кардани тарафҳои уфуқ мувофиқи дар нисбати Офтоб чойгиршавии предметҳо.....	109

ҚИСМИ V. ТАӢЁРГАРИИ ОТАШФИШОНӢ

АЗ ЧОӢ ИСТОДА БА НИШОНҲОИ БЕҲАРАКАТ ВА ПАЙДОШАВАНДА ОТАШ КУШОДАН

Рӯзона аз чой истода ба нишонҳои беҳаракат тир паронидан. Машқи нахустини оташфишониро дар автомат (силоҳи пневматикӣ, тренажери тирпарронӣ ё шароити саҳро) иҷро намудан.....	111
---	-----

ҚИСМИ VI. ТАӢЁРГАРИИ АМАЛИИ ҲАРБӢ –ҚИСМОНӢ

Боби 1. ТАӢЁРГАРИИ УМУМИҚИСМОНӢ

1.1. Маҷмӯи дуҷуми машқи озод.....	114
1.2. Маҷмӯи машқҳои зӯргалаб.....	119
1.3. Маҷмӯи машқҳои чолокӣ.....	120

Боби 2. АЗ РОҲИ (ҚАТОРИ) МОНЕАҲОИ ЯГОНА ГУЗАШТАН

2.1. Шиносшавӣ ба чузъҳои роҳи монеаҳо ва тартиби аз онҳо гузаштан. Машқи усулҳои гузаштан аз монеаҳои алоҳида.	
--	--

ҚИСМИ VII. АСОСҲОИ ДОНИШҲОИ ТИББӢ

Боби 1. АСОСҲОИ ТАШКИЛ НАМУДАНИ ТАЪМИНОТИ ТИББИИ ҚЎШУНҲО ДАР ЗАМОНИ ОРОМӢ

1.2. Асосҳои гигиенаи ҳарбӣ.....	129
----------------------------------	-----

Боби 2. АСОСҲОИ ТАШКИЛ НАМУДАНИ ТАЪМИНОТИ ТИББИИ ҚЎШУНҲО ДАР ЗАМОНИ ҶАНГ

2.1. Асосҳои гузаронидани чора–тадбирҳои таъобатӣ –эвакуатсионӣ дар қисмҳои ҳарбӣ дар вақти ҷанг.....	135
2.2. Намудҳои ёри тиббӣ. Вазифаҳои пункти тиббӣ дар қисми ҳарбӣ.....	136

Боби 3. РАСОНИДАНИ ЁРИИ АВВАЛИ ТИББӢ ҲАНГОМИ ЯРАДОРШАВӢ ВА ҶАРОҲАТИ ПӢШИДА ГИРИФТАН

3.1. Мафҳуми ёри аввали тиббӣ. Навъҳои ҷароҳат.....	141
3.2. Расонидани ёри аввали тиббӣ ҳангоми хунравӣ. Бозистонидани хунравӣ.....	147
3.3. Расонидани ёри тиббӣ ҳангоми шикстани устухонҳо.....	154
3.4. Расонидани ёри тиббӣ ҳангоми ҷароҳат гирифтани чашм, гӯш, бинӣ, гулӯ.....	162

Боби 4. ПЕШГИРӢ АЗ РАДИАТСИЯ ВА МОДДАҲОИ ЗАҲРОЛУДКУНАНДА ШИКАСТӢӢ ВА РАСОНИДАНИ ЁРИИ АВВАЛИ ТИББӢ

4.1. Гузаронидани коркарди санитарӣ ҳангоми зарарнокшавӣ аз маҳсулоти дар натиҷаи таркиши силоҳи ядрой ҷудошуда. Ташкил кардани тадбирҳои таъобатӣ – эвакуатсионӣ дар маркази таркиши силоҳи ядрой ва ҳаҷми ёри аввали тиббӣ.....	166
4.2. Расонидани ёри аввали тиббӣ ба зарардидагон	

**Боби 5. ТАШКИЛ КАРДАНИ ХИЗМАТИ ТИББИИ
ҲИФЗИ ШАҲРВАНД ВА ВАЗИФАҲОИ ОН, ТАШКИЛ
КАРДАНИ РАСОНИДАНИ ЁРИИ АВВАЛИ ТИББӢ
БА АҲОЛИИ ОСЕБДИДА**

5.1. Ташкил кардани хизмати тиббии ҳифзи шаҳрванд ва вазифаҳои он. Тавсиф ва вазифаҳои сохторҳои ғайриҳарбии тиббии ҳифзи шаҳрванд.....	174
5.2. Расонидани ёрии аввали тиббӣ ҳангоми сӯхтан, задани сармо ва содир шудани ҳодисаҳои дигар.....	175
ИСТИЛОҲОТ.....	190
АЛОМАТҲОИ ШАРТӢ.....	191

O'quv nashri

**SHUHRAT SHAVKATOVICH UBAYDULLAYEV,
BAHODIR BERDIYEVICH GAFUROV,
DILNOZA RUZIMATOVNA UBAYDULLAYEVA**

**CHAQIRUVGA QADAR
BOSHLANG'ICH TAYYORGARLIK**

O'rta ta'lim muassasalarining 11-sinfi o'quvchilari uchun darslik

1-nashri

O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi tasdiqlangan

(Tojik tilida)

Toshkent — «ILM ZIYO» — 2018

*Мухаррир А. Шукуров
Тарҷумон А. Абдуқодиров
Мухаррири бадеӣ Д. Ҳамидуллаев
Мухаррири техникӣ Т. Грешикова
Мусахҳеҳ М. Иброҳимова*

Литсензияи ноширии АИ № 275, 15.07.2015-сол.

7 июли соли 2018 ба чоп рухсат дода шуд. Андозаи $70 \times 90 \frac{1}{16}$.

Дар гарнитурани «Times» ҳарф чида шуда, бо усули офсет чоп шудааст.
12,5 ҷузъи чопӣ. Ҷузъи наشر 16,9. Ҷузъи чопии наشر 14,6. 7797 адад.
Фармоиши № 182.

Оригинал-макет дар хонаи наشري «ИЛМ ЗИЁ» тайёр шудааст.
Хонаи наشري «ИЛМ ЗИЁ». Тошканд, кӯчаи Навоӣ, 30. Шартномаи №8–18.

**«SHARQ» nashriyot-matbaa
aksiyadorlik kompaniyasi bosmaxonasida chop etildi,**

Чадвали нишондоди ҳолати китоби ба ичора додашуда

№	Ному насаби хонанда	Соли хониш	Ҳолати китоб вақти гирифтани	Имзон роҳбари синф	Ҳолати китоби вақти супоридан	Имзо роҳбари синф
1						
2						
3						
4						
5						
6						

Ба чадвали болоӣ ҳангоми ба ичора дода ан ва дар охири соли хониш баргардонида гирифтани аз тарафи роҳбари синф аз рӯи меъёрҳои зерин баҳо гузошта мешавад:

<i>Нав</i>	Ҳолати китоб ҳангоми бори аввал ба истифода супоридан.
<i>Хуб</i>	Муқовааш бутун, аз қисми асосии китоб ҷудо нашудааст. Ҳамаи варақҳои хаст, надаридааст, ҷудо нашудааст, дар саҳифаҳо навишт ва хатҳо нест.
<i>Қаноатбахш</i>	Муқова қач шудааст, канорҳои қоҳида, якҷанд хатҳо қоҳида шудаанд, ҳолати аз қисми асосӣ ҷудошавӣ дорад, аз тарафи истифодабаранда қаноатбахш таъмир шудааст. Варақҳои ҷудошудааш аз нав таъмир гаштааст, дар баъзе саҳифаҳо хат қоҳида шудаанд.
<i>Ғайри қаноат-</i>	Муқова хат қоҳида шудааст, даридааст, аз қисми асосӣ ҷудо шудааст ё ки умуман нест, ғайриқаноатбахш таъмир гаштааст. Саҳифаҳо дарида, варақҳо намерасанд, хат қоҳида, ранг карда шудааст, барқароркунии китоб имконнопазир аст.